

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Міністерство освіти і науки України**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЗАЄЦЬ СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 101:341.231.14:16

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР
СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ**

Спеціальність 033 – філософія
Галузь знань 03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ (С.А. Заєць)

Науковий керівник: **Щербина Олена Юріївна**, доктор філософських наук,
професор

Київ – 2026

Анотація

Заєць С.А. *Логіко-філософський вимір сучасного дискурсу про права людини*.
– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія» (03 – Гуманітарні науки). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2026.

Дисертаційна робота присвячена комплексному аналізу сучасного дискурсу про права людини в його логіко-філософському вимірі з метою встановлення причин неоднозначного розуміння та вживання поняття «права людини», яке призводить до втрати правами людини їх нормативної сили, а також обґрунтування авторського витлумачення цього поняття.

Вибір теми дослідження обумовлений сучасною кризою прав людини. Така криза полягає, з одного боку, в тому, що права людини є одним із варіантів ціннісного вибору для суспільств у сучасному світі, а з іншого – що такий ціннісний вибір не здатен захистити суспільство від агресії з боку авторитарних режимів. Окрім того, про кризу також свідчить марність спроб учасників сучасного дискурсу про права людини віднайти єдине витлумачення поняття «права людини» та інтегрувати права людини в сучасні уявлення про суспільство, забезпечивши, таким чином, їхню легітимність. Панівні теорії прав людини схильні міфологізувати природу прав людини як морального абсолюту, що робить права людини вразливими перед лицем сучасних загроз.

Тема прав людини викликає високий інтерес наукової спільноти, однак такий інтерес з боку українських дослідників зосереджений переважно на практичних аспектах імплементації європейських стандартів, захисту прав людини або на дослідженні історії прав людини. При цьому політична ситуація поточного збройного конфлікту є не єдиним джерелом викликів для України. Російська

агресія проти нашої держави також відображає загальну кризу розуміння прав людини.

Через те, що права людини не мають прямого референта у фізичному світі природних об'єктів, їхній зміст визначається конвенційно, через плінні дискурсивні практики. Як наслідок, у масштабі дискурсу про права людини зміст і обсяг поняття «права людини» залишаються взаємно неузгодженими. З огляду на це, сутність наукової проблеми, якій присвячене наше дослідження, полягає у визначенні критеріїв ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, проясненні природи прав людини та з'ясуванні причин неоднозначного розуміння та вживання поняття «права людини», що спричиняє втрату дискурсом про права людини його нормативної сили.

Перший розділ дисертації присвячений теоретичним і методологічним засадам дослідження. В процесі дослідження було встановлено, що сучасний дискурс про права людини охоплює практично все суспільство й не має кваліфікаційних вимог, які б забезпечували його фаховість, а через це є надто великим за кількістю текстів, які його складають. Обґрунтовано критерії ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини. Такими критеріями є: лексико-семантичний, функціональний та хронологічний. З огляду на нездатність існуючих спроб класифікації теорій прав людини забезпечити вичерпну класифікацію сучасного дискурсу про права людини, обґрунтовано, що підставою для класифікації відповідного дискурсу можуть бути політичні переконання учасників цього дискурсу. Емпірична перевірка застосовності запропонованої методології класифікації сучасного дискурсу про права людини підтвердила її плідність, продемонструвавши істотні відмінності теоретичних поглядів на права людини між «лівими», лібералами і «правими».

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячений історико-філософській реконструкції зародження та розвитку ідеї прав людини в межах ліберального політичного проєкту. На підставі дослідження історико-філософських, а також сучасних та історичних юридичних текстів з'ясовано, що ідея прав людини виникла як невіддільний елемент цілісного ліберального проєкту

політичного устрою суспільства, запропонованого Джоном Локом. У проєкті Джона Лока тріада прав (на життя, свободу та власність), які за своїми суттєвими ознаками відповідають сучасному розумінню поняття «права людини», мала функціональне значення в єдності з ідеєю демократичного врядування. Обґрунтовано думку, що загальний політичний розвиток країн світу і прогрес міжнародного права протягом XVIII–XX ст. призвели до розщеплення функціонально цілісного ліберального проєкту Джона Лока: права людини на міжнародному рівні перетворилися на автономний нормативний інститут, тоді як демократичний устрій залишився вразливим до негативного впливу авторитарних політиків. Попри це, функціональний взаємозв'язок між правами людини та демократією зберігається до сьогодні, внаслідок цього деградація демократії або прав людини створює загрозу руйнації одне одного.

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячено семантико-етимологічним та соціально-філософським засадам розуміння прав людини та аналізу неясності текстів, що складають сучасний дискурс про права людини. Обґрунтовано, що причинами неясності текстів, які складають сучасний дискурс про права людини є: семантична заплутаність виразу «права людини» та його невідповідність будь-якій із можливих онтологій прав людини; плюралізм онтологій прав людини; зміни предметного та смислового значення поняття «права людини» внаслідок його особливостей як соціального поняття; порушення закону тотожності в текстах, що складають дискурс про права людини, в результаті нерелевантного використання поняття «права людини» в різних контекстах сучасного дискурсу про права людини і, зокрема, включення до обсягу поняття «права людини» різних множин предметів у різних контекстах зазначеного дискурсу. Продемонстровано, що вираз «права людини» з феноменологічної перспективи позначає специфічне позиціонування людини в екзистенційно важливих сегментах морального простору, що існує між людиною і державою в ліберальному суспільстві. Обґрунтовано, що єдине витлумачення поняття «права людини» для різних політичних ідеологій не виглядає можливим. Запропоновано витлумачення поняття «права людини» в широкому значенні (яке охоплює

юридичний, політичний і філософський контексти) з позицій ліберальної політичної ідеології як такого, що позначає особливий клас соціальних норм, які визначають відносини між людиною та державою в ліберально-демократичному суспільстві в екзистенційно значущих для людини сферах. Запропоновано визначення поняття «права людини» в юридичному контексті сучасного дискурсу про права людини: правами людини в юридичному контексті є негативні (утриматися від втручання, поважати свободу й автономію) або позитивні (допомогти, захистити або підтримати) зобов'язання держави по відношенню до людини, які закріплені в нормах міжнародних договорів.

Отримані результати дисертаційного дослідження дозволяють прояснити сенс поняття «права людини», що є центральним у сучасному дискурсі про права людини, поглибити розуміння цього дискурсу з метою вироблення найкращих стратегій захисту прав людини в умовах кризи або послаблення демократії. Окремі результати дослідження можуть бути використанні в навчальному процесі при викладанні курсів з соціальної філософії, філософії права, політичної філософії, в яких тема прав людини може бути поглиблена для розуміння студентами природи політико-правових відносин у сучасному суспільстві.

Ключові слова: права людини, дискурс про права людини, неясність поняття «права людини», історія філософії, політичний проєкт Дж. Лока, міжнародне право прав людини, людська рівність, колективна відповідальність, аргументація, формальна логіка, семантичний аналіз, етимологічний аналіз, логічний аналіз поняття «права людини».

Summary

Zayets S.A. The Logico-Philosophical Dimension of Contemporary Human Rights Discourse. – A qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for acquiring the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 033 «Philosophy» (03 – Humanity sciences). Kyiv National University of Taras Shevchenko. – Kyiv National University of Taras Shevchenko, Kyiv, 2026.

The dissertation undertakes a comprehensive analysis of contemporary human rights discourse in its logico-philosophical dimension, with the aim of identifying the sources of the ambiguous understanding and use of the concept of "human rights" – an ambiguity that undermines the normative force of human rights – and of advancing an original interpretation of that concept.

The choice of research topic is motivated by the contemporary crisis of human rights. This crisis manifests, on the one hand, in the fact that human rights constitute merely one among several possible value choices available to societies in the modern world, and, on the other, in the fact that such an orientation has proven incapable of protecting societies from aggression by authoritarian regimes. The crisis is further evidenced by the persistent failure of participants in contemporary human rights discourse to arrive at a unified interpretation of the concept of "human rights," or to integrate human rights into prevailing conceptions of the social order in a manner that would secure their legitimacy. Dominant theories of human rights tend to mythologize the nature of human rights as a moral absolute – a tendency that renders human rights acutely vulnerable in the face of contemporary threats.

The subject of human rights commands considerable scholarly attention; however, the interest of Ukrainian researchers has been concentrated primarily on the practical dimensions of implementing European standards, on the protection of human rights, or on the historical study of human rights. Meanwhile, the political situation created by the ongoing armed conflict is not the sole source of challenges confronting Ukraine. Russian

aggression against our state is equally a reflection of the broader crisis in the understanding of human rights.

Since human rights lack a direct referent in the physical world of natural objects, their content is determined conventionally, through shifting discursive practices. As a consequence, at the level of human rights discourse as a whole, the content and extension of the concept of "human rights" remain mutually incongruent. It is against this background that the scientific problem to which the present study is devoted consists in establishing criteria for identifying the texts that constitute contemporary human rights discourse, elucidating the nature of human rights, and determining the sources of the ambiguous understanding and use of the concept of "human rights" – an ambiguity that causes human rights discourse to forfeit its normative force.

The first chapter of the dissertation is devoted to the theoretical and methodological foundations of the research. In the course of the study, it was established that contemporary human rights discourse encompasses virtually the whole of society and is subject to no qualification requirements that would ensure its professional character – a circumstance that renders it far too vast in terms of the number of texts of which it is composed. Criteria for identifying the texts that constitute contemporary human rights discourse are established and justified. These criteria are: lexical-semantic, functional, and chronological. In view of the inability of existing attempts at classifying theories of human rights to yield an exhaustive classification of contemporary human rights discourse, it is argued that the political convictions of the participants in that discourse may serve as the basis for its classification. Empirical verification of the applicability of the proposed classificatory methodology confirmed its fruitfulness, demonstrating substantial differences in theoretical views on human rights among the "left," liberals, and the "right."

The second chapter of the dissertation is devoted to a historical-philosophical reconstruction of the emergence and development of the idea of human rights within the liberal political project. On the basis of an examination of historical-philosophical sources, as well as contemporary and historical legal texts, it is established that the idea of human rights arose as an inseparable element of the coherent liberal project of political

order proposed by John Locke. Within Locke's project, the triad of rights – to life, liberty, and property – which in their essential features correspond to the modern understanding of the concept of "human rights," possessed a functional significance inseparable from the idea of democratic governance. The argument is advanced that the general political development of the world's states and the progress of international law throughout the eighteenth to twentieth centuries brought about the splitting of the functionally integrated liberal project of John Locke: human rights at the international level were transformed into an autonomous normative institution, while democratic governance remained vulnerable to the corrosive influence of authoritarian politicians. Notwithstanding this, the functional interdependence between human rights and democracy persists to the present day, with the consequence that the degradation of either democracy or human rights poses a threat to the destruction of the other.

The third chapter of the dissertation is devoted to the semantic-etymological and social-philosophical foundations of the understanding of human rights, and to an analysis of the indeterminacy of the texts constituting contemporary human rights discourse. It is argued that the sources of this indeterminacy are the following: the semantic confusion of the expression "human rights" and its incongruence with any of the possible ontologies of human rights; the pluralism of human rights ontologies; shifts in the extension and intension of the concept of "human rights" consequent upon its distinctive character as a social concept; violations of the law of identity in the texts composing human rights discourse, resulting from the non-relevant deployment of the concept of "human rights" across different contexts of contemporary human rights discourse – and, in particular, from the inclusion of different sets of objects within the extension of the concept of "human rights" in different contexts of that discourse. It is demonstrated that, from a phenomenological perspective, the expression "human rights" denotes a specific positioning of the human being within existentially significant segments of the moral space that obtains between the individual and the state in a liberal society. The argument is advanced that a unified interpretation of the concept of "human rights" across different political ideologies does not appear to be achievable. An interpretation of the concept of "human rights" in its broad sense – encompassing the legal, political, and philosophical

contexts – is proposed from the standpoint of liberal political ideology, according to which human rights designate a distinctive class of social norms governing the relationship between the individual and the state in a liberal-democratic society in those spheres that are existentially significant for the human being. A definition of the concept of "human rights" within the legal context of contemporary human rights discourse is further proposed: human rights in the legal context consist in the negative obligations of the state towards the individual – obligations to refrain from interference and to respect freedom and autonomy – or in its positive obligations – obligations to assist, protect, or support – as enshrined in the norms of international treaties.

The findings of the dissertation research make it possible to clarify the meaning of the concept of "human rights" – which occupies a central place in contemporary human rights discourse – and to deepen the understanding of that discourse with a view to developing more effective strategies for the protection of human rights under conditions of democratic crisis or democratic backsliding. Certain findings of the research may also be employed in the educational process, in the teaching of courses in social philosophy, philosophy of law, and political philosophy, within which the topic of human rights may be developed in greater depth to advance students' understanding of the nature of political and legal relations in contemporary society.

Keywords: human rights, human rights discourse, vagueness of the concept of "human rights", history of philosophy, political project of John Locke, international human rights law, human equality, collective responsibility, argumentation, formal logic, semantic analysis, etymological analysis, logical analysis of the concept of "human rights."

Список опублікованих праць за темою дисертації та відомості про апробацію матеріалів дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Заєць, С.А. (2023) Філософські засади колективної відповідальності на прикладі діяльності Європейського суду з прав людини. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2023. 29 (1), 8-21. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-1-1>
2. Shcherbyna, O., & Zayets, S. (2024). Difficulties of interpreting the concept of «human rights»: a logical and philosophical aspect. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(10), 57-62. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2024/10-11/11>. Стаття написана у співавторстві. Особистий внесок здобувача: розробка методології, проведення дослідження, логіко-формальний аналіз та підготовка початкового тексту рукопису.
3. Щербина, О.Ю. & Заєць, С.А. (2025). Мисленнєвий експеримент Томаса Гобса з погляду Джона Лока: порівняльний аналіз ключових понять і їх аргументативного значення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 1(12), 130-135. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/12-22/23>. Стаття написана у співавторстві. Особистий внесок здобувача: розробка методології, проведення дослідження, логіко-формальний аналіз та підготовка початкового тексту рукопису.
4. Заєць, С. (2025). Ахіллесова п'ята прав людини: філософські перспективи взаємозв'язку та асиметрії прав людини і демократії. *Філософія та управління*, (7-8(11-12)). <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.7-8.12>

Тези, опубліковані за матеріалами конференцій:

1. Zayets, S. (2023) Human rights: notion and definitions. *The Days of Science of the Faculty of Philosophy–2023, International Scientific Conference (2023; Kyiv). International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of*

- Philosophy – 2023» [Abstracts] / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. – Kyiv: Publishing center «Kyiv University», 287-291. <https://daysofscience-knu.net.ua/index.php/conference/issue/view/12>
2. Заєць, С.А. (2023) Справедливе судочинство як процедурна справедливість. ХІХ Харківські студентські філософські читання. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 13–14 травня 2023 р., м. Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023, 44-47.
 3. Заєць, С.А. (2024). Поняття «права людини»: логічна характеристика. Дні науки філософського факультету – 2024, Міжнародна наукова конференція (2024; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2024» [Матеріали доповідей] / Ред.: А. Конверський [та ін.]. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 386-388. <https://daysofscience-knu.net.ua/index.php/conference/issue/view/13>
 4. Заєць, С.А. (2025). Поняття власності (property) в другому трактаті Джона Лока як апеляція до досвіду. Дні науки філософського факультету – 2024, Міжнародна наукова конференція (2024; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2024» [Матеріали доповідей] / Ред.: А. Конверський [та ін.]. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 111-114. <https://daysofscience-knu.net.ua/index.php/conference/issue/view/14>
 5. Заєць, С. (2026). Від метафізичної ідеї до інституційної кризи: залежність прав людини від демократичного фундаменту. У Н. Сатохіна (уклад.), Фундаментальні проблеми юриспруденції VI. Криза нормативності і право: тези доповідей Міжнародного круглого столу (19 лютого 2026 року, м. Львів) (с. 25–28). Харків.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ I.	21
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	21
1.1. Критерії ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини	22
1.2. Класифікація сучасного дискурсу про права людини	40
1.3. Висновки до першого розділу	74
РОЗДІЛ II. ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЛІБЕРАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЄКТУ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕКОНСТРУКЦІЯ	76
2.1. Генеза ідеї прав людини: від «Двох трактатів про врядування» Джона Лока до есею «Про свободу» Джона Стюарта Міля	79
2.2. Імплементация ідеї прав людини в міжнародному праві та осмислення практики реалізації прав людини в сучасному філософському дискурсі (XX-XXI ст.)	101
2.3. Висновки до другого розділу	121
РОЗДІЛ III.	122
НЕЯСНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПРАВА ЛЮДИНИ» ТА ЙОГО ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	122
3.1. Семантико-етимологічні та соціально-філософські засади розуміння прав людини	123
3.2. Логічний аналіз поняття «права людини»	150
3.3. Висновки до третього розділу	183
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188
ДОДАТОК 1	217
ДОДАТОК 2	221

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Агресія росії проти України загострила проблематику прав людини. Ціннісний вибір на користь прав людини відрізняє Україну від агресора, однак війна свідчить, що цей вибір не здатен захистити від грубого насильства та забезпечити справедливість у екстремальних умовах.

Права людини в сучасному суспільстві набули статусу універсальної ідеології та безальтернативного критерію легітимності політичної влади. Попри це, стан сучасного дискурсу про права людини демонструє кризу розуміння самого поняття «права людини». Будь-хто за фактом народження людською істотою може висловитися про права людини, але це парадоксальним чином руйнує розуміння того, чим насправді є права людини: коли будь-яке людське бажання претендує на цей статус, сам феномен прав людини ризикує втратити свою специфічність і розчинитися в хаосі аморфних примар.

Головним змістом сучасного філософського дискурсу про права людини є пошук базового нарративу, інтегрованого в сучасні уявлення про суспільство, який забезпечив би їхню легітимність. Панівні теорії прав людини, на нашу думку, схильні міфологізувати природу прав людини як морального абсолюту, а це перешкоджає з'ясуванню справжньої природи прав людини. Можливість будь-кого користуватися гарантіями прав людини незалежно від власних ціннісних переконань у поєднанні з обмеженням ціннісних умов існування самих прав людини створює загрозу знищення останніх. Сьогодні в світі спостерігається так званий «демократичний регрес»: захоплення влади авторитарними лідерами, які послаблюють гарантії прав людини. На жаль, більшість теорій прав людини нездатна запропонувати відповідь на цю загрозу.

Посівши чільне місце в сучасному суспільно-політичному дискурсі, права людини опинилися в стані кризи, коли дослідники визнають неможливість надати самому поняттю «права людини» чітке й однозначне визначення. Навіть у питанні походження прав людини – питанні, яке мало бути базовим – відсутній бодай мінімальний консенсус. Існують три головні версії походження прав людини:

споконвічність існування прав людини та їх поступове відкриття протягом всієї історії людства; винайдення ідеї прав людини за часів Просвітництва; виникнення прав людини як практики в середині другої половини ХХ століття. Ця розбіжність у поглядах є не просто наслідком різниці в методологічних підходах, але відображає фундаментальну кризу ідентичності самого дискурсу про права людини.

Відрив дискурсу про права людини від його політико-інституційного фундаменту призводить до неконтрольованого розширення меж цього дискурсу. Саме поняття «права людини», яке є центральним для зазначеного дискурсу, з погляду його логічного аналізу є неясним, що спричиняє необмежене розширення дискурсу та породжує інфляцію прав людини в різних аспектах. Така ситуація межує з втратою правами людини їх дійсного значення та перетворенням виразу «права людини» на порожню фразу або беззмістовне гасло.

Таким чином, виклики, з якими стикається Україна, є не лише наслідком політичної ситуації збройного конфлікту, але й відображенням глобальної кризи розуміння прав людини. Попри значний академічний інтерес до теми прав людини, більшість вітчизняних досліджень зосереджені на прикладних аспектах практичного захисту прав людини, імплементації європейських стандартів або на історико-правових екскурсах. Водночас, в Україні відчутно бракує праць з філософського осмислення природи самого дискурсу про права людини.

На нашу думку, через те, що права людини не мають прямого референта у фізичному світі природних об'єктів, їхній зміст визначається конвенційно, через плінні дискурсивні практики. Як наслідок, у масштабі дискурсу про права людини зміст і обсяг поняття «права людини» залишаються взаємно неузгодженими. З огляду на це, сутність наукової проблеми, якій присвячене наше дослідження, полягає у визначенні критеріїв ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, прояснення природи прав людини та з'ясуванні причин неоднозначного розуміння та вживання поняття «права людини», що спричиняє втрату дискурсом про права людини його нормативної сили. Крім того, звернення здобувача до дослідження сучасного дискурсу про права людини спонукає

тривалий досвід ведення справ щодо порушення прав людини в міжнародних інституціях (Європейському суді з прав людини, Комітеті ООН з прав людини та ін.), в яких розглядається дотримання прав людини, та неформальне навчання професійних юристів з теми «Права людини».

Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні комплексного логіко-філософського аналізу сучасного дискурсу про права людини задля встановлення причин неоднозначного розуміння та вживання поняття «права людини», яке призводить до втрати правами людини їх нормативної сили, а також обґрунтування авторського витлумачення цього поняття.

Досягнення мети обумовлене необхідністю вирішення таких дослідницьких завдань:

- визначити критерії ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини;
- запропонувати класифікацію сучасного дискурсу про права людини;
- на підставі аналізу історико-філософських джерел XVII-XIX ст. реконструювати процес розвитку ідеї прав людини;
- на підставі дослідження історико-філософських джерел щодо формування ліберального політичного проекту організації суспільства, сучасного дискурсу про права людини обґрунтувати наявність системних взаємозв'язків між правами людини та демократичним політичним режимом;
- з'ясувати причини логічної неясності текстів, що складають сучасний дискурс про права людини;
- на підставі історико-філософського аналізу джерел, дотичних до формування ідеї прав людини, дослідження сучасного дискурсу про права людини, логічного аналізу поняття «права людини» надати авторське витлумачення зазначеного поняття.

Об'єктом дисертаційного дослідження є сучасний дискурс про права людини.

Предметом дисертаційного дослідження є логіко-філософський вимір сучасного дискурсу про права людини.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертаційної роботи становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних логічних методів, вибір яких зумовлений метою та специфікою предмета дослідження. З метою формування теоретико-методологічної та джерельної бази дослідження використовувалися історичний і компаративний методи, а також метод термінологічного аналізу. Це дозволило чітко локалізувати предметне поле, залучивши до аналізу лише ті праці, які безпосередньо оперують поняттям «права людини». Разом з тим, зазначене дало змогу вже на початковому етапі зафіксувати важливу властивість сучасного дискурсу про права людини – його структурну відкритість та відсутність жорстких бар'єрів для нових учасників. Структуру сучасного дискурсу про права людини досліджено за допомогою методу системно-структурного аналізу та класифікації. Шляхом розробки сукупності індикаторів політичних переконань учасників сучасного дискурсу про права людини було здійснено класифікацію політичних позицій, на яких ключові автори зазначеного дискурсу вибудовують свої теоретичні концепції. Це дозволило емпірично зафіксувати домінування ліберальної парадигми в сучасному дискурсі про права людини. Методи компаративного та логіко-аргументативного аналізу застосовано до класичних текстів філософії Модерну (зокрема, Томаса Гобса та Джона Лока) для простеження політико-філософських витоків сучасної ідеї прав людини. Методи логічного та етимологічного аналізу стали основним інструментом для розкриття причин неясності текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, та обґрунтування авторського витлумачення прав людини.

Джерельна база дослідження. З огляду на логіку розгортання дослідження та специфіку його предмета, всю сукупність використаних текстів класифіковано за такими основними групами:

Сучасні історіографічні та філософські дослідження прав людини. Цей масив охоплює праці ключових учасників сучасного дискурсу про права людини, серед яких Чарльз Бейц, Лін Гант, Костас Дузінас, Мішлін Ішай, Семюель Мойн та ін.

Аналіз цих джерел дозволив усвідомити природу прав людини та здійснити класифікацію зазначеного дискурсу.

Класичні тексти політичної філософії Модерну. До цієї групи належать, насамперед, фундаментальні праці Томаса Гобса, Джона Лока, Джона Стюарта Міля та ін. Ці тексти слугують матеріалом для раціональної реконструкції генези ідеї прав людини.

Джерела з філософії та соціології права, зокрема, праці Юргена Габермаса, Герберта Гарта, Нікласа Лумана та ін., забезпечили теоретичний матеріал для конструювання авторського витлумачення прав людини.

Розгляд проблеми неясності текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, та логічний аналіз поняття «права людини» проводився, ґрунтуючись на працях з логіки та логічного аналізу юридичної аргументації, зокрема, на доробках Анатолія Конверського, Ірини Хоменко, Олега Шарка, Олени Щербини, Олени Юркевич та ін.

У дослідженні також використано сучасні й історичні юридичні тексти, зокрема Декларація про незалежність Сполучених Штатів Америки (1776), Декларації прав людини та громадянина (1789 та 1793), Конституція США, Загальна декларація прав людини (1948), Європейська конвенція з прав людини (1950), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у здійсненні класифікації сучасного дискурсу про права людини, виявленні неясності поняття «права людини» та на підставі цього – розробці авторського витлумачення зазначеного поняття.

Наукова новизна дисертаційного дослідження розкривається в таких положеннях, що виносяться на захист:

Уперше:

Запропоновано критерії ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини. Обґрунтовано, що такими критеріями є: лексико-семантичний (вживання та значення виразу «права людини» в тексті), функціональний (позначення цим виразом об'єкта аналізу або однієї з вузлових

проблем у відповідному тексті), хронологічний (належність тексту до періоду, що розпочинається з 1941 року).

Розроблено класифікацію сучасного дискурсу про права людини на підставі політичних позицій, на яких ключові автори вибудовують свої теоретичні концепції.

За допомогою логічного аналізу поняття «права людини» виокремлено та обґрунтовано причини неясності текстів, що складають сучасний дискурс про права людини.

Уточнено:

Суттєві характеристики поняття «права людини» в юридичному контексті. Запропоновано визначати права людини в юридичному контексті як негативні (утриматися від втручання, поважати свободу й автономію) або позитивні (допомогти, захистити або підтримати) зобов'язання держави по відношенню до людини, які закріплені в нормах міжнародних договорів.

Набуло подальшого розвитку:

Розуміння історико-філософської генези ідеї прав людини. Обґрунтовано, що на відміну від дескриптивної рівності Томаса Гобса, політичний проєкт Джона Лока заклав специфічну нормативну структуру відносин, яка за своїми суттєвими ознаками відповідає сучасному розумінню прав людини та зумовила їхню природу як соціально сконструйованого поняття.

Розуміння причин інфляції прав людини. Доведено, що неясність поняття «права людини» є каталізатором інфляції прав людини. Обґрунтовано, що неясність поняття «права людини» та його нерелевантне застосування є підставами для перетворення виразу «права людини» на порожнє гасло, що може слугувати інструментом легітимації будь-яких вимог до влади.

Обґрунтування домінування ліберальних політичних переконань серед учасників сучасного дискурсу про права людини. На підставі аналізу інформації з відкритих джерел, яка свідчить про прояви політичних переконань учасників сучасного дискурсу про права людини (статей, монографій, публічних виступів,

афіліації з політичними партіями та рухами) продемонстровано кількісне домінування серед них тих, хто дотримується ліберальних політичних переконань.

Критика ортодоксальних та універсалістських теорій прав людини. Доведено, що ігнорування природи прав людини як соціального конструкту призводить до парадоксальної ситуації, коли дискурс про права людини використовується авторитарними режимами для їх скасування.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Розуміння того, що сучасний дискурс про права людини є несамодостатнім і функціонально залежить від демократичних інституцій, є критично важливим для вироблення стратегій захисту прав людини в умовах кризи або послаблення демократії. Окремі результати дослідження можуть бути використанні в навчальному процесі при викладанні курсів з соціальної філософії, філософії права, політичної філософії, спецкурсу з прав людини, в яких тема прав людини може бути поглиблена для розуміння студентами природи політико-правових відносин у сучасному суспільстві.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане автором самостійно. Результати роботи, сформульовані в ній положення наукової новизни обґрунтовано на основі особистих досліджень автора, висвітлено в наукових публікаціях, дві з яких написані самостійно, дві – у співавторстві. У статтях, написаних у співавторстві, особистий внесок здобувача становлять розробка методології, проведення дослідження, логіко-формальний аналіз та підготовка початкового тексту рукопису.

Апробація результатів дисертації. Головні положення та результати дисертаційного дослідження були оприлюднені та обговорені автором під час участі у міжнародних наукових конференціях та міжнародному круглому столі: International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2023» (April 21–22, 2023); Міжнародна наукова конференція студентів та аспірантів XIX Харківські студентські філософські читання (Травень 20-21, 2023); International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2024» (April 18–19, 2024); International Scientific Conference «The Days of Science of

the Faculty of Philosophy – 2025» (April 24–25, 2025); Міжнародний круглий стіл «Фундаментальні проблеми юриспруденції VI. Криза нормативності і право».

Публікації. Основні результати дослідження викладені у 4 публікаціях у фахових наукових виданнях України. Додаткові праці, в яких відображені результати наукового дослідження, включають 5 праці апробаційного характеру.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів (6 підрозділів), висновків, списку використаних джерел з 326 найменувань, додатків. Основний текст роботи викладений на 176 сторінках. Загальний обсяг роботи – 235 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Сучасний дискурс про права людини характеризується неясністю його центрального поняття і відсутністю жорстких кваліфікаційних вимог до допуску учасників, що призводить до майже необмеженого розширення кола текстів, в яких він виражається. Ця методологічна невизначеність створює зворотну ситуацію, за якої вираз «права людини» часто вживається учасниками дискусії у довільний спосіб, що суттєво ускладнює відмежування сучасного дискурсу про права людини як предмета цього дослідження від інших суміжних тем. Для подолання цієї проблеми пропонуються такі критерії ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини: лексико-семантичний (вживання та значення виразу «права людини» (human rights) в тексті), функціональний (позначення цим виразом об'єкта аналізу або однієї з вузлових проблем у відповідному тексті) та хронологічний (належність тексту до періоду, що розпочинається з 1941 року) критеріїв.

Наявні спроби систематизувати дискурс про права людини характеризуються відсутністю єдності підстав класифікації або нездатністю забезпечити вичерпність класифікації. Переважна більшість спроб систематизації сучасного дискурсу про права людини, побудована на змістовному аналізі цього дискурсу, не забезпечує задовільного результату. Нами запропоновано перенести увагу зі змісту сучасного дискурсу про права людини на особисті політичні переконання його учасників. Підставою для цього є те, що позиції учасників дискурсу про права людини імпліцитно містять відповіді на базові питання, які також визначають політичну орієнтацію: щодо держави, власності, солідарності тощо. Необхідною умовою для практичної значущості такого аналізу є

¹ *Окремі положення цього розділу містять результати, що були раніше опубліковані [Заєць, 2023; Shcherbyna & Zayets, 2024; Щербина & Заєць, 2025; Заєць, 2025a]. Текст статей у дисертації переопрацьовано та розширено. Статті [Shcherbyna & Zayets, 2024; Щербина & Заєць, 2025] написана у співавторстві. Особистий внесок здобувача в обох статтях: розробка методології, проведення дослідження, логіко-формальний аналіз та підготовка початкового тексту рукопису. Статті [Заєць, 2023, 2025a] написані особисто.*

припущення, що відповіді на подібні питання в кожного окремого учасника дискурсу про права людини є взаємоузгодженими та не залежать від контексту (загальнополітичного чи щодо прав людини).

1.1. Критерії ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини

На самому початку нам необхідно визначити розуміння самого поняття «дискурс», яким ми будемо надалі послуговуватися. Слово «дискурс» походить від лат. *discurro* – рухатись різними шляхами, туди-сюди, навколо, перетинатись².

Окрім того, що не існує єдиного визначення поняття «дискурс», визначення цього поняття, як правило, також залежить і від контексту, в якому воно застосовується [Ішмуратов, 2000, с.9-10; Лук'янець, 2002, с. 156]. Анатолію Ішмуратову йдеться про те, що в межах логіко-когнітивного підходу дискурсом є «вербалізований (у точному значенні – виражений мовою) слід дискусії, її протокол. Усе невисловлене, що стосується дискусії, – це семантика та прагматика дискурсу, семантико-прагматичний контекст» [Ішмуратов, 1997, с. 311]. А під дискусією Анатолій Ішмуратов розуміє «інтерацію, де взаємодія здійснюється шляхом вербалізації когніцій, опису їх засобами деякої семіотичної системи та повідомлення у вигляді тексту» [Ішмуратов, 1997, с. 310]. Пізніше цей дослідник уточнює логічний смисл терміна «дискурс», що це є «текст, створений учасниками, які мають певні інтереси, пов'язані з інтеграцією їхньої діяльності...» [Ішмуратов, 2000, с.10]. На його думку, «...необхідність дискурсу задана незгодою» [Ішмуратов, 2000, с.13]. Сам дискурс не завжди є цілеспрямованим, впорядкованим або узгодженим [Лук'янець, 2002, с. 156]. Ми приймемо наведене Анатолієм Ішмуратовим визначення дискурсу та його властивостей для нашого подальшого дослідження.

² *The University of Chicago. (n.d.). Logeion. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/discurre>*

Тексти в дискурсі про права людини є артефактами³, які, як правило, є єдиним доступним джерелом інформації про зміст дискурсу, та в об'єктивованій формі відображають позиції його учасників. Дослідження дискурсу про права людини найчастіше пов'язане з увагою до його змісту, проте ми в нашому дослідженні спробуємо поглянути також на суб'єктивні позиції учасників дискурсу як агентів, які його активно формують.

Сучасний дискурс про права людини в цілому як об'єкт філософського осмислення є малодослідженим, а критерії віднесення текстів до таких, що складають цей дискурс, залишаються невизначеними. Зокрема, українська дослідниця Маргарита Хвостова [Margaryta Khvostova] в своїй праці «Сучасний дискурс про права людини: перетин теорії і практики» оминає проблему визначення того, що таке «сучасний дискурс», переходячи безпосередньо до його аналізу на прикладі корпусу статей, опублікованих у трьох академічних журналах за період їх існування (як зазначає авторка, для двох видань цей період складає понад 20 років, тоді як ще одне виходить з 1979 року) [Khvostova, 2020, с.67]. Таким чином, завдання з визначення критеріїв ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, є нагальним для нашого дослідження.

Сучасний дискурс про права людини ми розглядаємо як складник більш широкого практичного філософського дискурсу. Хоча ми і не можемо ігнорувати той факт, що юридичний вимір дискурсу про права людини становить невід'ємну частину сучасного дискурсу про права людини, а багато учасників зазначеного дискурсу є юристами, об'єктом нашого дослідження є логіко-філософський вимір цього дискурсу. Юридичний вимір сучасного дискурсу про права людини тією мірою, якою він пов'язаний із практичним застосуванням сучасних стандартів прав людини в юридичній діяльності на національному та міжнародному рівнях, якщо тільки це не піднімає актуальних логіко-філософських проблем, не є предметом нашого дослідження.

³ *Артефакт в цьому контексті позначає штучно створений об'єкт, результатом цілеспрямованої людської діяльності. Див. також Online Etymology Dictionary. (n.d.). artefact. Retrieved February 7, 2026, from <https://www.etymonline.com/word/artefact>*

Для досягнення цілей цього дослідження важливим є визначення критеріїв ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини. Проблема полягає в тому, що в невідрефлексованому вигляді цей дискурс може включати широке, майже необмежене коло різноманітних джерел і поглядів, які часом дуже складно узгоджуються між собою.

Формування вичерпного бібліографічного опису джерел, що стосуються тематики прав людини або бодай філософії прав людини видається надзвичайно важким завданням. Наприклад, сервіс scholar.google.com за критерієм пошуку «philosophy of human rights» (з використанням лапок для більш точної відповідності) видає понад 5 500 результатів за параметром «будь-коли» та близько 1 250 – за період з 2021 року. Годі й казати, що пошук за ширшим критерієм «human rights» видає вже понад 2 500 000 і 345 000 результатів відповідно.

Така ситуація має свої причини. Чарльз Бейц [Charles Beitz], надаючи характеристику спільноті, яка формує дискурс про права людини, описує її як глобальну та гетерогенну (вона включає уряди, міжнародні інституції, неурядові організації, корпорації та індивідів) і зазначає, що її межі є нечіткими. Оскільки, як він стверджує, не існує авторитетної бази чи суворих кваліфікаційних вимог для включення або виключення учасників з цього дискурсу (basis for ruling participants in or out), до нього долучається надзвичайно широке коло агентів. При цьому неможливо авторитарно визначити, хто входить до спільноти, а хто ні. За словами цього автора, це створює неunikненну невизначеність (unavoidable indeterminacy) у розумінні самої ідеї прав людини [Beitz, 2009, с. 9-10]. Ми б додали, що вага тих чи інших висловлювань у цій сфері часто визначається не спеціалізованою кваліфікацією того, хто висловлюється, а його або її авторитетом у будь-якій сфері. В царині прав людини вагу мають слова видатних математиків, фізиків, письменників, спортсменів. Особливого публічного резонансу в цьому дискурсі набувають слова нобелівських лауреатів. Наприклад, такими є економіст Амартья

Сен [Amartya Sen]⁴, священник Десмон Мпіло Туту [Desmond Mpiilo Tutu]⁵, активістка Надя Мурад [Nadia Murad]⁶, акторка Емма Вотсон [Emma Watson]⁷, освітня активістка Малала Юсафзай [Malala Yousafzai]⁸, фізикиня Наргес Мохаммаді [Narges Mohammadi]⁹, спортсменка Мартіна Навратілова [Martina Navrátilová]¹⁰ та інші. Навіть якби ми спробували хоч якось звужити рамку і надати дискурсу спеціалізованого характеру, то це все одно було б доволі широке

⁴ Nobel Prize Outreach AB. (n.d.). Amartya Sen – Facts. NobelPrize.org. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1998/sen/facts/>
The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2025, November 3). Amartya Sen. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/money/Amartya-Sen>

⁵ Нобелівська лекція:

Tutu, D. (1984, December 11). Nobel lecture. NobelPrize.org. Retrieved February 7, 2026 from <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1984/tutu/lecture/>

Біографічні факти:

Nobel Prize Outreach AB. (n.d.). Desmond Tutu – Facts. NobelPrize.org. Retrieved February 7, 2026 from <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1984/tutu/facts/>

⁶ Промова Шарля Мішеля:

Michel, C. (2021, September 24). Discours du président Charles Michel à l'Assemblée générale des Nations unies [Speech]. European Council. Retrieved February 7, 2026 from <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/09/24/discours-du-president-charles-michel-a-l-assemblee-generale-des-nations-unies/>

Сторінка про Надю Мурад:

Nadia's Initiative. (n.d.). Nadia Murad. Retrieved February 7, 2026 from <https://www.nadiainitiative.org/nadia-murad>

⁷ Watson, E. (2014, September 20). Emma Watson: Gender equality is your issue too [Speech]. UN Women. Retrieved February 7, 2026 from <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2014/9/emma-watson-gender-equality-is-your-issue-too>

⁸ Промова Малали Юсафзай:

Yousafzai, M. (2013, July 12). One child, one teacher, one book and one pen can change the world [Speech transcript]. UNICEF Ireland. Retrieved February 7, 2026 from <https://www.unicef.ie/story/one-child-one-teacher-one-book-and-one-pen-can-change-the-world/>

Короткий огляд (Speed Read) від Нобелівського комітету:

Nobel Prize Outreach AB. (n.d.). Malala Yousafzai – Speed read. NobelPrize.org. Retrieved February 7, 2026 from <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2014/yousafzai/speedread/>

⁹ Physics Today. (2023, October 6). Physicist Narges Mohammadi to be awarded the 2023 Nobel Peace Prize. Retrieved February 7, 2026 from <https://physicstoday.aip.org/news/physicist-narges-mohammadi-to-be-awarded-the-2023-nobel-peace-prize>

Нобелівська лекція:

Mohammadi, N. (2023, December 10). Nobel lecture. NobelPrize.org. Retrieved February 7, 2026 from <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2023/mohammadi/lecture/>

¹⁰ Embassy of the Czech Republic in Washington, D.C. (2016, October 14). Tennis legend Martina Navrátilová speaks at the US State Department. Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. Retrieved February 7, 2026 from https://mzv.gov.cz/washington/en/culture_events/news/tennis_legend_martina_navratilova_speaks.html

міждисциплінарне поле, яке охоплюється, як мінімум, політологією, філософією та юриспруденцією.

Очевидно, що центральним поняттям сучасного дискурсу про права людини є поняття «права людини». Однак не існує усталеного витлумачення прав людини, яке би дозволило у певний спосіб, не манівцями, пройти крізь цей масив інформації, бо думки навіть щодо історіографії прав людини розходяться. Різні дослідники пропонують різне бачення історії прав людини, а відтак і свою власну історіографію. Наприклад, Мішлін Ішай [Micheline Ishay] веде історію прав людини зі Стародавнього Світу [Ishay, 2008], Лін Гант [Lynn Hunt] стверджує, що права людини, хоча й були проголошені як самоочевидні, винайдені в XVIII столітті (десь між 1689 і 1776 роками) [Hunt, 2007], а Семюел Мойн [Samuel Moyn] заперечує обидва підходи і йому йдеться про права людини як про сучасне явище, відлік історії якого слід починати з 1970-х років [Moyn, 2017].

Кожен чи кожна з цих дослідників і дослідниць по-своєму обґрунтовує своє бачення. Мішлін Ішай розпочинає свої міркування з декларації про те, що права людини є правами, які належать людині просто внаслідок належності до людського роду, є універсальними й історично тяглими [Ishay, 2008, с.3]. Власне, ці переконання авторка й намагається обґрунтувати в своїй праці. Вона визнає, що існують суперечності в думках щодо походження прав людини, пов'язані з роллю релігії в походженні прав людини, в тому чи є права людини суто західними, чи є вони універсальними тощо [Ishay, 2008, с.5-6, 11, 17-18]. Мішлін Ішай дотримується погляду, що права людини є результатом кумулятивного історичного прогресу й демонструє цей прогрес радше в формі широкого історичного наративу, аніж поглибленого дискурсу [Ishay, 2008, с.2-3]. Мішлін Ішай не єдина в цьому аспекті. Існують також інші філософи, які вибудовують родовід прав людини з давніх давен, стверджуючи, що певні давньогрецькі та римські мислителі міркували саме про права людини [Weston, 2024; Langley, 1999, с. 144].

Натомість Лін Гант говорить, що для того, аби *права* були *правами людини*, всі люди повсюдно у світі повинні володіти ними однаково і лише тому, що мають статус людських істот. Вони стають значущими лише коли набувають політичного

змісту [Hunt, 2007, с.20-21]. Дослідниця вважає, що права людини були винайдені, коли на підставі читання гуманістичної літератури розвинулись суспільні практики емпатії, визнання особистої автономії кожного і визнання рівності. Як стверджує Лін Гант, рівність мала бути не просто політичним гаслом, а мала отримати внутрішнє підґрунтя [Hunt, 2007, с.26-28]. На її думку це відбулося за часів Просвітництва. На думку цієї авторки, права людини отримали своє вираження в Декларації про незалежність США та французькій Декларації прав людини і громадянина, але сама ідея прийшла в занепад після наполеонівських війн. Відродилися права людини, з її погляду, в середині ХХ століття зі створенням ООН [Hunt, 2007, с.176].

Центральний аргумент Семюела Мойна полягає в тому, що поширена історія прав людини є анахронічною, оскільки вона проєктує сучасні ідеї на минуле, спотворюючи справжній характер попередніх рухів та ідей. Він закликає до критичної історії, яка розглядає, як і чому концепції змінюються, а не до монументальної історії, що шукає славетних попередників для сучасних рухів. Він заперечує не лише хибність виведення історії прав людини зі стародавнього світу, але також не погоджується і з Лін Гант та ставить під сумнів навіть те, що сучасні права людини можна пов'язувати з революціями XVIII століття [Moyn, 2017, xii-xv, 8, 15].

Таким чином, першою проблемою, яка постає перед нами, є визначення кола джерел для формування теоретичної бази нашого подальшого дослідження. Головним ускладненням, до якого ми ще повернемося, є неясність самого поняття «права людини». Вираз «права людини» в сучасному дискурсі вживається учасниками дискурсу в довільний спосіб, тоді як певні більш давні праці послуговуються іншою термінологією (в кращому випадку це «Rights of Man» (права чоловіка) замість «human rights» (права людини), або взагалі може йтися про «natural rights» (природні права), і тоді це неминуче веде нас до значно більш широкого кола праць, предмет яких не завжди стосується того, що ми назвали б правами людини сьогодні). Семюел Мойн зазначає, що права людини «мають багато обличь» («have many faces») і можливих застосувань; вони піддаються

насилъству кожного разу, коли їх намагаються вмістити в певну програму; зрештою, він каже, що «тому що вони обіцяють все всім (promise everything to everyone), вони в підсумку можуть означати будь-що для будь-кого (anything to anyone)» [Moyn, 2017, с.100].

Ця невизначеність утворює логічне коло: аби сформувати перелік джерел, необхідно визначитися з критерієм їх включення до канону, але критерії, за якими вони мають бути включені, може бути визначений на підставі вивчення самих цих джерел. Мішлін Ішай пропонує розглянути права людини в контексті історії ідеї. Такий підхід передбачає пошук зародків прав людини і демонстрацію їх розвитку та штовхає до того бачення, яке вона продемонструвала в своїй праці [Ishay, 2008]. Водночас, не маючи визначення, що таке права людини, ми не можемо чітко окреслити межі цього дослідження або – в нашому випадку – кола джерел. Лін Гант фокусується радше на історії культурних та емоційних передумов, які зробили концепт прав людини психологічно можливим [Hunt, 2007]. Підхід Лін Гант так само не пропонує ясних критеріїв добору джерел, якими ми могли б скористатися. Нарешті, позиція Семюела Мойна [Moyn, 2017], наближена до археологічного методу Фуко, на наш погляд, надто радикально відкидає попередню традицію.

Враховуючи широту дискурсу та різні його інтерпретації, ми пропонуємо власний перелік критеріїв ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини. Ці критерії сформульовані на підставі модифікації позиції Семюела Мойна з урахуванням генеалогічного методу Фуко [Foucault, 1984].

Напевно, єдиною єдністю (the only unity – англ.¹¹) сучасного дискурсу про права людини, яку ми можемо експлікувати на цьому етапі, є його лексична єдність – явне й свідоме вживання виразу «права людини» його учасниками. Таким чином, першим критерієм ідентифікації сучасного дискурсу про права людини є лексико-семантичний критерій, який стосується вживання та значення виразу «права людини» в тексті. Застосування цього критерію передбачає оцінку наявності у

¹¹ *Вираз автора*

відповідному тексті виразу «права людини» (human rights), який має змістовне наповнення.

За цим критерієм в його лексичному аспекті відсікаються, зокрема, ті праці, в яких йдеться про право взагалі (навіть якщо змістовно їхні думки були співзвучні в тому чи іншому аспекті міркуванням про права людини), або, скажімо, про природне право чи природні права, якщо при цьому не вжито вираз «права людини». Це також виключає ті праці, де, хоча і йде мова про проблематику, дотичну до базових аспектів прав людини, але автори прямо не заявляють, що вони мають на увазі саме права людини (скажімо, це можуть бути розвідки щодо людської гідності або свободи). Не маючи на цьому етапі дослідження чіткого уявлення про зміст поняття «права людини», ми в такий спосіб уникаємо в межах нашого дослідження неосяжного завдання з інтерпретації за допомогою неясних критеріїв широкого кола позицій. Таке завдання неминуче постало б, якщо б ми спробували проаналізувати праці, в яких автори самі не витлумачили власну позицію у відповідний спосіб і прямо не заявили, що їм ідеться про щось, що називається правами людини.

Наявність в тексті словосполучення «права людини» є необхідною умовою для ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, проте вживання цього виразу є настільки широким, що може призводити до безмежного розширення дискурсу про права людини. Тому семантичний аспект лексико-семантичного критерію вимагає, аби вираз «права людини» не був порожнім за своїм значенням і не позначав беззмістовне гасло. Семантичний аспект виводить за рамки відповідного дискурсу ті праці, де вживання виразу «права людини» є випадковим і не створює доданої цінності.

Функціональний критерій передбачає, що виразом «права людини» має бути позначений об'єкт аналізу або одна з вузлових проблем у відповідному тексті. Це дозволяє включити до сучасного дискурсу про права людини як праці, де права людини перебувають у фокусі уваги, так і тексти, де вони є другорядним елементом, але автор присвятив увагу проблематиці прав людини в контексті своєї аргументації або текст містить інформацію, що стосується прав людини, яка може

бути розгорнута в результаті аналізу. Прикладом таких текстів може бути праця Аласдеа Макінтайра «Після чеснот» [MacIntyre, 2007] або промова Франкліна Рузвельта [Roosevelt, 1941a].

Третім критерієм ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, є хронологічний. Бьорнс Вестон [Burns H. Weston], автор статті «Права людини» в енциклопедії Britannica, стверджує, що вираз «права людини» увійшов у широкий вжиток після ухвалення Загальної декларації прав людини [Weston, 2024]. Після ухвалення Загальної декларації вираз «human rights» витіснив низку подібних виразів, одним з яких, зокрема, був і вираз «Rights of Man»¹², який увійшов у вжиток завдяки праці Томаса Пейна «Rights of Man» [Paine, 1989]. Термінологічна різниця, яка може бути очевидною в англійському середовищі, не є такою в українському слововжитку виразу «права людини». В українській мові англійське «man» може перекладатися як «чоловік» і як «людська істота» залежно від контексту, але через доволі пізню рецепцію прав людини в Україні цей особливий відтінок в українському перекладі залишився непомітним. Сьогодні «human rights» і «rights of man» без особливих сумнівів будуть перекладені саме як «права людини».

Однак і сама фраза «rights of man», яка перебувала у вжитку до Другої світової війни, не є еквівалентною до сучасного виразу «human rights», оскільки вона, як мінімум, відображала нехтування роллю жінок у суспільстві. Існує думка, що ключову роль у зміні формулювання з «All men are born free and equal» на «All human beings are born free and equal»¹³ зіграла Ханса Мехта [Hansa Mehta], делегатка від Індії на сесії ООН, де була ухвалена Загальна декларація прав людини [United Nations, 2021]. У будь-якому разі термінологічна зміна ознаменувала реальний перехід до розуміння поняття прав людини як такого, що стосується всіх людських істот («human beings»).

¹² Проблематика, яку ми сьогодні пов'язуємо з правами людини, обговорювалася також у термінах природних прав (*natural rights*) відповідно до традиції, що панувала в період публікації цієї праці.

¹³ Йдеться про гру слів: «всі люди / чоловіки» і «всі людські істоти».

Деякі дослідники також відзначають, що відродженню уваги до прав людини в середині ХХ ст. передував період занепаду. Джеремі Волдрон [Jeremy Waldron] і Ханна Арендт [Hanna Arendt] відзначають тривалий період, коли тема прав людини майже зникала з порядку денного. Джеремі Волдрон теж говорить про період «занепаду і сплячки» («decline and hibernation»). Це був період «нерівномірний, звичайно, і ніколи не повний, – але період, в якому посилення на природне право завжди викликало інтелектуальне глузування і звинувачення в політичній безвідповідальності» [Waldron, 2012, с.649]. Хоча Джеремі Волдрону йдеться про занепад, який тривав ледь не з ХVІІІ ст. до середини ХХ ст. і ми могли б посперечатися з ним щодо початку цього періоду, сам факт такого занепаду сумнівів не викликає: його можна спостерігати через відсутність у цій царині впливових праць та постатей у період кінця ХІХ-початку ХХ ст.

Ханна Арендт, яка була безпосередньою очевидицею подій, говорячи про двадцятиріччя між двома великими війнами ХХ століття, ще яскравіше відзначає, що «усі спроби розробити нову декларацію прав людини були ініційовані маргінальними фігурами – кількома міжнародними юристами без політичного досвіду або професійними філантропами, яких підтримували професійні ідеалісти з непевними переконаннями. Створені ними групи та опубліковані ними декларації були надзвичайно схожими за мовою та складом до товариств із запобігання жорсткому поводженню з тваринами» [Arendt, 1966, с. 292]. Їй йшлося про те, що тема прав людини в той період не посідала помітного місця в суспільному житті. Як відзначив Джон Тасіулас, після того занепаду «філософи доволі пізно повернулися на сцену прав людини» [Tasioulas, 2012-b, с.3]. Йому йдеться про кінець ХХ ст. Чарльз Бейц, впливовий політичний філософ сучасності, зізнався, що питання, що стосуються прав людини, протягом близько 30 років він сам не вважав достатньо цікавими у філософській перспективі. Ідея прав людини здавалася йому такою, що виходить за межі того, що можна було б прийняти як спадщину поважної філософської думки про фундаментальні права («legacy of philosophically respectable thought about fundamental rights») і він не відчував власної здатності впоратися з цією проблематикою. Він каже, що «тоді це не було помилкою, але

було б помилкою сьогодні», оскільки сьогодні лексикон прав людини став загальноприйнятим [Beitz, 2009, с.хi]. З огляду на рік видання його праці, Чарльзу Бейцу йдеться про період з 1990-х до 2010-х р.р.

Однак, не заперечуючи сам факт входження виразу «права людини» у вжиток з середини ХХ ст, надалі ми надамо уточнену версію цих подій, яка демонструє, що події щодо «хрещення» поняття іменем «права людини» мали значно глибше значення для розуміння змісту цього поняття. Поки що ми маємо зазначити, що хронологічний критерій має продемонструвати часовий горизонт дискурсу про права людини, який ми вважаємо «сучасним».

Франція демонструє найбільш очевидну тяглість традиції від Декларацій прав людини та громадянина 1789 та 1793 років і навіть до цього часу зберігається наслідування термінології декларацій (*droits de l'Homme*). Однак при глибшому зануренні стають очевидними важливі зміни, що відбулися в середині 1930-х років. У цьому контексті особливо хотілося б відзначити роль французької Ліги захисту прав людини та громадянина (*Ligue française pour la défense des droits de l'homme et du citoyen*, LDH). Ця організація була створена в червні 1898 року у відповідь на справу капітана Дрейфуса, яка стала однією з найглибших криз в історії Третьої Республіки як прояв антисемітизму та пов'язаної з цим судової помилки. Проте значення LDH швидко переросло початкові рамки і перетворилася на правозахисну організацію в сучасному розумінні, яка опікувалася проблемами захисту будь-якого індивіда від державного свавілля та судової несправедливості в широкому контексті. До організації входили викладачі університетів, юристи, державні службовці, в ній також знаходилося місце для освічених представників робітничих професій та представників вільних професій. Завдяки інклюзивності вона до 1930-х років налічувала близько 180 000 членів, що робило її впливовою силою [Naquet, 2001, с. 477-479, 481, 483, 487; Naquet, 2009, с. 1-2, 4-5, 16-17; Naquet, 2014].

У період з 1931 по 1936 рік французька промисловість втратила понад 760 000 робочих місць. Рівень безробіття та зубожіння населення призвели до глибокого розчарування в дієздатності національного уряду. За аналогічних

обставин у Німеччині та Італії до влади прийшли фашистські сили [Burgess, 2024, с. 1161]. У LDH натомість посилювалися ліві сили [Burgess, 2024, с. 1163-1164].

Ці політичні тенденції виразилися в прагненні захистити не лише окремих осіб, як це було зроблено Деклараціями 1789 та 1793 років, а й цілі соціальні групи. Декларація 1789 року оперувала виразом «Homme» (чоловік). Хоча у французькій мові це слово може означати «людина» у широкому сенсі, історична практика Третьої республіки інтерпретувала його виключно як представника чоловічої статі.

Цікаво, що у французькій мові як еквівалент сучасного виразу «права людини» вираз *droits de l'homme* зберігається ще з часів французької Декларації прав людини і громадянина (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, 1789). Тобто двозначність між *l'homme* як чоловіком та *l'Homme* як людською істотою зберігається й сьогодні. В латині, від якої походить французьке *homme*, існували два різні слова: *homo* (як людська істота) та *vir* (чоловік), що дозволяло уникнути цієї плутанини. Збіг цих значень у французькій ще більше підкреслює неоднозначність термінології.

Згідно з Цивільним кодексом Франції 1804 жінки були позбавлені права голосу, не мали рівного доступу до багатьох професій і перебували в стані юридичної недієздатності (див., зокрема ст. 213, 214, 229, 230, 1421 Цивільного кодексу Франції) [Code civil des Français, 1804]. У 1930-х роках у лавах LDH діяли потужні феміністичні групи, які відстоювали думку, що демократія є неповною, поки жінка залишається в підпорядкованому стані. Також піднімалося питання про оплату праці жінок нарівні з чоловіками та доступ до всіх державних посад.

Віктор Баш, який на той час очолював LDH, прямо заявляв на міжнародному конгресі в 1932 році, що не існує прав чоловіка, існують права людських істот. Це була не просто гра слів: права більше не розглядалися як привілей громадянина певної статі чи статусу, а лише як невід'ємна властивість кожної особи за фактом її існування [Burgess, 2024, с. 1160].

Іншим критичним доповненням 1936 року стало включення прав дитини. У революційних деклараціях XVIII століття дитина розглядалася як продовження батька, об'єкт виховання в межах патріархальної родини. Проте в міжвоєнний

період, під впливом педагогічних реформ та ідей солідаризму, Ліга почала розглядати дитину як самостійного суб'єкта, чиє право на розвиток має бути гарантоване суспільством. Це також було пов'язане з боротьбою LDH за «єдину школу» (*école unique*), яка мала забезпечити рівні стартові можливості для всіх дітей, незалежно від статку батьків [Naquet, 2009, с. 13-15; Burgess, 2024, с. 1167]. Річард Рорті у своїй праці «Права людини, раціональність і сентиментальність» саме так описує розвиток прав людини, розрізняючи «людину-тварину», «людину-дитину» та «людину-жінку» [Rorty, 1993, с. 113-114].

За 3 роки до початку Другої світової війни, в 1936 році на з'їзді в Діжоні LDH ухвалила текст доповнення до Декларацій 1789 та 1793 років, в якому були відображені зазначені положення разом з низкою інших гарантій, що стосувалися права на життя, свободи вираження поглядів, боротьби з колоніалізмом тощо [Ligue des droits de l'homme, 2007]. Відбувся фактичний перехід від *droits de l'Homme* (прав чоловіка) до *droits de l'être humain* (прав людських істот). Хоча це доповнення й не було офіційно прийняте як частина французької конституції того часу через політичну нестабільність та наближення війни, воно мало значний інтелектуальний вплив. Зокрема, преамбула Конституції Четвертої республіки майже дослівно відтворює багато положень Доповнення 1936 року.

Історія дискурсу про права людини в США має іншу історію. Радикальна трансформація дискурсу про конституційні та громадянські свободи в дискурс про універсальні права людини відбулася під впливом загрози німецького нацизму в 1941 році. В щорічному посланні до Конгресу 6 січня 1941 року (*Four Freedoms Speech* – «Промова про Чотири Свободи») Президент США Франклін Делано Рузвельт позначив перехід політики держави від фокусу на внутрішніх питаннях до активної ролі в протистоянні тиранії на глобальному рівні та необхідності активної підготовки до оборони проти можливої агресії. Президентові США в цій промові йшлося про необхідність захисту в усьому світі чотирьох свобод: свободи слова, свободи віросповідання, свободи від злиднів та свободу від страху. Цей виступ Франклін Рузвельт завершив фразою: «Freedom means the supremacy of human rights everywhere» (Свобода означає верховенство прав людини повсюдно)

[Roosevelt, 1941a]. Таким чином, права людини були позначені як моральна підстава боротьби США у війні, що вже почалася (кого підтримувати і що захищати). В цій промові вираз «права людини» (human rights) вживається лише один раз.

Наступна важлива згадка про права людини міститься в прокламації 27 листопада 1941, присвяченій запровадженню святкування 15 грудня 1941 року Дня Біля про права. Це свято було запроваджене у зв'язку зі 150-річчям ухваленням перших десяти поправок до Конституції США. Хоча формально вираз «human rights» вживається в тексті лише один раз, сама дата оголошена як «день мобілізації на боротьбу за свободу і права людини» («day of mobilization for freedom and for human rights»). Перші десять поправок названі «хартія особистої свободи та людської гідності» («charter of personal liberty and human dignity»). Франкліну Рузвельту йдеться про важливість свобод, якими американці користуються вже півтори сотні років. Він наголошує на цінності американських конституційних свобод на прикладі втрати відповідних прав в інших країнах на інших континентах [Roosevelt, 1941b].

У радіозверненні 15 грудня 1941 року вираз «human rights» вживається вже 9 разів. У цій промові Білль про права прямо названо декларацією прав людини («declaration of human rights»). Франклін Рузвельт зіставляє американський Білль про права з нацистською ідеєю, що «individual human being has no rights... by virtue of his humanity» [Roosevelt, 1941c].

На відміну від США, Британський політичний дискурс міжвоєнного часу демонстрував виразне тяжіння до виразів «civil liberties» та «freedom» як до ключових елементів внутрішньої політичної мови. На відміну від континентальної Європи, де поняття «прав людини» було тісно пов'язане з революційними деклараціями, британська традиція розглядала свободу як спадщину історичних прецедентів та судових рішень. Центральною подією, що кристалізувала цей дискурс, стало заснування в 1934 році Національної ради з громадянських свобод (National Council for Civil Liberties – NCCL). Виникнення цієї інституції було безпосередньою реакцією на жорсткі дії поліції під час «голодних походів» (Hunger

Marches) 1932 року, коли проти протестувальників застосовувалися репресивні заходи, що сприймалися громадськістю як невідповідні британським традиціям. Діяльність цієї організації підкреслювала специфіку британського шляху: свобода захищалася не через апеляцію до універсальної природи людини, а через вимогу до держави дотримуватися встановлених конституційних обмежень [Moores, 2017, с.2, 5, 10, 15-16, 32, 37, 75].

Важливі, в контексті нашого дослідження, зміни відбулися, коли 20 січня 1942 року в Палаті громад було оприлюднено текст Декларації Об'єднаних Націй від 1 січня 1942 року. Документ містив фразу про необхідність «збереження прав людини та справедливості у власних країнах, а також в інших країнах» («to preserve human rights and justice in their own lands as well as in other lands») [Malcolm, 2017, с.9]. Тобто, вираз «human rights» увійшов у вжиток у Британії як частина колективного зобов'язання антигітлерівської коаліції і як спосіб позиціонування коаліції як сили свободи проти сил тиранії. Він підкреслював моральну перевагу над ворогом, але не передбачав негайних змін у внутрішньому законодавстві, а фраза «в інших країнах» дозволяла не ставити під сумнів британський спосіб життя [Malcolm, 2017, с.9; Moores, 2017, с.5].

Нарешті, що стосується Ліги Націй, то статутні документи не визначали права людини центральним поняттям; натомість, наприклад, у статті 23 Пакту Ліги Націй йшлося про гуманні умови праці, справедливе ставлення та споріднені сфери тощо [League of Nations, 1919]. Діяльність Ліги Націй відповідно до її мандату стосувалась таких царин, як права меншин, права дітей, право на працю, які, однак, не консолідувалися в єдину категорію, яку б ми безпосередньо або за аналогією могли б назвати правами людини в сучасному сенсі. Також не існувало термінології, яку згодом можна було поширити на більш широке явище. Зокрема, Женевська декларація про права дітей містила лише 5 пунктів, які віддалено нагадують сучасні документи про права людини [League of Nations, 1924].

Хоча цей огляд є схематичним і не виключає існування якихось інших важливих історичних подій, що стосуються прав людини, наше дослідження не має на меті надати повний огляд відповідної ситуації. Ми відтворили ключові події,

які, на нашу думку, демонструють масштабні явища, що мали вплив на сучасність. Наведені приклади свідчать, з одного боку, що рух до універсалізації розуміння прав людини відбувався в Європі під впливом політичних подій у міжвоєнний період ХХ століття, а з іншого – що самі права людини як окреме явище не були сформовані до кінця Другої світової війни. Ми вважаємо, що права людини набули глобального значення, насамперед, завдяки наданню їм символічного значення в ході боротьби проти німецького фашизму.

Навряд чи у нас є підстави стверджувати, що Франклін Рузвельт винайшов сам вираз «human rights», проте, у політичному сенсі Рузвельт зробив «human rights» ключовою назвою і визначальною рамкою для пакета цінностей, які він пропонував як ідеологічну основу війни проти нацизму та як проєкт повоєнного миру. У Франкліна Рузвельта в 1941 році вираз «human rights» позначає не стільки юридично визначений каталог норм, скільки морально-політичний комплекс, що складається з класичних громадянських свобод і свобод від злиднів і страху, які виводять дискурс прав у площину соціально-економічної безпеки. Проте для нас важливо, що при цьому він відштовхувався від чітко вираженого юридичного підґрунтя, але перевів цей дискурс в політичний контекст.

У своїх промовах Франклін Рузвельт систематично використовує «human rights» як узагальнювальну назву «того, за що ми боремося», і як спосіб перекласти американські громадянські свободи на мову універсального морального порядку, називаючи американський Білль про права «декларацією прав людини всіх» (*a declaration of the human rights of all*). Таким чином, на нашу думку, саме Франклін Рузвельт у міжнародно-політичному полі легітимізував лексикон прав людини в його сучасному розумінні. Цей лексикон на той час не мав необхідного наповнення, проте він зробив можливим подальше виникнення прав людини як соціального факту.

Демонструючи еволюцію міжнародного права, Марк Мазовер [Mark Mazower] зазначає, що в міжвоєнний період дипломатичний лексикон фактично не містив апеляцій до прав людини. На його думку, навіть тогочасні громадські організації, що опікувалися громадянськими свободами, не оперували цією

концепцією в її сучасному, широкому значенні. Як стверджує цей автор, архітектура міжнародних відносин того часу базувалася на інституційному захисті колективних інтересів національних меншин, фактично залишаючи поза увагою індивідуальні права людини. Поняття індивідуальних прав людини стрімко інтегрувалося в міжнародну дипломатію лише після ухвалення Атлантичної хартії 1941 року до проголошення Загальної декларації ООН у 1948 році [Mazower, 2004, с.379-382].

Ми бачимо, відбулися важливі з погляду логіки події: з одного боку, відбулося найменування («хрещення») певної категорії юридичних норм, які в окремих країнах вже мали тривалу історію, іменем «права людини», а з іншого – привнесення відповідного нового поняття в міжнародні відносини. На міжнародному рівні американський Білль про права в період до 1948 року слугував символом, або радше навіть зразком того, за що боролися союзники. Значущість цього зразка проявлялася через його протиставлення ідеології німецького нацизму. На цьому етапі вираз «права людини» позначав неясне поняття, апеляція до якого, однак, дозволяла сформулювати чіткий поділ на «ми» і «вони» в контексті війни.

Про це ж свідчать і дані корпусної лінгвістики [Додаток1]. Хоча безумовне твердження про те, що вираз «права людини» набув широкого вжитку в сучасному лексиконі завдяки Франкліну Рузвельту, вимагає ретельного дослідження й доведення, емпіричні дані дають серйозні свідчення на користь висновку про те, що саме американський вплив на відповідний лексикон у зазначений період мав вирішальне значення. Зокрема, за даними сервісу Google Books Ngram Viewer¹⁴ [Google, n.d.] у період, наближений до 1941 року, коли Франклін Рузвельт

¹⁴ *Google Books Ngram Viewer є інструментом, що візуалізує динаміку частотності n-грам (послідовностей із 1-5 слів) на основі оцифрованих видань за період з 1500 по наш час. Ключовим показником сервісу є відносна частота (relative frequency) – нормалізована частка появи виразу серед усіх слів у корпусі за певний рік. Це дозволяє порівнювати інтенсивність використання понять незалежно від коливань загального обсягу друку. Дослідження може спиратися на спеціалізовані корпуси (American/British English, French тощо), що дає змогу виявляти особливості функціонування дискурсу у визначених межах. Сервіс є інструментом реконструкції концептуальної історії та відстеження лексичних трансформацій у межах інтелектуальної традиції, зафіксованої у друкованому слові. Детальніше див. Michel et al. (2011).*

проголосив свої промови, ми можемо спостерігати зростання частоти вживання виразу «human rights» в американській англійській мові. При цьому очевидним також є домінування американської англійської навіть щодо британської англійської (відсоток публікацій з вживанням виразу «права людини» в американській англійській перевищує британську англійську приблизно в півтора рази і домінування зберігається приблизно до кінця 1980-х років). Синхронно з цим зростає вживання виразу «права людини» в британській англійській та французькій мовах. Надалі ми можемо бачити різке зростання вживання цього виразу з середини 1970-х років до цього часу. Кількісні характеристики вживання виразу «права людини» свідчать про те, що дискурс про права людини набув масового характеру. При цьому ми не можемо не відзначити, що вживання виразу «права людини» домінує в американській версії англійської мови.

З огляду на наведене ми можемо стверджувати, що існує взаємозв'язок між лексико-семантичним і хронологічним критеріями ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини. Ми можемо спостерігати входження в ужиток терміна «права людини» в 1941 році: саме цей рік, на нашу думку, й визначає хронологічні межі сучасного дискурсу про права людини. Це, однак, не заперечує тверджень про те, що сучасний дискурс про права людини зародився на декілька десятиліть пізніше. Дійсно, за даними Google Books Ngram Viewer [Google, n.d.] інтенсивність дискурсу почала різко зростати з середини 1970-х років [Додаток 1].

За допомогою трьох зазначених критеріїв (лексико-семантичного, функціонального і хронологічного) ми можемо ідентифікувати тексти, які складають сучасний дискурс про права людини. Тексти, що стосуються періоду, який передує 1941 року, очевидно не розглядаються як такі, що належать до відповідного *сучасного* дискурсу.

Проте сучасний дискурс про права людини не виник на порожньому місці й має свою передісторію. Якщо прийняти запропоновані критерії ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, то спираючись на ці тексти можна також ідентифікувати джерела, що становлять історико-філософські

витоки сучасного дискурсу про права людини. До таких джерел ми б віднесли праці, написані або опубліковані до 1941 року, які в текстах, що складають сучасний дискурс про права людини, аргументовано витлумачені як такі, що зробили важливий інтелектуальний внесок у формування сучасного розуміння прав людини.

Отже, сучасний дискурс про права людини, хай би там як, не є ізольованим і містить відлуння цілого корпусу праць дослідників попереднього періоду. Зокрема, йдеться про такі постаті як Джон Лок, Єремія Бентам, Джон Стюарт Міль, Алексіс де Токвіль та ін. Хоча їхні праці й не є *безпосереднім* складником сучасного дискурсу про права людини, вони є його *генеалогічним підґрунтям*. Зокрема, від праць цих авторів сучасні дослідники часто відштовхуються при аналізі або побудові власних концепцій.

Вважаємо, що наведені критерії ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини (лексико-семантичний, функціональний і хронологічний), дозволяють з достатньою чіткістю обмежити обсяг джерел, які формують об'єкт дослідження, для досягнення поставленої мети.

1.2. Класифікація сучасного дискурсу про права людини

Дослідниками неодноразово вживалися спроби систематизації дискурсу про права людини. Найбільш рання класифікація сучасного дискурсу про права людини, яку нам вдалося виявити, базується на ідеї Карела Вашака [Karel Vašak], який ще в 1977 році запропонував поділ прав людини за так званими «поколіннями»: до першого покоління він відніс громадянські та політичні права, до другого – соціально-економічні, до третього – так звані «права солідарності» («rights of solidarity») [Vasak, 1977, с.29]. Підстави цього поділу узагальнила і доповнила українська дослідниця Маргарита Хвостова, яка присвятила свою працю дослідженню сучасного дискурсу про права людини. Вона відзначила три дихотомічні поділи прав людини, якими, на її думку, користувався Карел Вашак: негативні або позитивні; індивідуальні або колективні; національні або інтернаціональні [Khvostova, 2020, с.33]. Поділ прав людини, запропонований

Карелом Вашаком, є найбільш вдалою та широкоживаною сьогодні (переважно в юридичному контексті дискурсу про права людини), попри певні застереження щодо релевантності підстав класифікації¹⁵. Ми повернемося до ідеї поділу прав людини на покоління в третьому розділі цього дослідження. Отже, ми можемо припустити, що поділ прав людини за зазначеними підставами, може слугувати основою класифікації цими авторами сучасного дискурсу про права людини.

В своїй статті «Що таке права людини? Чотири школи думки» Марі-Бенедікт Дембур [Marie-Bénédicte Dembour] пропонує аналітичну класифікацію поглядів на права людини через розташування їх по двох осях. Кожна з осей дозволяє позиціонувати дослідників залежно від відповідей на певне дихотомічне питання, а загалом утворюється 4 сектори, які, за думкою дослідниці, дозволяють виділити 4 школи прав людини. Одним з питань є питання про природу прав людини (чи є вони даністю або сконструйовані суспільством), а іншим – орієнтація на індивідуальні свободи або на суспільне благо. На цих підставах вона виділяє: природничу школу, яка, з одного боку, вважає права людини апріорною даністю, а з іншого відстоює індивідуальні свободи; протестну школу, яка вважає права людини результатом вічної боротьби пригноблених груп (тобто, права людини витікають з фундаментальних соціальних законів, а з іншого – базуються на прагненні до спільного блага); дискурсивну школу, яка розглядає права людини просто як лексикон, за допомогою якого люди висловлюють свої претензії (сам лексикон не є необхідним, але при цьому має своїм джерелом суспільний дискурс і орієнтується на соціальну справедливість); деліберативну школу, яка розглядає права людини як «домовленість», результат суспільного дискурсу (така домовленість також не є необхідною, але через свою природу є орієнтованою на індивідуальні свободи) [Dembour, 2010, с.2-5]. До представників природної школи, на думку авторки, належать Алан Гевірт [Alan Gewirth], Джек Доннеллі [Jack

¹⁵ Серед застережень ми можемо зробити, що Карел Вашак, наприклад, вважав, що до першого покоління прав людини належать лише негативні права. Попри це, право на життя або заборона катування, які безумовно належать до першого покоління прав людини, поряд з негативним аспектом, передбачають явно виражений позитивний аспект: зобов'язання держави захистити людину від посягань на її життя або від катувань, а також провести ефективне розслідування випадків, що порушують ці права.

Donnelly], Марк Гудейл [Mark Goodale] та ін.; до протестної – Жак Дерріда [Jacques Derrida], Упендра Баксі [Upendra Baxi], Костас Дузінас [Costas Douzinas] та ін.; до дискурсивної – Аласдеа Макінтайр [Alasdair MacIntyre], Венді Браун [Wendy Brown], Макау Мутуа [Makau Mutua] та ін.; до деліберативної – Майкл Ігнат'єф [Michael Ignatieff], Том Кемпбелл [Tom Campbell], Джеймс В. Нікель [James W. Nickel] тощо [Dembour, 2010, с.12-18].

Стівен Маркс [Stephen P. Marks] виділяє три типи дискурсу: ethical (етичний / моральний), legal (юридичний) та advocacy (адвокаційний) [Marks, 2016, с. 1-5]. Цей підхід виглядає продуктивним з погляду логічного аналізу поняття «права людини» й тому, згадавши тут про нього побіжно, ми більш детально повернемося до його праці в третьому розділі нашого дослідження.

Андреас Фоллесдал [Andreas Follesdal], розглядаючи філософію прав людини в контексті міжнародного права, поділяє теоретичні підходи до прав людини на ортодоксальні та політичні (або «інституційні»). Він називає ці групи теорій «сім'ями» («families of theories») [Follesdal, 2017, с.78]. За його класифікацією, ортодоксальні теорії розглядають права людини як універсальні моральні імперативи, що не залежить від інституцій. Вони ґрунтуються на самій сутності людяності та виступають нормативним критерієм для оцінки позитивного права [Follesdal, 2017, с.80-81]. Політичні концепції, натомість, визначають природу цих прав через їхню функціональну роль у глобальній практиці: вони є інструментами регулювання державного суверенітету та визначають легітимні підстави для міжнародного втручання [Follesdal, 2017, с.81-86].

Джеймс Гріффін розмежовує «системний» підхід, що дедукує права людини з ієрархії загальних етичних принципів, та «фрагментарний», що фокусується на проясненні поняття «права людини», яке вже історично сформувалося. Системний метод працює за принципом дедукції: він вимагає спочатку розробити загальну теорію цінностей, далі – загальна теорія етики, потім – теорія прав у цілому, після чого розробляються теорії юридичних та моральних прав, і лише в самому кінці виводиться теорія прав людини. Натомість фрагментарний підхід є більш прагматичним і фокусується на конкретному історичному понятті «права людини»,

а не на абстрактній побудові всієї етичної системи. Міркування у фрагментарному підході починається з практичного поняття прав людини. Замість створення всеосяжної теорії, цей підхід пропонує шукати розуміння, як це вже існуюче поняття (яке широко використовується в праві, політиці та етиці) вписується в найкращу можливу етичну систему [Griffin, 2010, с.3-6].

Деякі інші автори, такі як Чарльз Бейц, не ставлячи за мету вичерпну класифікацію підходів, запроваджують дихотомічну диференціацію: вони протиставляють власне бачення прав людини іншим, які опонують. Чарльзу Бейцу, наприклад, йдеться про ортодоксальну теорію, орієнтовану на пошук фундаментальних підстав прав людини, та підхід, якого дотримується він сам і який орієнтований на дослідження прав людини як практичного явища [Beitz, 2009, с.7-9].

Роберт Марк Сімпсон [Robert Mark Simpson], хоча й не має на меті здійснити класифікацію теоретичних підходів до прав людини, надаючи стисло рецензію до колективної монографії на тему прав людини, відзначає ключові, на його думку, лінії поділу. Зокрема, він зазначає, що у сучасній інтелектуальній дискусії щодо природи прав людини ключова дихотомія пролягає між політичним (антифундаменталістським) та морально-філософським (фундаменталістським) підходами. За його спостереженнями, політичний напрям визначає права людини не через їхню внутрішню моральну сутність, а крізь призму їхньої функціональної ролі в глобальній системі. У межах цієї парадигми, на думку Роберта Марка Сімпсона, Джон Роулз трактує права людини як інструмент зовнішньої політики, де їхнє порушення виступає достатньою підставою для міжнародного втручання. Своєю чергою, Джозеф Раз, на думку Роберта Марка Сімпсона, обстоює концепцію «прав людини без фундаменту», стверджуючи, що вони є залежними від інституційних домовленостей та конкретних історичних обставин міжнародних відносин, а не від абстрактних моральних істин. На противагу політичному інструменталізму, за Робертом Марком Сімпсоном, морально-філософський підхід зосереджений на пошуку онтологічного підґрунтя прав людини. Дослідники, яких він відносить до цієї категорії, пропонують різні джерела нормативної сили прав

людини: Джеремі Волдрон вбачає основу прав людини у людській гідності, тоді як Джеймс Нікель апелює до категорії «заслуг», зокрема в контексті захисту особи від непропорційного поводження. Метью Ляо, на думку Марка Сімпсона, розглядає права людини як необхідні умови для «гарного життя», протиставляючи цю візію вужчим теоріям, заснованим виключно на нормативній суб'єктності (agency) чи можливостях (capabilities). Натомість, плюралістична модель Джона Тасіуласа прагне синтезувати ці погляди, обґрунтовуючи права через універсальні людські інтереси та спільну гідність, намагаючись віднайти об'єктивні раціональні підстави без залучення трансцендентальних аргументів. Окремо Роберт Марк Сімпсон виділяє критичний підхід, якого дотримується Онора О'Ніл. За його витлумаченням, Онора О'Ніл наголошує на корелятивності прав і обов'язків, стверджуючи, що теоретичне обґрунтування прав є неповним без чіткої специфікації суб'єктів обов'язів та їхньої спроможності ці обов'язки виконувати, оскільки без цього права людини ризикують перетворитися на нереалістичний перелік декларативних побажань [Simpson, 2019, с.517–520].

Георг Ломанн [Georg Lohmann] виділяє три парадигми, які він вважає типовими в теорії прав людини. Першим є класично-ліберальний підхід, витоки якого лежать в ідеях Джона Лока щодо природного права та деонтології Імануїла Канта. Такий підхід, на його думку, розглядає права людини як моральні переддержавні права та такі, що передбачають лише негативні зобов'язання. Другим підходом є республіканський підхід, що походить від Жана Жака Русо й ґрунтується на ідеї піклування про спільне благо. На думку Георга Ломанна, цей підхід акцентується на вимозі громадян щодо участі в управлінні справами суспільства, яке єдине може забезпечити рівні свободи та соціальні права. Нарешті третім підходом є соціалістичний підхід, який, за словами Георга Ломанна, бачить основний зміст прав людини в забезпеченні рівності соціальних прав [Госепат & Ломанн, 2008, с.61].

Не оминули увагою проблему систематизації дискурсу про права людини також і українські дослідники. Досліджуючи філософсько-правовий дискурс, Наприклад, Христина Дідух описує чотири основні підходи до розуміння прав

людини: антропологічний, природно-правовий, позитивістський та соціологічний. Описуючи з посиланням на інших дослідників, Христина Дідух зазначає, що за антропологічним підходом людина має права просто за фактом свого існування; класичне природне право розглядає ці права як священні та вроджені атрибути; юридичний позитивізм визнає правами лише ті можливості, що офіційно гарантовані державою, соціолого-позитивістське осмислення трактує права як необхідні соціальні потреби індивіда [Дідух, 2021, с.48-52].

Святослав Добрянський виокремлює класичну доктрину та сучасну концепцію прав людини як соціально-конструйованого феномену. Класична доктрина наполягає на універсальності та вічності прав людини. Сучасна концепція наголошує на їхній змінності: згідно з нею, зміст прав конструюється суспільством і залежить від історичних умов. Ці доктрини не є повним запереченням одна одної: сучасну концепцію цей автор розглядає як закономірний еволюційний розвиток класичної доктрини [Добрянський, 2001, с. 4-6].

Іван Загоруй у своїй статті здійснює огляд теоретико-правових підходів до розуміння прав людини. Він відзначає, що в науці існує поділ підходів на антропологічний, природно-правовий, нормативний та соціолого-позитивістський. Посилаючись на Сергія Максимова, Іван Загоруй зазначає, що антропологічний підхід бачить у правах людини сутнісну властивість людини, фокусується на людині як першоджерелі прав («людина повинна мати право»). Природно-правовий напрям трактує права як священні імперативи. Нормативний (юридичний) позитивізм звужує права до офіційно гарантованих державою можливостей. Посилаючись на Петра Рабіновича, Іван Загоруй зазначає, що соціолого-позитивістський (потребовий) підхід розглядає права людини суто через призму «соціально-природних потреб» людини в соціумі [Загоруй, 2016, с. 74-77].

Петро Рабінович розмежовує загальносоціальний та юридичний підходи. Загальносоціальний підхід визначає права як об'єктивні можливості, які необхідні для існування людини і виникають до появи законів; юридичний підхід стосується лише прав, закріплених у законодавстві, він є вторинною формою фіксації реальних соціальних можливостей [Рабінович, 2015, с. 336-337].

Сергію Максимову, зокрема, йдеться про поділ за критерієм ставлення до ідеї про їх універсальність як один зі способів класифікації теорій прав людини. За цим критерієм він відзначає існування універсалістських і партикуляристських підходів. Перші теорії виходять з того, що права людини однакові і однаково належать всім людям на землі, а партикуляристські – що зміст прав людини може визначатися культурними особливостями. Однак, як зазначає цей автор, жоден з двох підходів не є монолітним, в межах кожного з них представлені як радикальні, так і помірковані позиції [Максимов, 2010, с. 134-135].

Наталія Сатохіна поділяє теорії на скептичні та нескептичні. Критерієм поділу є ставлення до ідеї обґрунтування прав людини: нескептичні підходи фокусуються на пошуку обґрунтування, а скептичні – заперечують саме існування прав людини або можливість їх обґрунтування. У межах нескептичних підходів Наталія Сатохіна виокремлює теорію інтересу та теорію волі. Теорія інтересу має телеологічну природу та пов'язує права з благополуччям людини. Теорія волі, за витлумаченням Наталії Сатохіної, є деонтологічною і ґрунтується на автономії та свободі вибору суб'єкта [Сатохіна, 2016, с.119-120].

Як зазначає Володимир Завальнюк, у сучасній літературі з прав людини виокремлюють два концептуальні підходи: державоцентристський та антропоцентристський. Державоцентристський підхід розглядає людину як об'єкт опіки влади: права тут є дарунком від держави; антропоцентристський підхід, натомість, ставить у центр людину. В останньому випадку права людини стають інструментом забезпечення людських потреб [Завальнюк, 2012, с.12].

Геннадій Христокін протиставляє класичні та некласичні підходи. Класичний підхід базується на належності людині певного комплексу прав виключно на підставі належності до людського роду. Некласичні підходи, натомість, намагаються доводити, що права людини залежать від культурного контексту. Він відзначає такі сучасні (некласичні) теоретичні підходи: самообмеження людини заради самозбереження; захист основних сфер існування людини (тіла, волі, спілкування, розуміння); дискурсивний підхід; підхід,

заснований на ідентичності, зокрема – культурній; підхід, заснований на інтеркультурному дискурсі [Христокін, 2021, с. 94-95].

Цей перелік не є вичерпним, проте він демонструє, що попри велику кількість різних спроб зі систематизації позицій учасників дискурсу про права людини, наразі не сформовано всеохопного способу вирішення цієї задачі. Більшості спроб бракує єдності критеріїв систематизації або повноти охоплення цього дискурсу. Проблема виявлення порядку в хаотичних у широкому контексті спробах побудувати теорію прав людини наразі залишається невирішеною.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що існуючі підходи до класифікації поглядів на права людини, на наш погляд, можна поділити на такі: класифікація поглядів на права людини, що претендує на всеохопність, через виділення низки підстав цього поділу (представлена, зокрема, Карелом Вашаком, Марі-Бенедікт Дембур, Стівеном Марксом), класифікація на підставі протиставлення поглядів учасників цього дискурсу, різновидом якої є позиціонування поглядів дослідника через протиставлення опонентам за ключовим аспектом суперечностей (наприклад, позиція Джеймса Гріффіна, який протиставляє системний підхід фрагментарному, останній з яких і обирає для вибудови власної теорії), та опис поглядів на права людини, не визначаючи якусь можливу основу їх поділу (цей підхід застосовується більшістю дослідників).

Всі спроби впорядкувати сучасний дискурс про права людини, які ми згадали вище, були спрямовані на дослідження текстів як «артефактів» дискурсу або думок, які в них виражені, – тобто на об'єкти, створені учасниками цього дискурсу. Хоча підхід, спрямований на дослідження текстів зазначеного дискурсу, має визначальний сенс, фокусуючись на змістових характеристиках дискурсу, наразі він не зміг забезпечити класифікацію зазначеного дискурсу. З огляду на це ми пропонуємо перемістити увагу з текстів на «дискурсивну спільноту» («discursive community»), як її назвав Чарльз Бейц [Beitz, 2009, с.10], а точніше на політичні погляди членів цієї дискурсивної спільноти (учасників сучасного дискурсу про права людини).

У сучасному дискурсі про права людини присутні дослідники, які стверджують, що у створенні та впровадженні міжнародних стандартів прав людини системно домінують ідеї західного лібералізму. Зокрема, Макау Мутуа [Mutua] стверджує, що раннє формулювання та кодифікація стандартів прав людини цілковито спиралися на західні культурні та політичні норми. Під час створення ООН і розробки Загальної декларації прав людини в 1948 році переважна більшість країн так званого Глобального Півдня (Африка, Азія) перебували під колоніальним пануванням і були виключені з процесу ухвалення цих документів. Також завдяки домінуванню в ООН Захід зміг нав'язати ідею прав людини та своє витлумачення цієї ідеї решті світу. Таким чином, на думку автора, міжнародне право та стандарти прав людини за своєю природою є західним проектом. Макау Мутуа також стверджує, що зміст прав людини походить безпосередньо із західної ліберальної теорії та філософії (зокрема, з ідей Джона Лока). В основі цього проекту лежить уявлення про людину як індивідуалістичного егоїста, а суспільство розглядається як таке, що має керуватися законами вільного ринку та відкритої конкуренції. Права людини де-факто є моральним та політичним інструментом, який легітимізує виключно західну модель політичної демократії та конституціоналізму [Mutua, 2016, с.3, 11, 13, 18-20].

На думку Анат Білецкі [Anat Biletzki] концепція прав людини історично виникла в епоху Просвітництва. Традиційна історія прав людини ґрунтується на політичному лібералізмі, який ставить у центр автономного індивіда, його свободу та рівність. Вона дотримується думки, що основоположними документами, які закріпили ці ідеї, є Декларація про незалежність США, французька Декларація прав людини і громадянина та американський Білль про права, що також є суто західними продуктами. Авторці йдеться про те, що міжнародне право та дискурс прав людини глибоко пов'язані з ідеологією розвитку та прогресу, яка є спадщиною колоніалізму, яка базується на цивілізаційному поділі між «розвиненими» та «відсталими» суспільствами, що дозволяє виправдовувати порушення суверенітету інших країн і змушувати їх інтегруватися в західний ринок [Biletzki, 2020, с.4-5, 104-105, 108, 200, 204, 235].

Боавентура де Соуза Сантос [Boaventura de Sousa Santos] вважає, що в сучасному світі домінує ліберальний дискурс прав людини західного зразка. На практиці це означає, що права людини позиціонуються як єдиний доступний опозиційний лексикон, яким можна легально протистояти зловживанням влади. Водночас ця «ліберальна матриця» маргіналізує альтернативні незахідні рухи (як-от організації корінних народів чи ісламські рухи), застосовуючи до них, за висловом автора, «один абстрактний рецепт». Дослідник розглядає таку гегемонію як ідеологічний інструмент, орієнтований на індивідуалізм і ринкові відносини, що фактично легітимізує владу «1% глобальної еліти» над рештою населення планети. Ця гегемонія, на думку Боавентури де Соуза Сантоса, спирається на низку суспільних ілюзій: віру в те, що сучасне домінування прав людини є неминучим фіналом історії (хоча насправді, на його думку, це історична випадковість), безпідставне переконання в їхній абсолютній моральній вищості; заперечення внутрішньої суперечності самої ідеї прав людини, зокрема напруги між правами громадянина та людини або колективними й індивідуальними правами [Santos, 2015, с.хiii-xiv, 1-5, 12-13].

Костас Дузінас стверджує, що гегемонія Заходу спирається на підкоренні міжнародних відносин моральним принципам. На його думку, Західні держави монополізують право говорити від імені всього людства, проголошуючи свої специфічні західні цінності єдиною моральною істиною. Нав'язування вільного ринку, інституту приватної власності та інституцій ліберальної демократії розглядається як єдиний правильний та універсальний шлях розвитку для всього світу. Використання лексикону прав людини призводить до деполітизації суспільних конфліктів, переорієнтації на боротьбу за права людини замість боротьби проти структурної нерівності та капіталістичної експлуатації [Douzinas, 2007, с. 102, 108, 148-149, 177, 185, 192].

Найцікавішим, з нашого погляду, та найбільш «юридичним» аргументом є зауваження Жюльєна Фройнда. Цей автор особливо цікавий тим, що брав участь у французькому Спротиві, але після завершення Другої світової війни майже одразу відійшов від лівого руху й поступово мігрував у бік правих переконань. Він

народився й жив у Ельзасі, працював в університеті Страсбургу. В середині еволюційного руху його політичних поглядів, у 1961 році, на одній з наукових конференцій у Страсбурзі він зазначив, що самі формулювання Європейської конвенції містять концепцію ліберальної демократії. На його думку, це закріплено в формулюваннях багатьох статей Європейської конвенції про права людини, де написано, що «ті чи інші права можуть бути предметом лише тих обмежень, які передбачені законом і становлять необхідні в демократичному суспільстві заходи для публічної безпеки, захисту порядку тощо» [Freund, 1961, с. 71]. На його думку, ці положення підсилені статтею 17 цієї Конвенції, яка забороняє «будь-яке тлумачення, яке могло б завдати шкоди таким чином визначеній політиці» [Freund, 1961 с.71]. Щоб ця думка була зрозуміліша, додамо, що схожі положення містяться також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Важливо також, це застереження було висловлено Жюльєном Фройндом ще тоді, коли для цього існувало значно менше фактичних підстав, аніж у інших авторів, чії позиції були висвітлені вище. Його думка не стільки підкреслює гегемонію ліберальних ідей і прав людини, а радше говорить про ліберальний (у сенсі політичної позиції) характер самих міжнародних актів про права людини.

Зазначені вище закиди про домінування в сучасному дискурсі про права людини політичного лібералізму базуються на історичному аналізі, критиці міжнародних інституцій, культурно-філософській деконструкції норм, дослідженні генези ідеї прав людини тощо. Ці закиди стосуються природи самої ідеї прав людини, її генези або практичної реалізації. Проте, на нашу думку, значення має також і кількісне представництво учасників з різними політичними поглядами в сучасному дискурсі про права людини. За отриманими нами даними, в цьому дискурсі мають безумовну кількісну перевагу учасники, що представляють ліберальні політичні погляди.

Теорія фундаментальних соціальних розколів (cleavage theory) стверджує, що якої партійні системи формуються навколо глибинних соціальних конфліктів. Це вкорінені й політично організовані конфлікти, навколо яких відбувається довготривала поляризація та структурування партійних систем. Цю ідею вперше

обґрунтували Сеймур Ліпсет і Стейн Роккан [Lipset & Rokkan, 1967]. Така поляризація може бути підставою для класифікації сучасного дискурсу про права людини.

Нашою вихідною настановою є те, що широка світоглядна позиція учасників дискурсу про права людини впливає на вибір ними власної політичної позиції, а та – на позицію в дискурсі про права людини, оскільки останній є елементом ширшого політичного дискурсу. Зокрема, дискурс про права людини здебільшого передбачає відповіді на такі самі питання, як і ті, що стосуються політичної орієнтації та класифікації політичних рухів – такі як статус власності, роль держави (зокрема, співвідношення державного регулювання і свобод), дилема «свобода / рівність», співвідношення індивідуального та колективного тощо. Специфічна відповідь на зазначені питання в рамках дискурсу про права людини, відповідно до озвученої настанови, має узгоджуватися з загальними політичними переконаннями автора. Наприклад, політична позиція комунітаристів вимагатиме більшого обмеження індивідуальних прав, а консерватори наполягатимуть на захисті «традиційних цінностей».

Отже, якщо світоглядні переконання учасника або учасниці дискурсу про права людини є когерентними, а їх поведінка – щирою, позиції кожного учасника в дискурсі про права людини мають визначатися проекцією його загальних політичних переконань. Таким чином, узагальнена оцінка політичних переконань учасників дискурсу про права людини може бути досяжним і достатнім засобом класифікації позицій у дискурсі про права людини.

Задля перевірки нашої гіпотези щодо можливості класифікації дискурсу про права людини нами було сформовано перелік зі 80 авторів, які відповідають визначеним нами в першому підрозділі цього розділу критеріям належності до сучасного дискурсу про права людини. Для проведення зазначеної перевірки було використано інформацію з відкритих джерел, яка свідчить про прояви політичних переконань учасників сучасного дискурсу про права людини (статей, монографій, публічних виступів, афіліації з політичними партіями та рухами). Зокрема, для цього було використано бібліографічний перелік Стенфордської енциклопедії

філософії (SEP) [Nickel & Etinson, 2024], посилання на джерела в Британській енциклопедії¹⁶, колективні монографії з прав людини, такі як «Філософія прав людини: сучасні суперечності» [Ernst & Heilinger, 2012], Довідник Routledge з філософії прав людини [Tomalty & Woods, 2026]¹⁷, повторювані посилання в публікаціях окремих авторів тощо.

Проблему для оцінки політичних переконань учасників дискурсу про права людини становить такі фактори: часова мінливість політичного ландшафту та специфіка політичних рухів певної країни. З огляду на плинність політичного профілю, сучасна політична наука постійно переглядає критерії і моделі, що використовуються для диференціації політичних рухів. Деякі автори відзначають, що зараз відбувається стирання старої політичної карти і виникнення нових ліній вододілу [Marks et al., 2021, с. 174-179; Jolly et al., 2022, с.2]. Зокрема, до цього призводять негнучкість старих партій і поява нових політичних платформ у тому просторі, який традиційні партії нездатні швидко захопити [Hooghe & Marks, 2017, с.18-19]. Архітектура фундаментальних соціальних розколів (cleavage) продовжує еволюціонувати, що призводить до появи нових ліній конфлікту, таких як, наприклад, «транснаціональний розкол», детально описаних у працях Рональда Інглгарта, Лізбет Хуге та Гарі Маркса [Inglehart, 1997; Hooghe & Marks, 2018].

Зазначена ситуація робить неможливим використання сформованих методологій, якими фахівці послуговуються для сучасних політичних досліджень, і вимагає побудови власної класифікації політичних поглядів учасників сучасного дискурсу про права людини. Звертаючись до дослідження політичного профілю спільноти, яка бере участь у сучасному дискурсі про права людини, ми не можемо не звернути увагу на вже згадані вище «парадигматичні позиції у традиції прав людини», які відзначив Георг Ломанн: класично-ліберальний, республіканський та соціалістичний підходи [Госепат & Ломанн, 2008, с.61]. На нашу думку,

¹⁶ Weston, B. H. (2026, February 3). Human rights. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved February 7, 2026, from <https://www.britannica.com/topic/human-rights/additional-info>

¹⁷ На момент проведення дослідження станом на 30 жовтня 2025 року був доступний лише анонс видання та його зміст, на підставі якого вдалося визначити імена авторів та теми їх статей.

класифікація сучасного дискурсу про права людини відповідно до поділу, запропонованого Георгом Ломанном, може бути використана як основа для профілювання спільноти в сучасному дискурсі про права людини. На нашу думку, класифікація, запропонована Георгом Ломанном, може бути переформульована в термінах поділу політичних поглядів на ліві, ліберальні та праві¹⁸.

Відштовхуючись від концептуального апарату, визначеного Майклом Фріденом [Michael Freedен] [Freedен, 1996], для класифікації політичних поглядів учасників сучасного дискурсу про права людини ми обрали такі критерії, які, на наш погляд, є спільними для ідентифікації політичних переконань: ставлення до ролі держави; погляди на розподіл економічних благ і економічні свободи; увага до соціальної солідарності; бачення соціальної справедливості та соціального прогресу; ставлення до ідеї суспільного прогресу; джерела моральних стандартів (індивідуальні інтереси, інтереси соціальних груп, релігія, традиція тощо). Пояснимо це детальніше.

Ставлення до ролі держави. Ліва політична ідеологія виражає прагнення до рівності, тому передбачає активне втручання держави в питання перерозподілу соціальних благ, дбати про соціально незахищені групи. «Ліві» переконання асоціюються з державним патерналізмом. Ліберальна політична ідеологія передбачає мінімальне втручання держави, проте ліволіберальне крило більше уваги приділяє ролі держави в забезпеченні соціальної справедливості, праволіберальне відстоює мінімальне втручання держави, оскільки це загрожує індивідуальним свободам. З погляду лібералів, держава має лише забезпечувати дотримання справедливих правил гри, забезпечуючи мінімальний перерозподіл благ. Праві переконання передбачають сильну державу. «Праві» також виступають за обмеження міграції, та захист національного суверенітету.

¹⁸ Ми маємо відзначити, що існує певна неузгодженість між тим, як республіканський підхід розуміє Георг Ломанн, і як його витлумачуємо ми: за Георгом Ломанном республіканізм ведеться від Жана Жака Русо і, ймовірно, внаслідок цього виглядає як різновид ліберальних переконань. Тому, наприклад, позицію Юргена Габермаса він інтерпретує як межову республікансько-ліберальну. Хоча ми й не згодні з такою інтерпретацією і вважаємо, що Юрген Габермас може бути віднесений до лівих лібералів, нас цікавить сама інтуїція, яка лежить в основі ідеї Георга Ломанна.

Погляди на розподіл економічних благ і економічні свободи. «Ліві» виступають за перерозподіл доходів, прогресивну шкалу податків, субсидіювання соціальних благ, високу частку державної участі в економічних процесах. Ліберали виступають за мінімальне втручання держави в економічні процеси, допускають нерівність, яка є результатом власних зусиль людини. «Праві» також виступають за низькі податки, мінімальні соціальні програми, вважають нерівність природною. Права позиція передбачає протекціонізм по відношенню до внутрішнього ринку та ринку праці.

Увага до соціальної солідарності. «Ліві» виступають за солідарність, у тому числі – інтернаціональну, колективний захист прав (наприклад через профспілки) й увагу до колективних прав. Держава в цьому контексті, на переконання лівих, має бути виразом солідарності. Ліберали допускають лише добровільну солідарність, без втручання держави, фокусуючись на захисті індивідуальних прав. «Праві» вважають важливою солідарність на рівні локальних спільнот (сім'я, нація, релігійна спільнота тощо), проти солідарності з «чужими».

Бачення соціальної справедливості та соціального прогресу. «Ліві» вбачають соціальну справедливість у зменшенні нерівності та захисті пригноблених груп, а соціальний прогрес виглядає як звільнення пригноблених груп і рух до рівності. Ліберали вбачають соціальну справедливість у забезпеченні індивідуальної автономії, а прогрес – в розширенні індивідуальних свобод і економічному процвітанні через вільний ринок. «Праві» вбачають соціальну справедливість у отриманні винагороди за зусилля та захисті «своїх», при цьому переважно є консерваторами, наполягаючи на захисті «традиційних цінностей».

Джерела моральних стандартів. Ліва політична ідеологія передбачає джерелом моралі емпатію, яка штовхає до захисту вразливих і пригноблених. Ліберальна політична ідеологія як джерело моралі вбачає, як правило, природне право або моральний імператив Канта, які завдяки раціональним міркуванням спонукають до толерантності та поваги автономії інших. «Праві» переконання характеризуються тим, що мораль, як правило, виводиться природного права, з релігії, традиції, культурної спадщини, поваги до авторитету, які спонукають до

захисту спільноти. Природне право у правих, на відміну від лібералів, є радше проявом об'єктивного порядку.

До лівої ідеології ми відносимо марксистські, соціалістичні, соціал-демократичні, екологічні, феміністичні, антиколоніальні та інші подібні до них рухи. Ліберальна політична ідеологія також не є монолітною, проте вони менш виражено диференціюються в окремі рухи. Представники лібералізму можуть бути ближче до лівих або до правих політичних переконань. На нашу думку, ліва ліберальна позиція (інакше лівих лібералів називають також соціал-лібералами) межує з соціал-демократичними поглядами, тоді як лібертаріанські погляди можуть межувати з правими (з класифікацією лібертаріанської позиції можуть виникнути певні складнощі, але ми відносимо її до ліберальних). Як приклади правої ідеології ми можемо навести консервативні, християнські, нових правих (Nouvelle Droite), традиціоналістів та інші подібні до них політичні рухи та політичні партії.

Сформований у такий спосіб спектр політичних ідеологій є нечутливим до нюансів в окремих ситуаціях і є значно вужчим у порівнянні з палітрою сучасних політичних партій та рухів. Однак більш деталізований підхід сприяв би лише подрібненню груп дослідників та приховав би велику картину за історичною і географічною специфікою. Таке представлення політичного спектру вкладається в одновимірну схему, яка краще піддається схопленню через просторовий досвід: воно так само може бути представлене як розсадка депутатів у парламентах, де центр займають ліберали, а праві і ліві знаходяться на відповідних флангах.

Джерелами інформації про політичні переконання учасників сучасного дискурсу про права людини є: політична самоідентифікація дослідника, оцінка його політичної позиції третіми особами, аналіз теоретичних позицій, представлених у наукових доробках, аналіз дослідницького фокусу, діяльність за межами академічного дискурсу, афіліація в публічному просторі, належність до інтелектуальних мереж тощо. Визначення індивідуальної політичної позиції кожного дослідника спирається на сукупність даних, отриманих із різних джерел. Це забезпечило верифікацію результатів та підвищило рівень обґрунтованості

сформульованих висновків. Для перевірки висновків було використано метод фальсифікації: цілеспрямований пошук фактів, що могли б суперечити тим, що були знайдені під час первинного пошуку. Наприклад, виявлення свідчень про зв'язок із консервативними ідеологіями або критики соціальної держави могло б поставити під сумнів класифікацію політичних переконань автора як ліберальних. Результати аналізу політичних переконань 80 учасників сучасного дискурсу про права людини представлені в Додатку 2.

Зібрана нами інформація свідчить не лише про те, що ідея прав людини історично пов'язана з лібералізмом, але також і про фактичне кількісне домінування серед учасників сучасного дискурсу про права людини тих, хто дотримується ліберальних поглядів. За нашою оцінкою, зокрема, дослідники, які дотримуються ліберальних поглядів, складають близько 54 % від дослідженої вибірки, при цьому ті, хто, на нашу думку, належать «лівих», складають 29 %, а ті, кого ми схильні вважати «правими» - близько 17 відсотків. Хоча ліберальна позиція не є консолідованою так само як не є консолідованими політичні позиції учасників дискурсу про права людини, що належать до лівого або правого крила, кількість учасників сучасного дискурсу про права людини, які дотримуються ліберальних переконань, у представленій вибірці майже в 2 рази перевищує кількість учасників цього дискурсу, які дотримуються лівих політичних поглядів, і майже в 3 рази тих – хто, як ми вважаємо, дотримується «правих» політичних поглядів. Таким чином, отримані нами дані, на нашу думку, переконливо свідчать на користь гіпотези про кількісне домінування у відповідній спільноті учасників сучасного дискурсу про права людини, які дотримуються ліберальних політичних переконань – що відповідає якісним оцінкам, наданим іншими дослідниками [Mutua, 2016; Biletzki, 2020].

Наведені висновки, безумовно, мають імовірнісний характер і можуть бути підставою для подальшого цілеспрямованого дослідження. У зв'язку з цим, ми можемо позначити його обмеження й способи подальшої перевірки. Зокрема, при отриманні наведених даних фокус був зроблений на аналізі політичних переконань дослідників поіменно, а не на ключових працях. Це може означати, зокрема, що

науковий статус дослідника і значущість його вкладу в дискурс про права людини можуть не відповідати одне одному. При формуванні висновків до уваги не бралися наукові рейтинги дослідників (h-index, тощо), цитованість праць та інші параметри, які можуть вплинути на «вагу» думки окремих дослідників. Хоча дизайн дослідження передбачає, що значення мають саме особисті політичні переконання учасників дискурсу про права людини, акцент не на іменах дослідників, а на ключових працях та індексах цитування в галузі прав людини може показати інший розподіл впливу.

Отримані нами результати можуть бути перевірені або спростовані в декілька способів: шляхом перевірки висновків щодо політичної позиції учасників дискурсу про права людини, які потрапили до вибірки; шляхом формування альтернативної вибірки, яка включала б порівнювану кількість учасників цього дискурсу; цілеспрямованого пошуку авторів, які представляють політичні позиції, які не є домінуючими в отриманій вибірці (не представляють ліберальну позицію) в кількості, яка б була здатна збалансувати диспропорцію (по суті, йдеться про кількість, яка наближається до кількості представників ліберальної ідеології). Складання повного переліку авторів, що опікуються тематикою прав людини, та аналіз їхніх політичних позицій могли б бути способом перевірки отриманих нами висновків, проте вимагало б непропорційно великої кількості ресурсів для здійснення дослідження внаслідок вже згаданої принципової необмеженості сучасного дискурсу про права людини. При цьому зміна або уточнення підходу до класифікації політичних переконань навряд чи може істотно вплинути на висновки, хоча й могло б допомогти розрізнити нюанси.

У нашому ж випадку отримані дані та їх інтерпретація, вважаємо, є евристичним засобом класифікації позицій учасників дискурсу про права людини. Вище ми навели позицію учасників дискурсу про права людини, які дотримуються лівих політичних переконань [Biletzki, 2020; Douzinas, 2007; Mutua, 2016; Santos, 2015 та ін.]. Перш ніж зробити узагальнюючі висновки, продемонструємо більш широко витлумачення прав людини іншими учасниками цього дискурсу.

Амартья Сен, лауреат Нобелівської премії з економіки 1998 року, якого ми б віднесли до лібералів з лівим нахилом (соціальних лібералів), пропонує фундаментальне переосмислення концепції прав людини. Для повного розуміння його філософської позиції необхідно звернутися до методології, що принесла йому Нобелівську премію, – підходу, заснованого на оцінці спроможностей (capability approach). Аналізуючи причини голоду, зокрема в Бенгалії 1943 року, Амартья Сен довів, що катастрофа була спричинена не браком їжі, а втратою певними групами населення спроможності її придбати. Таким чином, він змістив фокус економічного аналізу з ресурсів (як-от дохід чи ВВП) на реальні свободи та можливості, якими володіє людина – на те, що вона може робити і ким може бути [Sen 2004, 2005].

Цей самий аналітичний підхід Амартья Сен переносить з економіки добробуту на філософію прав людини. Його теорія частково є відповіддю на скептицизм, що походить від правового позитивізму Джеремі Бентама, який вважав, що права є лише «дитям закону». Амартья Сен критикує утилітаризм (у версії Джеремі Бентама) з тих підстав, що утилітаризм не виключає порушення індивідуальних прав або свобод, якщо це тягне за собою підвищення загального рівня щастя, а, окрім того, – і що для нас більш важливо – в умовах пригнічення люди можуть адаптуватися до обставин і не відчувати гострого нещастя: таким чином, об'єктивна оцінка ситуації може бути спотворена. Він також критикував «ресурсний фетишизм», орієнтований на кількість ресурсів, якими володіє людина, наголошуючи на важливості факторів конверсії – умов, за яких людина здатна перетворити ресурси на реальні досягнення. Ресурси (засоби) і суб'єктивна оцінка (психологічний стан) за Амартьєю Сен є недостатніми. Амартья Сен визначав спроможність як реальну можливість людини обирати те життя, яке вона має підстави цінувати, не номінальну, а реальну свободу. Як приклад він наводить ситуацію двох людей, що голодують: один – через відсутність їжі, інший – через дотримання посту. Перший не є спроможним припинити голодування, тоді як для другого це є результатом свідомого вибору [Sen 2004, 2005].

Терміном «права людини» Амартья Сен називає етичний статус свобод, які забезпечують реалізацію певних спроможностей. Поняття прав людини і спроможностей частково збігаються, але не є ідентичними: не кожна спроможність належить до прав людини, так само як і не всі права людини стосуються спроможностей; як приклад останніх він наводить так звані процесуальні права, які неможливо адекватно проаналізувати лише через призму спроможностей (право на належний судовий процес, на особисту свободу тощо) [Sen, 2005, с. 153, 163]. Визначення того, які зі спроможностей заслуговують на спеціальний захист, визначається їх значимістю і соціальним впливом. Права людини, за Амартьеєю Сен, є нормативним визнанням важливості певних спроможностей. Амартья Сен стверджує, що права людини за своєю природою не є юридичними чи прото-юридичними конструкціями. Вони є насамперед етичними вимогами (*primarily ethical demands*). Їхнє існування є доінституційним і не залежить від закріплення в законі. Нереалізованість права через брак ресурсів чи інститутів не робить його «не-правом», а навпаки, створює «недосконалий обов'язок» (див. нижче) працювати над створенням умов для його реалізації [Sen 2004, 2005].

Відкидаючи як позитивізм, так і класичне природне право, Сен пропонує конструктивістський метод обґрунтування. Ми не «знаходимо» права; ми їх раціонально обґрунтовуємо. Етична вимога набуває статусу права людини, якщо вона демонструє «життєздатність у безперешкодному обговоренні» (*survivability in unobstructed discussion*). Право є не об'єктом, який ми знаходимо, а результат процесу. Обговорення має бути безперешкодним, поінформованим і глобальним («без провінціалізму»). В цьому аспекті погляди Амартїї Сена співзвучні ідеї «етики дискурсу» Юргена Габермаса. Амартья Сен розвиває ідею публічного розуму (*public reasoning*) як ключового механізму для оцінки справедливості [Sen, 2009]. За Сен, аби «вижити», ідея має пройти критику з боку опонентів, з боку фактів і з боку інших суспільств (культур). Аргумент, що ґрунтується лише на владі, забобонах або брехні, не може вижити за дотримання цих умов. Перші два пункти (щодо безперешкодності і поінформованості) узгоджуються з теорією Джона Роулза, проте Амартья Сен вступає в «родинну суперечку» [Gledhill, 2010]

з Роулзом щодо третього пункту. Джон Роулз наполягав на тому, що публічне обговорення має сенс лише в межах закритого суспільства, тоді як Амартья Сен вважає закритість катастрофічною пасткою: він виходить з того, що панівні переконання в певному суспільстві можуть бути хибними і потрібен погляд ззовні, аби це усвідомити. В цьому аспекті Амартья Сен спирається на позицію і приклади Адама Сміта [Sen 2004, 2005].

Вийшовши за межі юридичного дискурсу, Сен не обмежений необхідністю дотримуватися жорсткої кореляції між правами й обов'язками. Він стверджує, що права генерують не лише «досконалі обов'язки» (*perfect obligations*) (наприклад, обов'язок ката не катувати), але й «недосконалі обов'язки» (*imperfect obligations*). Це обов'язок кожного агента, який у змозі допомогти, розумно підійти до того, що він може зробити для реалізації права іншим. Як приклад він наводить історію вбивства Кітті Женовезе (*Kitty Genovese*) на очах великої кількості свідків, коли ніхто не втрутився, аби врятувати її: жоден зі свідків не мав досконалого обов'язку щодо порятунку жертви (досконалий обов'язок мала лише місцева влада), проте всі свідки мали недосконалий обов'язок, не підкріплений юридичним примусом або відповідальністю [Sen 2004, с. 338-342].

Таким чином, права людини за Амартьєю Сенем можна визначити як етичні норми, що не існують виключно на лінії між державою і людиною, які пройшли випробування жорсткою дискусією й у такий спосіб закріпилися в суспільстві. Окрім того, його підхід дозволяє включити до кола прав людини також і соціально-економічні права, оскільки ті очевидно пов'язані з підвищенням спроможності. Окрім того, концепція «недосконалих обов'язків» створює підстави для широкої участі громадянського суспільства в просуванні прав людини. Теорія Амартьї Сена також змінює розуміння універсальності прав людини: не як наявність універсальних цінностей, а як результат універсального процесу обґрунтування.

Вважаємо, що термін «етичні вимоги» (*ethical demands*), яким оперує Амартья Сен, є таким, що дещо заплутує. Коли йдеться про «вимоги», синтаксично передбачається, що це вимоги когось до когось. Проте коли нам йдеться саме про етичні вимоги, то це про вимоги етики, про норми, що визначають відносини між

людьми в суспільстві. З цієї позиції підхід Амартьї Сена можна витлумачити як такий, що стосується нормативного забезпечення спроможностей, причому спроможності набувають захисту лише тоді, коли це було доведено в результаті відкритого публічного обговорення. Теорія Амартьї Сена дозволяє пояснити, чому права людини важливі, і за якими принципами можна розбудовувати краще суспільство.

Амартья Сен принципово не визначає перелік «спроможностей», зазначаючи, що він має бути визначений у результаті демократичних процедур. Процедурний (на противагу субстантивному) спосіб визначення цих спроможностей розмиває межі того, що є правами людини. Ба більше, теорія Сена не враховує історію становлення прав людини та не пояснює сучасні практики прав людини. Загалом один із закидів на адресу міжнародного права полягає в його недемократичності. Хоча така теорія й створює перспективи для розширення «каталогу прав людини» (що одночасно супроводжується «інфляцією»), вона не визначає хоча б ознак межі, до якої це можливо. Ця теорія про реалізацію людини як активного агента, тоді як сучасна практика прав людини про захист наявного статусу (в термінах юридичної практики йдеться про «захист жертв») [Sen 2004, 2005].

Йоганнес Морсінк, якого теж можна також вважати лібералом з лівим нахилом за політичними переконаннями, здійснив глибоке історичне дослідження процесу ухвалення Загальної декларації прав людини, зокрема, на підставі *travaux préparatoires* [Morsink, 1999]. За його твердженням, мета Декларації була передусім освітньою, а не суто правовою. На відміну від Джона Ролза, де консенсус («overlapping consensus») є конститутивним для справедливості, для Йоганнеса Морсінка консенсус при ухваленні Загальної декларації був результатом усвідомлення її розробниками вже існуючих моральних фактів. Він стверджує, що «автори проєкту Загальної декларації прав людини чітко усвідомлювали, що стоять на плечах своїх попередників XVIII століття і значно вдосконалюють розпочату раніше роботу. Вони відчували спорідненість з американськими та французькими революціонерами, оскільки вважали, що створили власну міжнародну декларацію

прав людини на основі тих самих моральних і філософських принципів [Morsink, 2009, p.19-20]. Йому йдеться про те, що права людини існують доінституційно, не є створеними людиною, а належать кожній особі, враховуючи її людську природу («by virtue of our humanity alone») з моменту народження [Morsink, 2009, p.5]. Йоганнес Морсінк стверджує, що сучасні теорії прав людини (зокрема, прагматичні та конструктивістські) грішать хибою імплементації («fallacy of implementation»), коли намагаються визначити права людини через практику їх імплементації [Morsink, 2009, p.5]. Ця хиба розвивається через те, що при визначенні самого права беруться до уваги процедури, створені державами. На його думку міжнародна система захисту прав людини побудована на кореляції між невід'ємними правами, які не є створеними людьми (not man-made) із зобов'язаннями держав, які є створеними людьми й тому є контингентними. На його думку цей «гібрид невід'ємних (inherent) моральних прав у поєднанні (matched) з переважно контингентними, створеними людиною обов'язками держав, є причиною здивування і дискомфорту (puzzlement and discomfort) серед теоретиків прав людини» [Morsink, 2009, p.41].

Джон Тасіулас, якого ми б розмістили в «правому таборі», професор філософії, політології і права, підходить до концепції прав людини з виразно аналітичних позицій. Безумовною його перевагою є те, що він розрізняє питання про природу прав людини (чим вони є) та їх підстави (завдяки чому щось стає правом людини). Це розмежування є важливим, оскільки дуже часто в полеміці такого розрізнення не проводиться.

Щодо природи прав людини, Джон Тасіулас визначає їх як «моральні права, якими володіють усі людські істоти просто через свою людську природу» [Tasioulas, 2012a, с. 1]. Він дотримується так званого ортодоксального погляду, пов'язаного з традицією природного права та природних прав. Він стверджує, що права людини є універсальними й притаманні всім людським істотам, але розглядає універсальність як прив'язану до обмежень історичного періоду. Тобто, на його думку, права людини вкорінені у природі самої людини, але їхнє

проявлення може бути обмежене критерієм «нездійсненності» [Tasioulas, 2012a, с. 4-5, 15, 18].

Для чіткішого визначення Джон Тасіулас відмежовує права людини від інших понять. Зокрема, за його твердженням, права людини не можуть бути редуковані до простих інтересів (вони належать до рівня моралі) або можливостей; він відкидає легалістський погляд, стверджуючи, що права людини є моральними стандартами для критики позитивного права; нарешті він відкидає політичний підхід, стверджуючи, що права людини можуть виконувати політичні функції, але це не є частиною їхньої природи [Tasioulas, 2015, 48, 51, 55].

Для обґрунтування прав людини Джон Тасіулас пропонує дворівневу модель, де на першому рівні перебуває людська гідність, а на другому – інтереси. Різницю між гідністю та правами людини Джон Тасіулас показує на прикладі сусіда, який своєю поведінкою може демонструвати холодність або неповагу до чорношкірих сусідів, безумовно не визнавати за чорношкірими статус рівних собі, однак при цьому він може не вчиняти ніяких інших дій, які б безпосередньо порушували їхні права. Також для ілюстрації тези про те, що ми маємо права людини «просто через нашу людську природу» він наводить приклад холодності або черствості одного з подружжя, яке внаслідок тривалості такого стану відносин може завдавати значних страждань іншому. Хоча, як він зазначає, такі страждання й можуть перевищувати страждання від короточасних тортур, проте в цьому прикладі не йдеться про порушення прав людини. Таке твердження він обґрунтовує тим, що між подружжям існують «спеціальні» відносини, які не є притаманними людям через їхню людську природу [Tasioulas, 2015, с.56, 68].

Для того, щоби відрізнити інтереси, які фундують права людини, від маси інших людських інтересів він висуває ідею «порогу». Джон Тасіулас пропонує зважувати важливість інтересу, його здійсненність (за умови що це не буде надмірно обтяжливим, враховуючи «загальні та відносно стійкі факти людської природи та соціального життя», а також «обмежені матеріальні ресурси») та пропорційність. У разі, якщо інтерес долає поріг, він набуває статусу права. Інтерес, щоби бути об'єктом «романтичного кохання» іншої людини, не долає

перший критерій, а претензії на найвищий досяжний стандарт здоров'я нездійсненні. Таким чином, не кожен фундаментальний інтерес автоматично перетворюється на права людини [Tasioulas, 2015, с.57].

Майкл Ігнат'єф, канадський дослідник і політик, якого ми б віднесли до представників праволіберального табору, який в період з 2016 по 2021 роки очолював Центрально-Європейський університет у Будапешті, 2000 року в Принстонському університеті виголосив дві взаємопов'язані лекції, пізніше опубліковані під назвою «Права людини як політика. Права людини як ідолопоклонство» («Human Rights as Politics, Human Rights as Idolatry») [Ignatieff, 2000]. Ці лекції були присвячені сучасному на той момент стану дискурсу про права людини, зміст якого, якщо щиро, з того часу не зазнав якихось істотних змін. Головна теза Майкла Ігнат'єф полягає в тому, що для забезпечення ефективності та легітимності прав людини необхідно усвідомити їхню суто політичну природу, відмовившись від спокуси розглядати їх як секулярну релігію або вищі моральні істини – тобто, як «ідолопоклонство» (idolatry). Він закликає до «прагматичного й історичного» обґрунтування прав людини, зосередженого на запобіганні незаслуженій жорстокості та стражданням.

Міркування Майкла Ігнат'єф можуть видатися жорстко-цинічними та цікавими одночасно. На його думку, припущення, що розум і совість неминуче ведуть людство до ідеї прав людини продемонструвало свою неспроможність під час Другої світової: «Без Голокосту не було б Декларації. Через Голокост не можна беззастережно вірити в Декларацію. Голокост демонструє як необхідність обережності в питанні прав людини, так і їхню в кінцевому рахунку крихкість... Якщо розум раціоналізував Голокост, то тільки етика, яка черпає свою вищу владу з джерела, вищого за розум, може запобігти Голокосту в майбутньому» [Ignatieff, 2000, р. 340]. Він висуває тезу, що будувати права людини необхідно ґрунтуючись на тому, якими люди насправді є, виходячи з гірших уявлень про людину, а не з кращих, не з віри в розум, а з пам'яті про жахіття, які здатні творити люди. З огляду на це він пропонує підходити до прав людини як до лексики, що надає

мінімальне спільне розуміння: те, що є болем або приниженням для однієї людини, є таким самим для іншої.

Джозеф Раз [Joseph Raz], якого ми б визначили як такого, що дотримується праволіберальних поглядів, критикує спроби вивести права людини з метафізичних основ, таких як «людяність» (humanity) або «індивідуальність» (особистість, personhood), стверджуючи, що традиційна доктрина прав людини настільки далека від практики, що не має до неї жодного відношення (so remote from the practice of human rights as to be irrelevant to it) [Raz, 2010, с.323]. Проте його підхід не є радикальним. Він допускає, що можуть існувати права людини, які люди мають лише на підставі своєї людської природи, проте його критика цієї традиції полягає в тому, що (поки що) вона не може обґрунтувати певний перелік тих прав, які належать до категорії прав людини [Raz, 2010, с.334]. Він стверджує, що унікальність феномену прав людини полягає не в їх джерелі, а в їх функції в міжнародній практиці, оскільки головною ознакою прав людини є обмеження суверенітету держав: права людини, допускаючи втручання в суверенітет, унеможливають захист урядів у стилі «це не ваша справа» («none of your business»). Як приклад він наводить різницю між правами людини та простою обіцянкою: хоча обіцянка створює певні нормативні вимоги, вона ні в який спосіб не торкається питання суверенітету [Raz, 2010, р.328]. Таким чином, за Джозефом Разом, права людини є тим, що існує у відносинах держави та людини.

За Джозефом Разом, права людини не є доінституційними сутностями. Хоча він і визнає за правами людини моральний статус, йому йдеться про мораль міжнародної політики, а тому статус прав людини є інституційно обумовленим. Джозеф Раз обґрунтовує існування прав людини за трикроковою схемою: (1) він стверджує, що можуть бути ідентифіковані певні достатньо важливі інтереси, притаманні кожній людині, які (2) через достатню вагу покладають на державу певні обов'язки і (3) порушення цього обов'язку в певній системі міжнародних відносин є такими, що виправдовують міжнародне втручання. Джозеф Раз стверджує, що права людини не обов'язково є універсальними в традиційному позачасовому сенсі. Йому йдеться про контингентну універсальність – і в цьому

він погоджується з Джоном Тасіуласом. Так само як і Джон Тасіулас, Джозеф Раз апелює до категорії інтересів. Проте він розходиться з Джоном Тасіуласом щодо визначення того, які саме інтереси набувають статусу прав людини. Зокрема, у Джозефа Раза правами людини стає лише та підмножина, яка отримує визнання і інституційне вираження на міжнародному рівні. За Джозефом Разом, людські інтереси можуть бути універсальними, але те, чи отримують такі інтереси визнання як права людини, як те, що обмежує державний суверенітет, на його думку, залежить від контингентних історичних фактів [Raz, 2010, p.335]. Джозеф Раз усвідомлює, що його підхід є дефляційним («deflates the rhetoric of human rights») і позбавляє права людини їхньої аури винятковості (aura of exceptional standing) [Raz, 2010, p.337]. Проте, Джозеф Раз стверджує, що через це права людини не позбавляються важливості, просто їх важливість визначається виправданістю втручання в суверенітет на рівні міжнародної політики.

Важливе місце в дискурсі посідає **Чарльз Бейц**. Його політичні погляди ми б охарактеризували як ліволіберальні. Хоча він є впливовим політичним філософом сучасності, він зізнався, що питання, що стосуються прав людини, протягом близько 30 років він вважав здебільшого артефактами Холодної Війни і вони не здавалися йому достатньо цікавими у філософській перспективі. Сама ідея здавалася йому такою, що виходить за межі того, що можна було б прийняти як спадщину філософськи поважної думки про фундаментальні права («legacy of philosophically respectable thought about fundamental rights») і він не відчував власної здатності впоратися з цією проблематикою. Він каже, що «тоді це не було помилкою, але було б помилкою сьогодні», оскільки сьогодні лексикон прав людини став загальноприйнятим [Beitz, 2009, p.xi].

Підхід Чарльза Бейца загалом відповідає підходу Джозефа Раза: він розглядає права людини як міжнародну практику під функціоналістським кутом. Йому йдеться про практику, тобто про емпіричний феномен, на який він споглядає під кутом ролі, яку той відіграє в сучасному світі. Саму практику прав людини Чарльз Бейц визначає як таку, що формується (*emergent*) та є дискурсивною. Тобто, ця практика не є статичною, вона структурує «розбіжності та згоду». Він

дистанціюється від підходу, який називає традиційним – того, який у дедуктивний спосіб виводить права людини з певних першопринципів. Натомість він стверджує, що права людини сконструйовані, новоявлені (*emerged* – від лат. *ex-mergere* букв. «ті, що виринули»). В цьому контексті він згадує вислів Жака Марітена про те, що згода щодо прав людини існує лише щодо переліку і формулювань, але не щодо їх підстав. Він сам уникає обґрунтування прав людини.

Чарльзу Бейцу йдеться про права людини як про «норми для регулювання поведінки держав» («norms for the regulation of the behavior of states»), порушення яких є «справою міжнародної стурбованості» (matter of international concern) [Beitz, 2009, p.8, 13] або стандарти для національних інституцій («standards for domestic institutions» [Beitz, 2009, p.110]. Йому йдеться про права людини також як про «вимоги про захист нагальних індивідуальних інтересів від певних передбачуваних небезпек («стандартних загроз»), до яких вони вразливі в типових обставинах життя в сучасному світовому порядку, що складається з держав» [Beitz, 2009, p.109]. Чарльз Бейц наголошує, що всі ці елементи змісту поняття є контекстозалежними: нагальність, коло інтересів так само як і передбачуваність небезпек визначаються «типовими обставинами життя в сучасному світовому порядку». Він робить застереження, що йдеться про «певний діапазон суспільств», «суспільства, які мають принаймні деякі визначальні риси модернізації» [Beitz, 2009, p.57]. Йому, по суті, йдеться про контингентність прав людини та контекстуальну універсальність. Для того, аби певні інтереси могли отримати захист, вони також мають бути «нагальними», тобто такими, що долають поріг, який, однак, визначається не аналітично, а через нормативне судження, що враховує також інші фактори (витрати, здійсненність тощо) [Beitz, 2009, p.110].

Таким чином, Чарльз Бейц не вважає права людини доінституційними моральними сутностями на кшталт природних прав. Він вимальовує дворівневу модель сучасних практик прав людини, в якій первинну відповідальність несуть держави, зокрема їхні уряди та політичні інститути. Вони мають обов'язки поважати, захищати та допомагати щодо інтересів, захищених правами людини. Коли держави не справляються, зовнішні актори «другого рівня»: держави (діючи

одноосібно чи колективно), міжнародні організації та недержавні актори, такі як НУО – мають підстави для дії [Beitz, 2009, p.108-109].

Розбіжності між Чарльзом Бейцом і Джозефом Разом полягають в тому, на чому кожен з них робить акцент у міжнародній практиці. Якщо для Раза ключовими є межа суверенітету та можливість зовнішнього втручання, то Чарльз Бейц більше орієнтується на міжнародну практику як таку, яка представляє нормативний еталон щодо прав людини. Права людини виконують роль спільного знаменника для оцінки легітимності дій урядів і репутації країн.

Повернімося до **Семюела Мойна**, якого ми згадали на початку, який, на наше переконання, дотримується ліволіберальних поглядів. Йому йдеться про те, що «права людини і громадянина» епохи революцій служили для обґрунтування насильства з метою національного визволення, їхньою метою було створення суверенної національної держави, а не обмеження її суверенітету ззовні, вони стосувалися прав громадян у межах держави, а не людства взагалі. Ба більше, він стверджує, що навіть ухвалення Загальної декларації прав людини не є ключовим пунктом початку історії прав людини, оскільки вона не мала широкого резонансу, не надихнула жодного масового руху й не стала центральною темою політичних дебатів. На його думку, прорив стався в 1970х роках як «остання утопія», як моральна альтернатива політиці. Він стверджує, що попередні амбітні політичні проєкти, які обіцяли краще життя великим масам, зазнали невдачі. Йдеться про антиколоніальний рух, рух за самовизначення народів, де національно-визвольна боротьба не дала бажаного результату і постколоніальні держави значною мірою провалили свої обіцянки, кривавий характер соціалізму та комуністичної ідеології, розчарування в політиці національного соціального забезпечення тощо [Moyn, 2010].

Натомість права людини прийшли як щось «мінімальне, індивідуальне, засноване на моралі» [Moyn, 2017, p.97]. Підвищення уваги до прав людини Семюел Мойн пов'язує з постанням дисидентського руху, набуттям ваги неурядовими організаціями (Amnesty International в 1977 році отримала Нобелівську премію миру), вплив США. Зокрема, Семюел Мойн відзначає, що для

США, після катастрофи у В'єтнамі, звернення президента Джиммі Картера до прав людини стало способом відновити моральний авторитет країни. Все це зробило права людини видимими й мобілізувало навколо них громадянське суспільство, створивши права людини які ми знаємо сьогодні. Права людини є «анти-політикою».

За Семюелом Мойном, права людини є ідеологією («human rights have become an ideology») [Moyn, 2017, с.100], набором переконань («triumphed as a set of beliefs») [Moyn, 2017, с.15], і найчастіше означають індивідуальний захист від держави, що надається владою, вищою за державну [Moyn, 2017, с. 96]. Сучасні права людини відрізняються від попередників тим, що вони не є революційними, не засновані на членстві в певній спільноті (як-от громадянство), долають межі національних держав [Moyn, 2017, с.172].

Семюел Мойн відзначає, що на відміну від інших (попередніх) проєктів, які фокусувалися на обіцянках великого блага для всіх (*summum bonum*), права людини є мінімалістичними: вони фокусуються на попередженні найгіршого замість досягнення найкращого («on preventing a *summum malum* rather than conceiving of a *summum bonum*») [Moyn, 2017, р.113]. Семюел Мойн погоджується з думкою Тоні Джадта про те, що аполітичний характер прав людини робить їх непридатними для побудови чогось позитивного. Йдеться про відмову активістів від традиційної політичної діяльності на користь моралі неурядових організацій [Moyn, 2017, р.101]. Через те, що права людини фокусуються переважно на індивідуальних випадках, вони непридатні для вирішення глобальних проблем: вони «змінили ландшафт ідеалізму більше ніж світ як такий» [Moyn, 2017, р.100].

Виконавши класифікацію сучасного дискурсу про права людини, ми маємо перевірити її теоретичну силу. На підставі узагальнення позицій учасників сучасного дискурсу про права людини, які дотримуються лівих політичних переконань і представляють різні течії в лівому таборі (марксистські, антиколоніальні, феміністичні тощо) [Baxi, 2006; Biletzki, 2020; Bunch & Carrillo, 1992; Douzinas, 2007; Mutua, 2016; Santos, 2015 та ін.], ліберальних переконань, які також представляють різні позиції (наприклад, фундаменталістські,

антифундаменталістські тощо) [Beitz, 2009; Buchanan, 2013; Griffin, 2010; Mazurkiewicz, 2023; Moyn, 2017; Nussbaum, 1997; Pogge, 2002; Raz, 1986 та ін.] та правих [Cranston, 1967; Deneen, 2018; McCrudden, 2015; Tasioulas, 2012a; Villey, 2007 та ін.] ми можемо зробити такі висновки.

По-перше, відзначимо, що спільне, що поєднує представників всіх трьох політичних ідеологій в аспекті сучасного дискурсу про права людини, полягає в тому, що вони розглядають права людини як спосіб обговорення соціальної справедливості та захисту людської гідності. Проте вже у витлумаченні гідності між ними розпочинаються розбіжності. Словом «гідність» представники трьох політичних ідеологій позначають різні поняття. Для лібералів цим словом позначається, насамперед, автономія, для «лівих» – звільнення від нужденності, для «правих» – відповідність Божій волі або встановленому порядку. Далі розбіжності зростають.

Як ми вже зазначали, «ліві» вважають права людини, як вони зараз існують на міжнародному рівні, засобом колонізації світу Заходом. Упендра Баксі називає права людини «подарунком Заходу решті світу» («the gift of the West to the Rest») [Вахі, 2006, с.33]. Для «лівих» джерелом прав людини є боротьба, права людини – це те, що виборюється. Упендра Баксі стверджує, що «цінності прав людини, стандарти і норми створені людським спротивом і боротьбою» [Вахі, 2006, с.94]. Тому права людини для «лівих» не є чимось нейтральним, що існує об'єктивно, це – політичний інструмент. Констас Дузінас взагалі вважає, що права людини – «плаваючий означник», який може бути як інструментом гноблення, так і засобом опору [Douzinas, 2007, с.55-56]. При цьому вони також вважають, що права людини є не лише засобом пригноблення, просування та забезпечення «гегемонії» західних політичних ідей, але й надають всім, включно з самими «лівими», можливість для боротьби за свої права, є інструментом опозиційної боротьби. «Ліві» надають пріоритет соціально-економічним і колективним правам (правам людини другого й третього покоління). Також вони критикують Загальну декларацію за те, що вона практично не передбачає захисту колективних прав. Головна критика з боку «правих» та лібералів на адресу «лівих» полягає в тому, що «ліві» прагнуть

надмірно розширити каталог прав людини, включивши до нього соціальні та колективні права, що вони виступають за надто широке втручання держави та прагнуть до перерозподілу власності.

Наприклад, марксистки, зокрема Джош Баушер [Josh Bowsher], доводять, що формальна рівність прав приховує реальну економічну нерівність: бідні та багаті мають однакові права, але це не робить їх справді рівними в умовах капіталістичної експлуатації [Bowsher, 2022, с.129-130]. Постколоніальні критики, такі як Упендра Баксі [Upendra Bahi], Бенджамін Девіс [Benjamin P. Davis] та Стівен Гопгуд [Stephen Hopgood], доводять, що універсальні права насправді є західними цінностями, які нав'язуються іншим народам під маскою загальнолюдських норм, часто виправдовуючи гуманітарні інтервенції як форму неоімперіалізму [Bahі, 2006, с. 33-34; Davis, 2023, с.6-8]. Представниці феміністичного руху, такі як Шарлотта Банч [Charlotte Bunch], показують, що традиційна концепція прав людини захищає громадян від державного свавілля, але залишає жінок беззахисними перед домашнім насильством, яке відбувається в приватній сфері та виключається з поля правового регулювання [Bunch & Carrillo, 1992, с.9].

На переконання «правих», права людини як і будь-які права, не можуть бути сконструйовані, вони мають бути вкорінені в природному праві, традиції, релігії або конкретній культурі, які й є джерелом прав людини. «Праві» відстоюють погляд, що перелік «прав людини» має бути вузьким, обмеженим до «класичних» свобод (право на життя, свободу, власність, свободу релігії). Спільне благо, колективні інтереси мають пріоритет над індивідуальними правами, тому «праві» критикують саму ідею суб'єктивних прав [Benoist, 2011, с.26]. Загалом «праві» вважають, що надмірна увага до прав людини руйнує «органічні» спільноти, тому прогрес, штучне перетворення суспільства за допомогою прав людини є небезпечним. Хоча «праві» виступають за обмеження держави, вони вважають що права людини, руйнуючи традиційні спільноти, ведуть до атомізації суспільного статусу людини, роблять її слабкою поза спільнотою й таким чином підсилюють державу. Патрік Денін, зокрема, стверджує, що «Етатизм уможливорює індивідуалізм, а індивідуалізм вимагає етатизму... Індивід був «знароддям»

ліберальної системи, а не навпаки, як вважалося» [Deneen, 2018, с. 17-18]. «Праві» схильні також говорити про зобов'язання людини, які виникають із вкоріненості людини в спільноті.

Ця, подана в узагальненому вигляді критика прав людини з боку правих, розгалужується на кілька інтелектуальних течій. Наприклад, політичні реалісти, такі як Жюльєн Фройнд, вважають спроби підпорядкувати політику моральним нормам наївними: політична сфера завжди залишається простором боротьби за владу та конфлікту «свій-чужий», і права людини, на його думку, не можуть подолати цю фундаментальну реальність. Жюльєн Фройнд також заперечує універсальність прав людини з тих підстав, що не існує глобальної політичної спільноти, в межах якої вони могли б бути реалізовані [Freund, 1987, с.156]. Консерватор Ален де Бенуа [Alain de Benoist] заперечує універсальність людської природи: люди конституюються через належність до конкретних культур, націй, релігійних традицій, і саме ці органічні спільноти, а не абстрактні права, надають людському життю значення та моральну орієнтацію [Benoist, 2011, с.106]. Традиціоналісти, представлені Йорамом Хазони [Yoram Hazony] критикують ліберальну концепцію автономії як руйнівну для морального порядку, оскільки вона зводить усе до вибору індивіда, ігноруючи об'єктивне благо та традиції спільноти [Hazony, 2018].

Джерелом прав людини для лібералів є радше раціональна згода, яка може бути обґрунтована людською природою. Хоча ліберали й можуть вважати, що права людини випливають з природного права або є результатом суспільного дискурсу, саме просвітницькі ідеали раціональності для них є підґрунтям існування прав людини. Головною цінністю для лібералів є захист індивідуальної автономії. Джозеф Раз відзначає, що «просування і захист персональної автономії становить центральний предмет зацікавленості лібералів в аспекті свободи» [Raz, 1986, с.203]. На наше переконання, ідея універсальності та невідчужуваності прав людини, безумовно, належить лібералам (хоча значна частина учасників сучасного дискурсу про права людини, що належать до ліберального табору, з нами не погодилися б). Ліберали переважно оптимістично налаштовані щодо прав людини,

вони вважають, що для успіху права людини просто потребують подальшого філософського обґрунтування, бути «надійно вписаними в сучасні наративи» [Cover, 1983, с. 95-96], хоча представники сучасного «політичного підходу» натомість вважають, що права людини не обов'язково потребують фундаментального філософського базису [Buchanan, 2013, с. 53] й їх слід розглядати суто практично як «політичну доктрину, сконструйовану аби відігравати певну роль у глобальному політичному житті» [Beitz, 2009, с. 48-49].

Якщо поглянути на права людини в контексті кожної з політичних ідеологій, то нам видається, що ідея прав людини є екзистенційно необхідною лише в межах ліберальної політичної доктрини: якщо прибрати індивідуальні свободи з лібералізму, ця політична ідеологія втратить свою специфічність і розчиниться серед інших політичних ідеологій. Тому для лібералів підтримка дискурсу про права людини виглядає як життєва необхідність. Що стосується інших політичних ідеологій, то виглядає так, що права людини в риториці як «лівих», так і «правих», з'являються лише як відповідь на ліберальну позицію. З цього приводу можемо навести думку Семюела Мойна, який вважає, що марксиста та представники лівих рухів, які історично критикували абстрактні «буржуазні права», сьогодні змушені адаптувати свою риторику до дискурсу про права людини [Moyn, 2017, с. 77].

Ба більше, видається за неможливе включити права людини, як їх розуміють ліберали, в ліву або праву політичну ідеологію (і, як ми зазначили вище, ці політичні ідеології й не потребують такої ідеї). Нам видається, що ліберальне тлумачення прав людини є онтологічно несумісним з іншими політичними ідеологіями (правою та лівою). Різниця в онтологічному статусі прав людини в межах різних політичних ідеологій може бути причиною неясності сучасного дискурсу про права людини. Напрямок для розробки подальшої класифікації сучасного дискурсу про права людини може бути аналіз підходів до витлумачення прав людини в межах кожного політичного табору. Висловимо припущення, що невдача попередніх спроб класифікації дискурсу про права людини пов'язана зі спробою поєднати онтологічно несумісні підходи. Натомість, на нашу думку, спроба класифікації відповідного дискурсу в межах позицій, що висловлені

учасниками цього дискурсу, які дотримуються споріднених політичних переконань (окремо «лівих», лібералів і «правих»), може бути плідною.

1.3. Висновки до першого розділу

Дослідження продемонструвало, що сучасний дискурс про права людини є великим за кількістю текстів, які його складають, оскільки охоплює практично все суспільство. Відсутність кваліфікаційних вимог до учасників зазначеного дискурсу впливає на його якісні показники (глибину розуміння прав людини, фаховість, теоретичну та практичну значущість).

На сьогодні не існує загальноприйнятих критеріїв ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини. Нами запропоновано та обґрунтовано введення критеріїв, які дозволяють ідентифікувати такі тексти. Такими критеріями є: лексико-семантичний, функціональний, хронологічний.

Обґрунтування зазначених критеріїв може мати також загальнофілософську значущість. Застосування розроблених критеріїв дозволяє створити методологічно обґрунтовану бібліографію дискурсу про права людини, охопивши як сучасний дискурс про права людини, так і тексти, що становлять витoki цього дискурсу. Висунуто припущення, що джерела, які становлять історико-філософські витoki сучасного дискурсу про права людини, можуть бути ідентифіковані на підставі аналізу текстів, що складають сучасний дискурс про права людини. Критерієм для ідентифікації джерел, що становлять історико-філософські витoki сучасного дискурсу про права людини, може бути їх важливий інтелектуальний внесок у формування сучасного розуміння прав людини.

Обґрунтовано гіпотезу про те, що вираз «права людини» було введено в сучасний обіг Франкліном Рузвельтом у 1941 році як заперечення твердження нацистської пропаганди, що в людини не існує ніяких прав, притаманних людині через те, що вона людина (на підставі простого факту людяності), а також зазначений вираз було запропоновано як символ певного образу життя, на захист якого було необхідно мобілізувати світ.

Узагальнено існуючі підходи до класифікації поглядів на права людини: класифікація поглядів на права людини, що претендує на вичерпність, через виділення низки підстав цього поділу (представлена, зокрема, Карелом Вашаком, Марі-Бенедікт Дембур, Стівеном Марксом), класифікація на підставі протиставлення поглядів учасників цього дискурсу, різновидом якої є позиціонування поглядів дослідника через протиставлення опонентам за ключовим аспектом суперечностей (наприклад, позиція Джеймса Гріффіна, який протиставляє системний підхід фрагментарному, останній з яких і обирає для вибудови власної теорії), та опис поглядів на права людини, не визначаючи якусь можливу основу їх поділу (цей підхід застосовується більшістю дослідників).

Обґрунтовано, що політичні переконання, яких дотримуються учасники сучасного дискурсу про права людини, можуть бути застосовані як критерій класифікації відповідного дискурсу. Продемонстровано застосовність класифікації сучасного дискурсу про права людини на підставі запропонованого критерію за допомогою емпіричної перевірки. На підставі аналізу інформації з відкритих джерел, яка свідчить про прояви політичних переконань учасників сучасного дискурсу про права людини (статей, монографій, публічних виступів, афіліації з політичними партіями та рухами) ми дійшли висновку, що більшість учасників сучасного дискурсу про права людини дотримується ліберальних політичних переконань; у процесі порівняння позицій учасників сучасного дискурсу про права людини, які дотримуються різних політичних переконань, виявлені істотні відмінності щодо витлумачення поняття «права людини». За допомогою текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, продемонстровано онтологічний плюралізм підходів до витлумачення прав людини, який може бути причиною неясності сучасного дискурсу про права людини.

РОЗДІЛ II.
ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ
ЛІБЕРАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЄКТУ
ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА:
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕКОНСТРУКЦІЯ¹⁹

У цьому розділі ми простежимо генеалогію ідеї прав людини від Раннього Просвітництва до сучасності. На нашу думку, права людини можна розглядати як певні соціальні норми [Щербина, 2013, с. 263], що визначають відносини між державою й індивідом. Вираз «соціальні норми» використано в широкому значенні; він позначає природу норм, яка відрізняє соціальні норми від технічних, біологічних, медичних та інших, які не мають соціальної природи. В цьому сенсі соціальними є норми моралі, політичні, юридичні, релігійні та подібні до них. Вираз «права людини» може бути застосований до соціальних норм політичного або юридичного характеру.

На наш погляд, виникнення прав людини не є історично необхідним. Навпаки, їх походження є контингентним. На нашу думку, вони не були «відкриті» – вони були сконструйовані. Однак при цьому права людини не були задумані як щось окреме: вони радше були складником, який надавав цілісності ліберальному політичному проєкту. Іншими складниками були й є демократія та принцип верховенства права. Проте так сталося, що права людини в ХХ ст. набули самостійного звучання й інституційного оформлення та в такому вигляді почали осмислюватися як щось окреме. Це сталося завдяки ухваленню системи міжнародних договорів про права людини й створення інституцій, які наглядають за їх дотриманням.

¹⁹ Окремі положення цього розділу містять результати, що були раніше опубліковані [Заєць, 2023; Shcherbyna & Zayets, 2024; Щербина & Заєць, 2025; Заєць, 2025a]. Текст статей у дисертації переопрацьовано та розширено. Статті [Shcherbyna & Zayets, 2024; Щербина & Заєць, 2025] написана у співавторстві. Особистий внесок здобувача в обох статтях: розробка методології, проведення дослідження, логіко-формальний аналіз та підготовка початкового тексту рукопису. Статті [Заєць, 2023, 2025a] написані особисто.

Вважаємо, що цю історію можна представити метафорично в такий спосіб. Права людини – подібні до колеса, яке зняли з автівки для вдосконалення. Сам проєкт автомобіля було розроблено на світанку Просвітництва. Спроектвані Джоном Локом та його послідовниками машини вже їздили: спочатку по дорогах США та Франції, а потім і в деяких інших країнах. Це були певною мірою кустарне виробництво, але воно виконувало свою функцію. Після серйозної автокатастрофи, наприкінці 1940-х – на початку 1950-х, для підвищення безпеки уряди окремих країн домовилися створити надсучасний цех для вдосконалення колеса. Але так трапилося, що тривалий час – майже чверть століття, до другої половини 1970-х – цех майже не працював. Коли ж він запрацював, усі були в захваті від його роботи. Це надихало тих, хто включився в роботу на цьому етапі, на вдосконалення колеса – на те, заради чого власне й був побудований цех. Але через такий стан речей і колесо для них стало горизонтом їхнього всесвіту.

Але в той самий час цех для вдосконалення двигуна або кузова створено не було, автомобілі як і раніше збираються аматорами за старими кресленнями. Перші спроби усвідомити філософію колеса сталися ще років через 20, коли вже ніхто навіть не пам'ятав, з чого все почалося. Таким чином, менеджери, намагаючись зрозуміти, що змушує колесо рухатися, висували різні теорії, жодна з яких не була остаточно переконливою. Ніякі теорії, створені в межах цього цеху, не дають єдиного задовільного пояснення тому, що відбувається. Не можна пояснити сенс колеса на підставі самого колеса – так само як неможливо пояснити сенс двигуна окремо від функції, яку він виконує.

Ця метафора може слугувати поясненням того хаосу теорій, який ми спостерігали, так само як і практичної нефункціональності ідеї прав людини за межами того ліберального політичного проєкту, в якому вони були сконструйовані: спроба прилаштувати колесо до морського судна або дирижабля вимагає переосмислення всього проєкту.

Права людини є елементом подвійної системи, другим складником якої є демократичний режим. Дієвість прав людини як одного з елементів проєкту політичного устрою залежить від ефективності системи в цілому й кожного з

решти її елементів. Зокрема, існування прав людини в тому вигляді як вони були задумані й практично реалізовані залежить від демократичного політичного режиму. На жаль, сам демократичний режим є вразливим елементом системи. В сучасності ми нерідко можемо спостерігати так званий «демократичний регрес», коли за допомогою демократичних процедур владу отримують авторитарні правителі, а це, своєю чергою, тягне демонтаж і прав людини (яскравим прикладом є російська федерація).

Як ми зазначили в попередньому розділі, сучасний дискурс про права людини може бути розгалужений на три частини залежно від політичних переконань його учасників: лівий, ліберальний і правий. Враховуючи домінування серед учасників відповідного дискурсу про права людини представників ліберального табору, ми зосередимося на генезі ідеї прав людини саме в межах ліберального політичного проєкту. На нашу думку, представники як лівого, так і правого таборів у сучасному дискурсі про права людини займають радше критичну позицію по відношенню до ліберального проєкту прав людини, аніж здатні запропонувати власну теорію.

При цьому ми припускаємо, що сучасні праві позиції в дискурсі про права людини мають одним зі своїх витоків «республіканське» («русоїстське») відгалуження ліберального проєкту. Ми можемо висловити припущення, що ліберальне й праве витлумачення прав людини мають спільну генезу, хоча їхнє розгалуження відбулося настільки давно, а історія їх автономного життя була настільки бурхливою, що їхню спорідненість не так легко розгледіти. В межах нашого дослідження обмежимося лише демонстрацією ймовірної точки такого відгалуження. Це припущення потребує окремого дослідження. Що стосується лівої критики, то в цьому питанні ми радше згодні з Семюелом Мойном, що вона стала результатом переорієнтації лівих на права людини з огляду на політичну доцільність [Moyn, 2017, с. 77]. На наш погляд, ліва політична ідеологія, з одного боку, не здатна інтегрувати ідею прав людини в її ліберальному вираженні, а з іншого – не пропонує й власної альтернативи. Хоча й ліва, й права критики містять продуктивні зауваження щодо природи прав людини та їх походження, в межах

нашого дослідження ми сфокусуємося на ліберальному витлумаченні прав людини як на такому, що посідає панівне місце у відповідному дискурсі.

2.1. Генеза ідеї прав людини: від «Двох трактатів про врядування» Джона Лока до есею «Про свободу» Джона Стюарта Міля

Грунтуючись на тому, що, на наше переконання, права людини були сконструйовані як елемент проєкту політичного устрою, такий проєкт неминуче повинен мати своїх інженерів. Як ми продемонстрували в першому розділі нашого дослідження, в дискурсі про права людини домінують учасники, які мають ліберальні політичні переконання. Хоча, як ми зазначали там же, існують різні підходи до побудови історіографії прав людини, запропонована нами в першому розділі цього дослідження класифікація дискурсу про права людини диктує нам необхідність дослідження генеалогії прав людини саме в межах домінуючого ліберального дискурсу. Це, своєю чергою, визначає й ключову постать – Джона Лока, якого багато хто з дослідників вважає батьком-засновником лібералізму.

Наприклад, Рут Грант [Ruth W. Grant] розглядає політичну філософію Джона Лока як фундаментальний зразок ліберальної теорії [Grant, 1987]. Майкл Цукерт [Michael P. Zuckert] розглядає Джона Лока як засновника сучасного ліберального проєкту. Він стверджує, що Джон Лок є безумовно сучасним філософом, чії ідеї стали фундаментом для ліберальної демократії [Zuckert, 2002]. Алан Райан [Alan Ryan] зазначає, що, хоча термін «лібералізм» з'явився пізніше, «було б дивно не зараховувати Джона Лока до ранніх лібералів» (на відміну від Томаса Гобса, який, на думку цього автора, лібералом точно не був) [Ryan, 2012].

Навіть дослідники, які пропонують альтернативну історію лібералізму, такі як Дункан Бел [Duncan Bell], Хелена Розенблат [Helena Rosenblatt], Клер Райдел Арсенас [Claire Rydell Arcenas] визнають, що сьогодні Джон Лок є головним кандидатом на звання натхненника сучасного лібералізму, намагаючись спростувати таке бачення в своїх працях [Bell, 2016; Rosenblatt, 2018; Arcenas, 2022].

Оскільки нас цікавить не сам ліберальний політичний проєкт у широкому значенні, а питання генеалогії прав людини, ми зосередимось саме на цьому аспекті. Джон Лок, на нашу думку, створив першу чернетку ліберального політичного проєкту, в якому ми також можемо побачити витоки сучасних прав людини. Хоча ми можемо спостерігати більш пізні вдосконалення цього проєкту, принципова схема, запропонована Джоном Локом, на нашу думку, залишається незмінною до сьогодні. Оскільки Джон Лок не створив свій проєкт у вакуумі, нам необхідно віднайти також і відправну точку його міркувань.

«Уявіть, що ви заходите до салону. Ви запізнюєтеся. Коли ви приходите, інші давно вже тут, і вони захоплені палкою дискусією – такою палкою, що ніхто не може зупинитися і пояснити вам, про що йдеться. Насправді, дискусія почалася задовго до того, як будь-хто з них опинився в цьому приміщенні, тому ніхто з присутніх не може відтворити для вас усі деталі попередніх дебатів. Ви слухаєте деякий час, поки не відчуваєте, що вхопили суть; тоді ви втручаєтеся. Хтось відповідає; ви відповідаєте йому; хтось інший стає на ваш бік; ще один постає проти вас на сором чи втіху вашого опонента, залежно від того, наскільки вправно допоміг вам ваш союзник. Час спливає, і вам вже треба йти. Ви йдете, а запальна дискусія триває...» (переклад С. Заєць). Цією метафорою Джозеф Гаріс описує вступ молодих дослідників в науковий дискурс [Harris, 2006, p.34].

Колись таким молодим (або вже й не дуже молодим) дослідником був англійський філософ раннього Просвітництва Джон Лок, який приєднався, зокрема, до політичної дискусії, що точилася поміж його сучасниками. Зробив він це, виклавши свої думки в одному зі своїх творів – Двох трактатах про правління (в іншому перекладі – «про врядування»; надалі – «Трактати») [Locke, 2016]²⁰.

До ролі Джона Лока в історії політичної філософії зверталися та продовжують звертатися чимало інтерпретаторів. До середини ХХ століття домінувала певна інтерпретація ідей Джона Лока. Дослідники виходили з того, що

²⁰ Оскільки серед дослідників не існує єдиної системи цитування, ми будемо зазначати посилання на Трактати літерами «ТТ» («Two Treatises»), позначаючи цифрами номер Трактату та його параграф, наприклад: ТТ 2.98 (Другий Трактат, § 98).

Джон Лок здійснив перехід від середньовічної концепції природного закону до модерної концепції суб'єктивних прав. Відповідно до цієї інтерпретації його ідей, головним внеском Джона Лока в створення ліберального політичного проєкту є твердження, що людина володіє правами до вступу в політичне суспільство – тобто, держава не створює права, а лише визнає їх. За цим прочитанням йдеться про так званий суспільний договір, коли відносини між урядом та народом базуються на тому, що люди довірили уряду право виконавчої влади. Така інтерпретація передбачала розуміння ідей Джона Лока про суспільство на сучасний манер. Ця інтерпретація і наразі продовжує формувати популярне уявлення про лібералізм.

У XX–XXI ст. такий підхід до інтерпретації політичних ідей Джона Лока був підданий критиці й ревізії. Ключовими інтерпретаторами Дж. Лока є Річард Елден Ешкрафт [Richard Elden Ashcraft], Джеремі Волдрон [Jeremy Waldron], Джон Дан [John Dunn], Пітер Ласлет [Peter Laslett], Кроуфорд Бро Макферсон [Crawford Brough Macpherson], Джеймс Талі [James Tully], Лео Штраус [Leo Strauss] та ін.

Кроуфорд Макферсон критикував Джона Лока з марксистських позицій, стверджуючи, що Локівський індивідуалізм не враховує залежність людини від суспільства, членом якого вона є, й економічних умов, які визначають буття людини. Його метод полягає у виявленні неявних настанов автора – таких, що прямо не наводяться в текстах – через явні суперечності в міркуваннях. Він стверджує, що Локівська теорія побудована на неявному припущенні, що індивід є власником своєї особистості та нічим не зобов'язаний суспільству [Macpherson, 1962, с. 3]. Політичний проєкт Джона Лока раціонально сконструйований для захисту цієї самовласності (Possessive Individualism). При цьому демократичний устрій за Джоном Локом, на думку Кроуфорда Макферсона, насправді не є таким, він є класовим і враховує лише інтереси заможного класу. Ті, хто живе виключно з власної праці, виключені з управління суспільством, оскільки вони через свій економічний стан не здатні фактично впливати на ухвалення загальнозначущих рішень. Цей проєкт фіксує та захищає майнову нерівність, яка вже склалася [Macpherson, 1962, с. 248, 250, 257].

Лео Штраус вважав, що Джон Лок намагався приховати свої справжні думки, через це використав традиційну християнську риторику для обґрунтування політичного проєкту, що суперечить християнським ідеалам [Strauss, 1953, с.220-221]. На думку Лео Штрауса, всупереч класичному природному праву, яке орієнтувалося на чесноти та турботу про вище благо, Джон Лок ставить у центр свого політичного проєкту природне і непереборне прагнення до самозбереження та матеріального процвітання [Strauss, 1953, с.226-227]. Джон Лок намагається аргументувати, що необмежене накопичення багатства є не гріхом, а благом. На думку Лео Штрауса, позиція Джона Лока була дуже близькою до позиції Томаса Гобса, хоча Джон Лок і намагався це приховати. На думку Лео Штрауса, демократія не була необхідним елементом політичного устрою за Джоном Локом, але виступала як один з можливих запобіжників проти тиранії [Strauss, 1953, с. 244-246]

Так звана Кембриджська школа контекстуалізму, представлена, зокрема, Джоном Даном, Пітером Ласлеттом та ін., [Stanton & Stuart-Buttle, 2024] пропонує інший метод тлумачення ідей Джона Лока. Представники цієї школи виходять з того, що політичні тексти не варто оцінювати безпосередньо з позиції сьогодення. Важливо не те, що тексти Джона Лока говорять про сучасну демократію, а чого Джон Лок намагався досягти в контексті Англії 1680-х років. Пітер Ласлет, наприклад, доводить, що Джон Лок написав «Трактати» не у 1689 році для виправдання вже здійсненої Славної революції (як вважалося у класичному тлумаченні), а на початку 1680-х, як заклик до повстання проти короля Карла II [Laslett, 1988, с.61]. Джон Дан, водночас, показав, що аргументи Лока про рівність і права тримаються виключно на специфічній теології. Якщо забрати з теорії Дж. Лока страх перед Богом, його аргументація повисає в повітрі. На думку Джона Дана, Джон Лок не може бути прямим наставником для сучасних світських лібералів, бо ми більше не живемо в його ментальному всесвіті. Джон Дан стверджує, що без Бога аксіома про рівність людей втрачає свою очевидність [Dunn, 1989, с.768-769].

Джеймс Талі виступив з позицією, яка підриває міркування Кроуфорда Макферсона. Він доводить, що хай там як – усвідомлено або неусвідомлюючи це – Джон Лок не мав наміру на створення основ капіталістичного ладу. Через аналіз мови XVII століття він демонструє, що поняття «власність» (property) у Джона Лока означало не просто капітал, а «життя, свободу і майно», і мало сильний моральний, а не ринковий сенс. На думку Джеймса Талі, Джон Лок не міг захищати капіталізм, якого тоді ще не існувало в тому вигляді, як його описував Кроуфорд Макферсон [Tully, 1983, с. х, 142-143].

Спираючись на передатування «Двох трактатів», зроблену Пітером Ласлетом, Річард Ешкрафт стверджує, що головною ідеєю Джона Лока була ідея революції. Річард Ешкрафт заперечує класовий підхід Кроуфорда Макферсона, стверджуючи, що Джон Лок, навпаки намагався залучити якомога ширшу масу на підтримку вігів, тому намагався показати, що Природний Закон доступний для розуміння кожного й стосується кожного, а залучення всіх до революційної діяльності відбувається за рахунок заклику до захисту прав, що належать кожному [Ashcraft, 1986, 9, 264, 578, 581].

Джеремі Волдрон здійснив спробу синтезувати теологічний підхід Джона Дана та ліберальні цінності, щоб відповісти, зокрема, на виклики Кроуфорда Макферсона. Він фокусується на питанні, що саме робить людей рівними у Джона Лока. Відштовхуючись від філософської позиції Аласдеа Макінтайра, він стверджує, що прочитання Джона Лока поза християнським контекстом є неможливим. Він демонструє, що людську рівність неможливо обґрунтувати в атеїстичній парадигмі, поза межами ідеї Творця та його творінь [Waldron, 2002, с. 44-46, 81-82].

Підсумовуючи, зазначимо, що в цих дебатах існує два протилежних погляди на щирість Джона Лока в аспекті ставлення до власних думок, які він виклав на папері. Кроуфорд Макферсон і Лео Штраус вважають Джона Лока нещирим. Перший вважає, що Джон Лок сконструював свою теорію з певною метою (консервації нерівності), Лео Штраус – що він нещиро використав християнську риторику задля обґрунтування ідей, що суперечать християнству. Цікаво, що Лео

Штраус навіть завбачливо ідентифікував ризики популізму, які призвели до так званого демократичного регресу, про який нам йтиметься далі. Натомість Джеремі Волдрон, навпаки, намагається довести щирі відданість Джона Лока тим ідеям, які він виклав у своїх працях. Таким чином, на нашу думку, накладення міркувань щодо щирості Джона Лока на суперечливі тлумачення його оригінальної позиції залишає можливість для тлумачення його політичних ідей відкритими для подальшого дослідження.

Зауважимо також, що існує декілька версій Трактатів. Джон Лок сам редагував і доповнював Трактати після першого їх видання в 1689 році. До його смерті (1704) вийшло ще дві редакції твору (в 1694 і 1698 р.р.), а четверте видання побачило світ у 1714 році і було першим, яке офіційно містило ім'я Джона Лока [Locke, 2016, с.хххii]. У подальшому ми будемо послуговуватися текстом 1713 / 1714 року в сучасному перевиданні під редакцією Майкла Голді [Locke, 2016]. Існує два українських переклади Трактатів, видані з інтервалом майже в 20 років: перший було виконано Олександром Терехом (Перший Трактат) і Ростиславом Димерцем (Другий Трактат) і опубліковано у видавництві Соломії Павличко «Основи» в 2001 році [Лок, 2001], другий – у перекладі Павла Содомори – вийшов друком у видавництві «Наш формат» у 2020 році [Лок, 2020]. Яка саме редакція Трактатів була використана для перекладу, виданого «Основами», з'ясувати не вдалося. Специфічні особливості видання «Оснoв» дозволяють припустити, що йдеться саме про редакцію 1713 / 1714 року, проте для підтвердження або спростування такого припущення було б необхідно здійснити повне порівняння текстів праці, що не входить у наші задачі. Водночас, як зазначено в самому виданні, переклад «Нашого Формату» зроблено за публікацією, що побачила світ у Нью-Йорку у видавництві «Hafner Publishing Company» в 1965 році. Попри всі зусилля, нам не вдалося віднайти ані саме це видання, ані навіть згадку про нього будь-де в доступних джерелах і бібліотечних каталогах. З огляду на це та певні особливості перекладацьких рішень, ці видання варто сприймати як популярні, призначені для загального ознайомлення з концепціями Джона Лока.

Як показала історія, слово Джона Лока виявилось вагомим: його ідеї надихають навіть сучасні політичні дискусії [Locke & Shapiro, 2003, с.іх]. Проте дуже часто їх обговорюють в іншому контексті, аніж той, в якому вони були висловлені [Locke & Shapiro, 2003, с.хі], а самі ж ці ідеї записані так складно й неоднозначно, що це призводить до множинних тлумачень і суперечок про коректну інтерпретацію аргументів Джона Лока [Spellman, 1997, с.123].

Одним зі способів зрозуміти, що саме хотів сказати Джон Лок, може бути віднайдення в сучасних йому дебатах того «голосу», на який він відгукнувся. Віднайдення такого голосу у випадку Джона Лока не є простою задачею. На перший погляд може видатися, що Джон Лок відгукнувся на теорію сера Роберта Філмера, якого Джон Лок явно демонструє як свого опонента в цій праці. Або – на політичний запит від політичної партії, яку підтримував Джон Лок (для кола вігів навколо графа Шефтсбер), як це стверджує Пітер Ласлетт [Laslett, 1988, с. 59], чи навпаки – на політичну програму опонентів. Однак такому поглядові бракує переконливості, оскільки він не пояснює, чому твір Джона Лока зберігає своє значення вже протягом понад триста років попри як істотний розвиток політичної системи Англії, так і те, що ім'я Роберта Філмера залишилося на узбіччі.

На нашу ж думку, більш значущим був голос того, кого сам Джон Лок майже не згадує – Томаса Гобса з його «Левіатаном». Хоча імена Джона Лока і Томаса Гобса в історії англійської політичної філософії дуже часто згадують поряд, наявність зв'язку між їхніми ідеями, однак, не є очевидною: донедавна спроби порівняння їхніх поглядів мали суто теоретичні підстави, не підтверджені ніякими історичними даними.

Думки філософської спільноти про те, чи існував зв'язок між думками Томаса Гобса і Джона Лока, змінювалися драматично протягом всієї історії досліджень їх творчості. Спочатку, хоча і без будь-яких історичних підстав, Другий Трактат Джона Лока дослідники розглядали саме як відповідь на думки Томаса Гобса [Waldmann, 2021, р.263]. Найбільш впливовим представником такого підходу був Лео Штраус.

Так тривало доволі довго, допоки в 1960 році Пітер Ласлет не опублікував чергове видання Трактатів, у передмові до якого переконливо доводив, що Другий Трактат не може бути відповіддю Томасу Гобсу. Пітер Ласлет стверджував, що знання Джона Лока про працю Томаса Гобса були поверховими і неточними, що в щоденниках або записах Лока не було виявлено ніяких згадок про зацікавленість Джона Лока працею Томаса Гобса тощо. Серед іншого, Пітеру Ласлету йшлося, зокрема, про те, що якщо Джон Лок опонував Роберту Філмеру, то він не міг одночасно опонувати Томасу Гобсу, оскільки сам Роберт Філмер також перебував в опозиції до Томаса Гобса, і, на відміну від останнього, заперечував людську рівність. Зрештою, Пітер Ласлет дійшов висновку, що Джон Лок не міг уникнути впливу Томаса Гобса, але хіба що тією мірою і тому, що обидва філософи «були вплетені в одну живу тканину», яка «пов'язує одне інтелектуальне покоління з наступним у тій самій країні, у тому самому невеликому суспільстві» [Laslett, 1988, с.75]. Навколо цієї позиції Пітера Ласлета сформувався так званий Кембриджський підхід (Cambridge approach) [Stanton & Stuart-Buttle, 2024].

Хоча певні дослідники й намагалися виступати проти думки Пітера Ласлета [Stanton & Stuart-Buttle, 2024], їхні голоси були слабкими. І лише зовсім нещодавно виявлені історичні свідчення про те, що Джон Лок дійсно тривалий час перебував під впливом праці свого попередника: в період перебування в Оксфорді, протягом 9 років з 1658 по 1667 роки, він «майже завжди мав «Левіатан» Томаса Гобса на своєму столі, і рекомендував своїм друзям його прочитати». Щоправда, ці ж джерела також свідчать, що пізніше сам Джон Лок також заперечував, що будь-коли читав Томаса Гобса [Waldmann, 2021, с.273]. Це призвело до перегляду ставлення до позиції Лео Штрауса [Behnegar et al., 2022].

Як би там не було, в Другому Трактаті ми дійсно можемо побачити переосмислення Джоном Локом аргументації Томаса Гобса, яке свідчить про дещо більше, аніж просто «перебування обох філософів в одній залі в один час». Хоча Джон Лок лише один раз непрямо згадує «Левіатан» [Locke, 2016, с. 50 / ТТ 2.98], понятійний каркас Другого Трактату побудовано навколо ідей і понять, які Томас Гобс розглядає в своєму «Левіатані». Джон Лок ретельно, майже як дослідник у

лабораторії, переосмислює схему міркувань, запропоновану Томасом Гобсом, і, уточнюючі деякі аспекти, погоджується з тими ж дескриптивними засновками, що й попередник. Відмінності в позиціях філософів полягають радше в практичних висновках, які вони пропонують зробити. Отже, наша інтерпретація Другого Трактату виходить з припущення, що Джон Лок свідомо вибудовував свою аргументацію як відповідь на виклики, поставлені Томасом Гобсом.

Суть аргументативної стратегії Томаса Гобса полягає у моделюванні дополітичного стану суспільства (Natural Condition of Mankind – див., зокрема, назву розділу XIII «Левіатана») – реального чи гіпотетичного. Томас Гобс запропонував розглянути ситуацію, коли б люди не були об'єднані до будь-якої спільноти і над ними не існувало би ніякої політичної влади. Хоча він і намагається продемонструвати дійсне існування такого стану подекуди в історії людства, сам же не надто переймається переконливістю історичності свого припущення; його задовольняє достатня умоглядність наслідків такої ситуації: *«Хоч як би там було, можна усвідомити, яким би було життя там, де немає спільної влади, якої слід боятися; і це видно зі способу життя, до якого деградують люди, що раніше жили під мирним правлінням, опинившись у громадянській війні»* [Hobbes, 1996, с. 85 / Leviathan, XIII.11].

Томас Гобс стверджує, що в дополітичному стані люди перебувають у становищі війни всіх проти всіх [Hobbes, 1996, с.86-87 / Leviathan, XIV.4]. Це твердження ґрунтується на його переконанні в людській рівності. На його думку, люди рівні, оскільки мають однакові здібності – радше, однакові, ніж різні (*«rather that men are in that point equal, than unequal»*) [Hobbes, 1996, с.82 / Leviathan, XIII.2] – а тому мають і рівні сподівання на досягнення своєї мети. За таких умов, веде далі Томас Гобс, якщо люди претендують на ту саму річ, вони стають ворогами та прагнуть знищити або підкорити одне одного [Hobbes, 1996, с.83 / Leviathan, XIII.3]. В такому становищі не існує ніякої влади над людьми, яка могла б стримати їх (*have no common power to keep them in quiet*) [Hobbes, 1996, с.83 / Leviathan, XIII.5]. Томасу Гобсу йдеться про всезагальність таких людських якостей як недовіра до інших, прагнення до суперництва і слави [Hobbes, 1996, с.83 /

Leviathan, XIII.6]. Поняття справедливого і несправедливого не мають місця в такому стані; сила й хитрість є головними чеснотами на війні; немає власності, а є лише те, що людина може взяти, і воно належить людині так довго, як людина зможе його втримати [Hobbes, 1996, с.85-86 / Leviathan, XIII.13]. Стан війни, однак, не зводиться лише до битв чи протистояння, а полягає також і в схильності чи то готовності до них, коли немає впевненості в протилежному [Hobbes, 1996, с.84 / Leviathan, XIII.8]. Таким чином, за Томасом Гобсом, природний, дополітичний стан людства (він же стан «війни всіх проти всіх») – це постійне тривожне очікування підступного нападу, готовність до такого нападу, й одночасне планування власних амбіцій у такий спосіб, щоб подолати протидію з боку інших, підкоривши або знищивши їх.

На підставі цих невтішних міркувань Томас Гобс намагається зробити практичні висновки про те, як має бути організоване суспільство, аби воно було більш безпечним. Він стверджує, що природне право (*jus naturale*) надає кожному право на *самозбереження*, а природний закон (*lex naturae*) забороняє робити те, що руйнує життя або позбавляє засобів для його збереження [Hobbes, 1996, с.86-87 / Leviathan, XIV.1-XIV.4]. Постійна загроза, перед якою людина перебуває в природному стані, суперечить цим імперативам. Томас Гобс вважає, що з метою самозбереження люди мають відмовитися від певної свободи, якою користуються в природному становищі [Hobbes, 1996, с.87 / Leviathan, XIV.5] і об'єднатися «в особі одного представника», якого Томас Гобс власне й іменує Левіатаном [Hobbes, 1996, с.114 / Leviathan, XVII.13]. Зважуючи можливість вирішення проблеми шляхом створення колективного представницького органу, він доходить висновку, що природа такого колективного органу буде такою ж конфліктною, як і людське суспільство в цілому в природному стані, оскільки вже над цим органом не існуватиме вищої влади. Томас Гобс не знаходить кращого рішення, ніж абсолютна монархія: монарх не може сперечатися з самим собою. «Монарх не може не погодитися з самим собою (*disagree with himself*) через заздрість або особистий інтерес (*out of envy, or interest*), а збори (*assembly*) – можуть» [Hobbes, 1996, с.125 / Leviathan, XIX.7].

Джону Локу – так само як і Томасу Гобсу – йдеться про такі поняття, як природний стан людства, стан війни, мету самозбереження тощо. Не маючи на меті надати вичерпний перелік цих понять і аналіз кожного окремого поняття, ми продемонструємо далі, до яких висновків дійшов Джон Лок у результаті переосмислення міркувань Томаса Гобса. Другий Трактат Джон Лок фактично розпочинає з опису стану природи («State of Nature» – хоча нам тут йдеться про розділ II Другого Трактату, розділ I лише коротко підбиває підсумки Першого Трактату і містить абстрактну декларацію про наміри; тому розділ, присвячений стану природи, можна вважати змістовним початком цієї праці). Джон Лок уточнює, що стан природи як такий не є станом війни всіх проти всіх. Він погоджується, що стан природи «сповнений страхів і постійних небезпек» [Locke, 2016, с. 63 / ТТ 2.123], проте за стан війни має лише таку ситуацію, коли хтось словом або дією демонструє визрілий задум посягнути на життя іншого, підкорити його своїй абсолютній владі [Locke, 2016, с. 10-11 / ТТ 2.16-2.17]. Стан війни Джон Лок визначає як такий, «коли нема до кого апелювати, окрім як до Небес, і бракує влади, щоб розсудити суперників» [Locke, 2016, с. 12-13 / ТТ 2.21], що співзвучно до думок Томаса Гобса про відсутність будь-якої влади [Hobbes, 1996, с.83 / Leviathan, XIII.5].

Ці позиції двох мислителів, безумовно, містять певні відмінності. Насамперед, Джон Лок намагається більш палко та завзято, аніж Томас Гобс, доводити, що такий стан дійсно існував в окремі періоди історії людства або в окремих географічних регіонах. Хоча ці спроби у виконанні Джона Лока складають враження дещо наївних, не можна оминати той факт, що саме «природний стан», схожий на той, що описав Джон Лок, був передумовою становлення державності в США. Більш помітною відмінністю є те, що «Левіатан» сповнений психологізму: праця Томаса Гобса може бути прочитана з погляду людини, яка переживає постійну небезпеку, не здатна цей стан витримувати та прагне цей стан припинити. Томас Гобс вважав природний стан нестерпним для людини. Джон Лок демонструє більш об'єктивний погляд на дополітичний стан, діючи радше як соціолог: відзначаючи небезпеку такого стану для всіх, він, однак, не переймається, чи така

небезпека завжди та кожним переживається однаково гостро. Джон Лок також не вважає, що кожен і завжди становить загрозу для кожного – тобто, природний стан був радше незручним, але не нестерпним. Томас Гобс вважає, що в дополітичному стані нема місця для морально-етичних міркувань і такі міркування з'являються лише під тиском влади й закону [Hobbes, 1996, с.85-86 / Leviathan, XIII.13].

Джон Лок у Другому Трактаті не висловлюється щодо морально-етичного статусу людини в дополітичному суспільстві з тією прямоотою, з якою це робить Томас Гобс. Але ми вважаємо, що він дотримується відмінної, якщо не протилежної до Гобсової позиції. Такі висновки витікають з його міркувань щодо раціональної поведінки й природного закону. «Між природним станом і станом війни існує виразна відмінність, адже вони... так само віддалені одне від одного, як стан миру, злагоди, взаємодопомоги й збереження віддалений від стану ворожнечі, злостивості, насильства та взаємного винищення. Коли люди співіснують згідно з Розумом, не маючи спільного зверхника на Землі, наділеного правом судити поміж ними – це й є властивий природний стан» [Locke, 2016, с. 11-12 / ТТ 2.19]. Проте Джон Лок також і не вважає людей морально досконалими, відзначаючи, зокрема, схильність до суб'єктивізму й нездатність бути справедливим суддею у власній справі в разі конфлікту з іншими [Locke, 2016, с. 11-12 / ТТ 2.13].

Наведені відмінності, однак, не є істотними, такими, що впливають на подальші міркування: обидва автори визнають притаманність суспільству конфліктів, яким у природному стані ніхто не може дати ради. Відмінності стосуються лише ступеню вираженості конфліктів у природному стані: чи то йдеться про тотальний конфлікт в інтерпретації Томаса Гобса чи про локальні або періодичні конфлікти, як про це йдеться Джону Локу. Попри це, обидва філософи доходять думки, що сама непевність, яку створює загроза конфліктів в природному стані суспільства, має бути усунена. Таким чином, зазначені відмінності, на нашу думку, не впливають на важливі для цього дослідження висновки: обидва вони погоджуються, що для цього суспільство потребує встановлення централізованої влади – як зараз би ми сказали, створення політичної «метасистеми». Але саму цю метасистему Томас Гобс і Джон Лок бачать по-різному.

На нашу думку, ключовою відмінністю в міркуваннях двох філософів є розвиток ними ідеї людської рівності. Джон Лок використовує схожу схему аргументації, але змінює один з ключових засновків – статус людської рівності. Джон Лок погоджується з Томасом Гобсом, що всі люди за природою є рівними. «Немає нічого очевиднішого, ніж те, що створіння одного виду й рангу (of the same species and rank), які безладно народжуються в однакових природних умовах і мають такі самі здібності, мають бути рівними одне з одним» [Locke, 2016, с. 4 / ТТ 2.4]. Він уточнює, що ця рівність не означає однаковість: можуть існувати відмінності, які походять від народження, віку, чеснот, заслуг перед суспільством, тощо [Locke, 2016, с. 28 / ТТ 2.54]. Це є кінцевим пунктом міркувань Томаса Гобса, на якому вони з Джоном Локом розходяться. Рівність за Томасом Гобсом не має морального підґрунтя [Waldron, 2002, p.227], це даність і радше проблема, яка потребує вирішення: саме рівність є джерелом конфліктів, які принципово не можуть бути усунені або припинені в дополітичній спільноті. Цю проблему він пропонує вирішити через не-рівність, через вивищення над рештою однієї особи з абсолютною владою (монарха). Усвідомлюючи недоліки і ризики такої ситуації, Томас Гобс вважає, що абсолютна монархія все ж є набагато кращою формою організації суспільства в порівнянні з постійною тривогою природного стану. Натомість у Джона Лока рівність має релігійне підґрунтя [Waldron, 2002, p.227], це радше даність, об'єктивна умова, яка, водночас, робить неможливим запобігання конфліктам, їх вирішення або припинення. Джеремі Волдрон висловлює переконання, що ідея людської рівності є вкрай важливою «для тканини Локівської політики і Локівської моралі», хоча й відзначає, що текстуальних підстав для такого твердження замало [Waldron, 2002, p.228]. Наявність або відсутність морального підґрунтя під міркуваннями про рівність заклали розбіжності в практичних рішеннях двох філософів.

Зробимо проміжний висновок: Джон Лок доходить того ж висновку, що й Томас Гобс: природний стан суспільства «сповнений страхів і постійних небезпек» і в ньому постійно існують конфлікти, які в такому стані принципово неможливо припинити або вирішити. Обидва філософи роблять практичний висновок про

бажаність уникнення загроз природного стану та про необхідність створення політичних інститутів для вирішення цієї задачі.

У своїх міркуваннях Джон Лок робить принциповий крок, якого ми не спостерігаємо у Томаса Гобса: він надає рівності *нормативного* статусу, говорячи про рівність прав всіх людей на свою природну свободу [Locke, 2016, с. 28 / ТТ 2.54]. Ми могли б це перефразувати в той спосіб, що однакове становище вимагає однакового ставлення або однакового юридичного статусу. Нормативний, а не суто дескриптивний характер рівності (як це є у Томаса Гобса) робить практичні висновки Томаса Гобса неприйнятними в подальших міркуваннях Джона Лока.

Так, Джон Лок наголошує, що монарх – це всього лише людина, така сама, як решта, а тому так само не здатен бути суддею у власній справі в разі конфлікту з підданими – хоча прагнення мати справедливого суддю заради припинення або врегулювання конфліктів, власне, і є причиною створення політичної спільноти на думку Джона Лока [Locke, 2016, с. 8-9, 45-46 / ТТ 2.13, 2.91]. Це проблематизувало досягнення рівності у відносинах між владою й підданими, що, власне, й є головним предметом прав людини в їх сучасній інтерпретації.

Принципова відмінність між позиціями Джона Лока й Томаса Гобса полягає в тому, як вони бачать політичну організацію суспільства, що має вирішити проблему природного стану: за Томасом Гобсом це має бути абсолютна монархія, за Джоном Локом – правління закону замість правління людини. З метою забезпечення балансу і компенсації нерівності, яку створює надання влади одним людям над іншими, Джон Лок запропонував проєкт політичного устрою, основними елементами якого є обмеження влади законом, гарантування недоторканості певних індивідуальних свобод (життя, свободи і статків) і права на повстання у разі посягання на ці свободи. Особливого значення він надавав ідеї, яку б ми зараз назвали «верховенством закону»: закон у його концепції посідає те місце, яке Томас Гобс віддав монарху.

Зокрема, Джон Лок вважає закон інструментом і засобом забезпечення добробуту людини в суспільстві [Locke, 2016, с. 66-67 / ТТ 2.134]. На його думку, уряд не може свавільно розширювати власні повноваження й зобов'язаний діяти

на підставі сталих і опублікованих законів [Locke, 2016, с. 68-69 / ТТ 2.136]. Джон Лок дотримується погляду, що навіть благородна мета не може виправдати порушення закону. Він наголошує, що абсолютна влада є вкрай небезпечною саме тоді, коли опиняється в руках «доброго монарха»: свавільні (не засновані на законі) рішення, вчинені з благою метою, створюють прецедент, коли наступники можуть діяти так само, але вже не обмежуючись законом і не шукаючи цьому виправдання [Locke, 2016, с. 84 / ТТ 2.166]. Ми могли б це перефразувати в такий спосіб, що мета виправдовує порушення закону як засіб, але лише один (перший) раз. Надалі стратегія «мета виправдовує засоби», спираючись на прецедент, може вільно торувати собі шлях. Усвідомлюючи, що маючи владу творити закони, законодавець може бути схильним до зловживань, Джон Лок також зазначає, що над законодавцем стоїть вищий – природний закон, проте, оскільки природний закон записаний лише в людських головах, можуть існувати розбіжності в його розумінні й тлумаченні й тому потрібен позитивний закон [Locke, 2016, с. 68-69 / ТТ 2.136]. На думку Джона Лока, позитивний закон, наслідуючи закон природний, має містити певні обмеження, які не може переступати навіть законодавець. Такі обмеження, аби надати їм вже статусу нормативних обмежень для законодавця, Джон Лок визначає як природні права людей: право на життя, особисту свободу й майно. Захист цих прав Джон Лок вважає головною метою переходу від природного стану, де вони перебували під загрозою, до політичної спільноти [Locke, 2016, с. 63 / ТТ 2.123]. Зрештою, в разі спроби узурпації влади піддані мають право на спротив і на повстання.

По суті, Джон Лок логічно розвинув ідею рівності між всіма людьми, спустивши монарха з п'єдесталу й поставивши його на рівень з іншими. Але він не залишив найвищий статус у суспільстві вакантним: як ми вже зазначили, Джон Лок поставив на чолі суспільства закон (природний закон) і зробив його арбітром між владою та підданими, тим самим запропонувавши дієвий спосіб збереження рівності. При цьому закон за Джоном Локом має два складники: власне закони, які ухвалював парламент, і вищий закон, який обмежував навіть парламент. З цього

вищого, природного закону, Джон Лок виводив природні права, які мали б захищати громадян від зловживань з боку влади.

Самі ці природні права й є тим конструктом, який ми сьогодні, з огляду на суттєві характеристики поняття, назвали б правами людини, хоча сам Джон Лок їх так і не називав. Ці права становлять один із елементів спроектованої ним політичної системи. Спробуємо детальніше продемонструвати, як ми бачимо їхні властивості в Другому Трактаті Джона Лока. По-перше, Джон Лок стверджує, що в людей існують природні права (або природні свободи, що витікають з права власності на себе, особистої автономії)²¹. На нашу думку, при цьому Джонови Локові не йшлося про вичерпний перелік цих природних прав або свобод. У Другому Трактаті він ідентифікує лише три аспекти, де діють природні права (власність, життя й особиста свобода), але поміж цим він також згадує про свободу віросповідання [Locke, 2016, с. 103-104 / ТТ 2.209]. Надалі ідею свободи віросповідання Джон Лок також розвиває в Листі про толерантність [Locke, 2016]. По-друге, Джон Лок, обмежуючись констатацією існування природних прав, акцентує лише на окремих із них – тих, що мають значущість для його політичного проекту. Ця значущість обумовлена функцією, яку названі Джоном Локом природні права відіграють у відносинах людини та влади. Їх функція є подвійною: з одного боку, ці права, за Дж. Локом, обумовлюють виникнення політичної організації (держава створюється для захисту цих прав), а з іншого – обмежують політичну владу та захищають людину від зловживань з боку уряду. Як проміжний висновок, ми можемо зробити припущення, що існують інші природні права, окрім зазначених у Другому Трактаті, значення яких не розкриті. По-третє, функція обмеження влади походить від суб'єктивного характеру цих прав – тобто з безумовної належності їх людині незалежно від рішень влади. (Про поняття

²¹ Вираз «природні права» нами використаний умовно, оскільки сам Джон Лок не запропонував усталеної назви для цього поняття. Поряд з «природними правами» він також використовував назву «природні свободи» або «власність». Що стосується останнього, то ця назва використана Джоном Локом теж непослідовно: як для позначення тріади прав, так і для позначення власності у вузькому значенні (як майна). [Заєць, 2025b].

суб'єктивних прав дивіться третій розділ цього дослідження.) В контексті сучасних теорій прав людини це тлумачиться як одна з підстав їхньої невідчужуваності.

Таким чином, коли ми говоримо про природні права в термінах Джона Лока, нам йдеться про таке. Онтологічно це є суб'єктивні права, виведені з Закону Природи. Ця онтологія визначає їхню обов'язковість для всіх. Знання про такі права засновані на раціональному виведенні та – одночасно – самоочевидності. З погляду логіки, вираз «природні права» стосується родових ознак тієї тріади прав, на які вказав Джон Лок як на ті, що відіграють важливу роль у його політичній конструкції. Це твердження випливає з того, що перелік природних прав ми вважаємо відкритим, але Джонови Локові йшлося лише про окремі з них. Видовою ознакою ідентифікованої ним тріади прав є їхня особлива функція в системі проекту політичного устрою. Ми вважаємо, що ця тріада в Джона Лока не має спеціального імені (або запропоноване ним позначення цих прав як складників (само)власності не прижилося).

Об'єктивні підстави онтологічної єдності цієї тріади прав з погляду сучасності для нас не є очевидними (сам Джон Лок намагається показати єдність цих прав через ту ж самовласність [Locke, 2016, с. 15-16 / ТТ 2.27]). Ця тріада виглядає як обраний з огляду на мету, якої прагнув архітектор, конструктивний елемент політичного проекту, а не як те, що має внутрішню цінність. Хоча міркування про природні права й посідають важливе місце в Другому Трактаті, вони все ж не є тим, заради чого була написана праця. Теорія Джона Лока в частині, що стосується зазначеної тріади прав, виглядає радше як аргумент у його міркуваннях, а не як теза, яку він намагається продемонструвати. Таким чином, Другий Трактат радше спонукає нас до розгляду значущості «тріади природних прав» у системі політичного проекту Джона Лока, аніж як чогось автономного й самодостатнього.

Для генези ідеї прав людини важливим є внесок Імануїла Канта (1724 – 1804). Як зазначив Джеймс Гріффін, «хоча теологічний зміст поняття «права людини» був поступово відкинутий протягом XVII-XVIII ст., це не торкнулося його етичного змісту» [Griffin, 2010, с.2]. Йохан Олстоорн [Johan Olsthoorn] зазначає, що разом з

відмовою від теологічного обґрунтування Локівської тріади природних прав втратила своє моральне обмеження й ідея власності на себе. Зокрема, це пов'язано з тим, що зникла заборона на добровільне рабство: якщо право власності підлягає відчуженню, то без божественного обмеження й право власності на себе теж може бути відчужене. Будь-якого загальноприйнятого вирішення цієї дилеми самовласності поза межами теологічного обґрунтування до цього часу не запропоновано [Olsthoorn, 2019, с. 263].

Нове етичне підґрунття прав людини заклала моральна філософія Імануїла Канта. В його праці «Основи метафізики моралі» (1785) Імануїл Кант сформулював свій категоричний імператив: «Дій так, щоб ти завжди ставився до людства, як у своїй особі, так і в особі будь-кого іншого, водночас як до мети, і ніколи – лише як до засобу» [Kant, 2011, с. 87]. Формула Канта, по-перше, переносить джерело обов'язковості нормативних вимог з зовнішнього джерела до внутрішнього простору людини, а по-друге, так само добре, як і теологічна аргументація Джона Лока, виконує функцію обґрунтування тієї ж Локівської тріади природних прав (заборони позбавлення свободи, власності та вбивства), але вже без теологічного підґрунття. Також важливим є введення Імануїлом Кантом поняття гідності (Würde). Він зазначає, що «у царстві цілей все має або ціну, або гідність. Те, що має ціну, може бути замінене чимось іншим як його еквівалентом; натомість те, що вище за будь-яку ціну, і тому не допускає жодного еквівалента, має гідність... тобто внутрішню цінність.... Мораль і людство, оскільки воно здатне до моралі, є тим єдиним, що має гідність» [Kant, 2011, с. 98-99]. Гідність не впливає з корисності та не є даром. Джерелом гідності є автономія [Kant, 2011, с. 101]. Таким чином, ідеї Імануїла Канта надали нової моральної значущості ідеї прав людини і цей вплив складно переоцінити, оскільки саме людська гідність сьогодні називається серед джерел нормативної сили права людини та зазначена в основних міжнародних документах.

На цьому кроці нашого дослідження вважаємо за доречне позначити те відгалуження ліберального політичного проєкту Джона Лока, яке, за нашим припущенням, сформувало витoki сучасної правої критики прав людини. Таке

відгалуження, на нашу думку, заклав Жан-Жак Русо (1712 – 1778). Насамперед зазначимо, що Жан-Жака Русо не можна віднести до якогось з сучасних політичних таборів з використанням тих критеріїв, які ми використали в першому розділі цього дослідження. Скажімо, широко відома його фраза про те, що «жоден громадянин не повинен бути настільки заможним, щоб мати змогу купити іншого громадянина, і жоден не повинен бути настільки бідним, щоб бути змушеним себе продавати» [Русо, 2018, с.311]. Хоча Русо й не був противником індивідуальної власності, він вважав, що власність має бути підпорядкована загальним інтересам [Русо, 2018, с.401]. За цим виразом його, напевно, можна було б віднести до соціалістів. Проте нас цікавить інша частина його політичного проєкту. Жан-Жак Русо заклав підвалини республіканського розуміння прав людини як свободи від домінування [Русо, 2018, с.274]. При цьому головна його теза, яка нас цікавить, стосується того, як цей мислитель бачив мету існування політичної спільноти. На його думку, активність політичної спільноти мала бути спрямована на суспільне благо й загальну користь [Русо, 2018, с.413]. Найважливішою в проєкті Жан-Жака Русо, на нашу думку, була можливість насправді вільної участі громадянина в управлінні спільнотою, що дозволяло забезпечити справжнє піклування про суспільне благо. На відміну від Джона Лока, Жан-Жак Русо не вважав представницьку демократію такою, яка дійсно дозволяла б піклуватися про суспільне благо [Русо, 2018, с.349]. Таким чином, надання переваги суспільним інтересам над індивідуальними, з одного боку, та увага до власне політичної частини суспільного устрою – з іншого, через співставлення з політичним проєктом Джона Лока демонструють, на нашу думку, те, що права людини як нормативний компонент і демократичний політичний режим були двома рівнозначними компонентами ліберального політичного проєкту Джона Лока. Пізніше це розщеплення проявилось в дебатах Федераліста й Анти-Федераліста та історії ухвалення Конституції США.

Конституційний конвент затвердив текст Конституції США 17 вересня 1787 року, проте, аби набути чинності, Конституція мала бути ратифікована дев'ятьма штатами. Восени 1787 та навесні 1788 років Александер Гамільтон (Alexander Hamilton), Джеймс Медісон (James Madison) і Джон Джей (John Jay) написали

серію з 85 есе, що пояснювали Конституцію та закликали до її ратифікації в штаті Нью-Йорк. Ці есе відомі як «Листи Федераліста» («The Federalist» або «Federalist Papers») і відіграють значення важливого джерела при тлумаченні Конституції США [Maggs, 2007, с. 1-2].

Опонентами Федералісту виступила коаліція популярних політиків з різних Штатів, які критикували проєкт Конституції з різних підстав. Це були аспекти, пов'язані з економікою, повноваженнями центральних органів влади і, зокрема, судів, повноваженнями органів місцевого самоврядування тощо. Так само як і Федераліст, вони публікували свої есе в американських газетах, які всі разом пізніше отримали назву «Листи Анти-Федераліста» («The Anti-Federalist»). Хоча спільним для всіх антифедералістів було те, що вони виступали проти Конституції, всередині цієї групи не було ані єдності, ані узгодженості, а дехто навіть міг зрештою перейти й до табору опонентів [Main, 1990, с. 20, 60-72].

Одним із аспектів, який нас цікавить в дебатах Федераліста та антифедералістів, стосувався необхідності закріплення в Конституції Білля про Права. Найбільш виразно суть позиції Федераліста виражена в Листі № 84 (28 травня 1788, автором є Гамільтон). Він зазначив, що суть Білля про права полягає у визначенні того, які права не належать правителю у відносинах між королями й їх підданими; Конституція США ухвалена народом, Уряду належать лише ті повноваження, які прямо надані йому Конституцією, тому дивно було б наголошувати на тому, що Уряд не може щось робити, якщо певні повноваження й так не можуть йому належати [Hamilton et al., 2003, с. 416-426]. Тобто, суть дебатів стосувалася не прав людини або їх значущості, а радше питання про їх достатню самоочевидність, як це зазначено в Декларації про незалежність Сполучених Штатів Америки (1776): «Ми вважаємо ці істини самоочевидними (self-evident): що всі люди створені рівними, що вони наділені своїм Творцем певними невід'ємними правами (certain unalienable Rights), що серед цих прав є право на життя, свободу та прагнення щастя (pursuit of Happiness)».

Конституція США була ратифікована необхідною кількістю Штатів без включення до неї Білля про Права й набрала чинності в червні 1789 року. Проте на

першому ж засіданні нового Конгресу було запропоновано зміни з метою закріплення основних прав, і Білль про Права, зрештою, був ухвалений у вигляді 12 Поправок, набравши чинності 15 грудня 1791 року.

Едмунд Берк (1729–1797) в своїй праці «Роздуми про революцію у Франції» («Reflections on the Revolution in France») (1790) демонструє виражений консервативний підхід. Хоча його і вважали лібералом через його підтримку американських колоній або релігійної терпимості, він доволі різко висловився з приводу Французької революції. Він протиставляв англійські права, які були вкорінені в історії і культурі, та французьку Декларацію прав людини і громадянина, яка була написана людьми. Не заперечуючи можливості існування прав людини (rights of men), він наголошував на складності практичної реалізації ідеальних, придуманих людьми абстрактних конструкцій. Едмунд Берк стверджував, що стабільне суспільство базується на успадкованих звичаях, релігії та поступових реформах, а не на абстрактних теоріях «прав людини». Він вважав, що люди мають бути «трохи краще за літніх мух» і бережно ставитися до спадщини предків. Він вважав, що суспільство, це не тимчасова угода, а партнерство між трьома поколіннями (тими, хто жив раніше, хто живе зараз і хто буде жити) і тому до нього люди мають ставитися бережно, як до спадщини, яку отримали і яку мають передати далі [Burke, 1790/1965, xix, 108, 110]. Фактично його позиція була заснована на обережності і розсудливості, він не заперечував можливості змін, однак спирався на традицію і намагався демонструвати повагу до суспільних процесів, складність яких він усвідомлював.

Джеремі Бентам [Jeremy Bentham] (1748-1832) у своїй праці «Анархічні хиби» («Anarchical Fallacies») (1795–1796) дуже скептично висловився щодо можливості існування природних прав. По-перше, він заперечував ідею існування прав поза урядом [Bentham, 1843, с.500]. Джеремі Бентам також говорив, що суб'єктивне право – дитя закону, а з уявного закону, яким він вважав природне право, народжуються уявні права [Bentham, 1843, с.523]. Він досить різко і саркастично писав: «Природні права – це проста нісенітниця: природні та невідчужувані права – риторична нісенітниця, нісенітниця на ходулях» («Natural

rights is simple nonsense: natural and imprescriptible rights, rhetorical nonsense, – nonsense upon stilts»). Заперечуючи можливість існування прав поза законом, він писав: «потреба не є забезпеченням – голод не є хлібом» («...want is not supply – hunger is not bread»). Водночас, на думку Бентама, будь-який закон певною мірою обмежує свободу, тому будь-який закон може бути оголошений таким, що порушує «природні права» [Bentham, 1843, с.501].

Коли в окремих країнах вже була побудована держава за первинними «кресленнями» Джона Лока (зокрема, це стосується США та Франції), проявився певний політичний дисбаланс між індивідами. Алексіс де Токвіль [Alexis de Tocqueville] (1805 – 1859) у своїй праці «Демократія в Америці» (1835/1840) відзначив загрозу тиранії більшості (Tyranny of the Majority) в демократичному суспільстві (дещо м'якше у нього це звучить також як «всемогутність більшості» – Omnipotence of the Majority). Він відзначив, що тим, хто не поділяє погляди більшості або не відповідає їм, ніде шукати захисту від більшості: парламент обраний більшістю призначає Уряд, який представляє більшість, у суспільстві домінує думка більшості, а спроба висловити думку, яка може викликати агресивну реакцію тих, хто поділяє переконання більшості, може виявитися вкрай небезпечною, бо нема в кого шукати захисту [Tocqueville, 2010, с. 402-450].

Джон Стюарт Міль (1806 – 1873), у своєму есеї «Про свободу» (1859) відреагував на думки Токвіля, серед іншого, запропонувавши вдосконалення принципів побудови відносин між людиною та урядом. Він запропонував посунути межу допустимого втручання в особисті свободи на користь людини. Зокрема, на його думку, єдиною правомірною метою, з якою може здійснюватися влада над будь-яким членом цивілізованого суспільства проти його волі, має бути запобігання завданню шкоди іншим [Mill, 1991, с. 14]. Цей поворот дебатів окреслив складний зв'язок між демократичними процедурами й інститутами та нормативним корпусом прав людини.

Попри їх позитивне закріплення на рівні конституційних гарантій в окремих країнах, ці формулювання слабо впливали на практику. Як зазначає Ален де Бенуа, країни, які першими проголосили права людини – Франція та США –

найдовше підтримували інститут рабства, а багато з авторів Декларації про незалежність США, яка також гарантувала права людини, самі були власниками рабів [Benoist, 2011, с.42]. Тому, на наш погляд, може йтися про певний політичний устрій, задуманий і свідомо реалізований людьми, про устрій, який містив у собі зародки прав людини, але не про самі права людини в їх сучасному вираженні.

2.2. Імплементация ідеї прав людини в міжнародному праві та осмислення практики реалізації прав людини в сучасному філософському дискурсі (XX-XXI ст.)

У середині XX ст. права людини набули позитивного вираження через ухвалення низки міжнародних актів, сформувався так зване право прав людини. Одне з першочергових завдань, які вирішували розробники відповідних міжнародних актів, стосувалося формулювання того, що, власне, таке є права людини²².

Таке завдання, насамперед, вирішувала Загальна декларація прав людини [UN GA, 1948]²³. В її преамбулі йдеться проте, що для забезпечення загальної поваги й додержання прав людини й основних свобод «величезне значення має спільне розуміння (a common understanding) характеру цих прав і свобод». Ми можемо висловити припущення, яке потребуватиме перевірки за межами цього дослідження, що метою ухвалення Загальної декларації прав людини було як символічне закріплення перемоги над нацизмом, так і надання символічному виразу «права людини», запровадженому Франкліном Рузвельтом, конкретного втілення.

²² В нашому подальшому огляді міжнародних актів, що стосуються прав людини, ми приділимо увагу не лише й не стільки змісту норм, які вони втілюють, але й преамбулі. Преамбули міжнародних актів, хоча традиційно й не розглядаються як прямі джерела зобов'язань, висвітлюють наміри розробників, окреслюють мету документа, а нерідко також надають інформацію про філософський, історичний та політичний контекст, який спрямовує застосування нормативного змісту. Преамбули не є лише риторичним обрамленням; вони також розкривають фундаментальні (світоглядні) припущення, що лежать в основі договору. Про це, наприклад, свідчить та напружена дискусія навколо формулювань Загальної декларації прав людини, яка розгорталася під час підготовки її тексту. Див., наприклад: Schabas (2013).

²³ Доступно українською мовою за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

Шляхом ухвалення Декларації була вирішена одна з проблем, існування якої визнавав сам Джон Лок. Він писав: «Оскільки закон природи є неписаним і тому його не можна знайти ніде, окрім як у розумі людей (in the minds of Men), ті, хто через пристрасть чи особистий інтерес неправильно цитують його або неправильно застосовують, не можуть бути так легко переконані у своїй помилці там, де немає встановленого судді²⁴ [Locke, 2016, с. 68-69 / ТТ 2.136]. З ухваленням Загальної декларації права людини набули доволі чітких формулювань і ці формулювання отримали загальне визнання – таким чином, була досягнута більша ясність у розумінні предмета.

Жак Марітен, який спостерігав за підготовчою роботою з розробки Декларації і якому було доручено написати вступ до видання UNESCO «Права людини: коментарі та інтерпретації», дійшов висновку, що Загальна декларація є результатом прагматичної згоди представників держав, які представляли різні культури, релігійні течії та ідеології. Він наголошував, що світоглядна різниця між тими, хто розробляв Декларацію, не дозволяла знайти ані якоесь прийнятне для всіх обґрунтування прав людини, ані їх спільну інтерпретацію, але натомість були віднайдені загальні формулювання певного переліку статей, з якими всі погодилися [Maritain, 1948, с. 1].

Загальна декларація не була документом, що зобов'язував. Але навіть попри це, вона не була прийнята одностайно. Її було ухвалено в 1948 році, коли в ООН було всього 58 членів; і навіть тоді за Декларацію проголосували 50 країн, а 8 – утрималися. Серед країн, які утрималися, СРСР, Українська РСР, Білоруська РСР, країни, що перебували під сильним політичним впливом СРСР: Чехословаччина, Польща, Югославія, а також Саудівська Аравія і Союз Південної Африки (англ. Union of South Africa²⁵)²⁶.

²⁴ Джон Лок бачив вирішення цієї проблеми через надання повноважень з оцінки незалежному й безсторонньому судді, який, будучи людиною, мав би мати в своїй душі уявлення про Природний Закон.

²⁵ Союз Південної Африки – це історична назва сучасної Південно-Африканської Республіки, що використовувалася з 1910 по 1961 рік.

²⁶ United Nations Dag Hammarskjöld Library. (2019, January 21). *International Bill of Human Rights: Universal Declaration of Human Rights: resolution / adopted by the General Assembly*

Загальна декларація була ухвалена менш ніж третиною держав, які сьогодні існують у світі (58 з близько 200). Переважна більшість сучасних суверенних держав-членів ООН довгий час мали статус колоній або входили до інших країн, які згодом розпалися й отримали це рішення в спадок. «Прийняття» цього спадку більшістю сучасних держав стало результатом компромісу (комплексної згоди на «правила» монастиря, до якого вони вступали). Показники подальшого приєднання до зобов'язуючих договорів (наприклад, коли йдеться про Міжнародний пакт про громадянські й політичні права й Факультативний протокол до нього) яскраво демонструють, що, якщо б рішення довелося ухвалювати сьогодні, досягнення консенсусу з тих самих питань могло б виявитися проблематичним. Це дає об'єктивні підстави для закидів на адресу прав людини з боку окремих авторів зі звинуваченням у колоніалізмі [Mutua, 2016]. Хай там як, але згодом, через розширення ООН до організації, що об'єднує всі країни світу, Декларація набула статусу еталону, чия нормативна вага реалізується через міжнародні договори й різноманітні резолюції²⁷. Проте, для надання правам людини дієвості були потрібні додаткові кроки.

Наступним значущим документом щодо прав людини була Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, більше відома як Європейська конвенція про захист прав людини. В преамбулі до Конвенції наголошено, що фундаментальні свободи «найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії (effective political democracy), а з іншого боку, завдяки спільному розумінню й дотриманню прав людини (common understanding and observance) тими, від кого вони залежать» [Council of Europe, 1950]. Тобто, в

[Archived UNBISnet voting record]. Internet Archive Wayback Machine.

<https://web.archive.org/web/20190121232151/http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?session=140243550E15G.60956&profile=voting&uri=full=3100023~!909326~!676&ri=1&aspect=power&menu=search&source=~!horizon>

²⁷ Тут ми не можемо утриматися від коментаря щодо наведених висловлювань Марітена: для нього «весь світ» складався з 58 країн, значна частина яких перебували під впливом держав-переможців у Другій світовій війні. При цьому схоже, що реакція тих країн, що утрималися від голосування, була обумовлена не обов'язковим характером Декларації. Наведена вище статистика щодо МПГПП і ФП руйнує ідилічну картину, яка викликала ейфорійну реакцію Марітена.

цій Конвенції також йдеться про необхідність позитивного закріплення й спільного визнання певних норм.

Як зазначено там же, метою Конвенції є гарантування *певних* (certain) прав, проголошених у Загальній декларації: не заперечуючи за рештою формулювань, що містяться в Загальній декларації, статусу прав людини, ЄКПЛ гарантує не всі, але лише *певні* права, передбачені Декларацією (хоча це і стосується переважної більшості її положень) [Council of Europe, 1950].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [UN GA, 1966a] в значущій для нас частині повторює написане вище: в ньому наголошується на необхідності визнання невідчужуваних прав всіх членів людської сім'ї та вже надається обов'язкового характеру зобов'язанням з дотримання цих прав. Пакт, так само як і ЄКПЛ, поширює обов'язковий характер не на всі положення Загальної декларації. Ці міжнародні договори захищають індивіда від дій національних урядів, але при цьому створюють потужну систему «один проти решти», коли весь народ окремої держави несе колективну відповідальність перед особою.

Методологічною підставою говорити про колективну відповідальність за дотримання вимог міжнародного права прав людини є філософська позиція, яка обстоює існування соціальних агентів як незалежних первинних суб'єктів соціальної дії. До прикладу можна взяти статтю американського філософа Фредеріка Стаутленда «Онтологія соціальної дії» [Stoutland, 2008]. Як про соціальних агентів Фредеріку Стаутленду йдеться, безумовно, про соціальні групи. Він наголошує на відмінностях двох видів соціальних агентів: множинних і власне колективних агентів. Під множинними агентами він має на увазі прості групи людей, які зібралися разом для вчинення певних дій: виконання оркестрового твору, переміщення фортеп'яно або гри в шахи. Натомість колективні агенти – це людські спільноти, які базуються на інституалізованих владних структурах, що роблять можливим ситуацію, коли рішення окремих членів групи є рішеннями спільноти, а також дозволяють окремим особам говорити від імені соціальної групи в такий спосіб, що висловлена позиція розглядається як позиція групи.

Саме про колективних агентів у наведеному значенні нам ітиметься надалі. На думку Фредеріка Стаутленда, соціальна дія колективних агентів не може бути редукована до індивідуальних дій, а індивідуальні члени певної групи діють у спосіб, у який вони не діяли б, якби не належали до цієї групи. При цьому не всі дії членів групи принципово можуть бути діями колективного агента й навпаки – не всі дії колективного агента можуть вчинятися членами групи. Фредерік Стаутленд наполягає на тому, що колективні групи є самостійними акторами, які існують одночасно з індивідами й не є похідними від останніх [Stoutland, 2008].

До питання про колективну відповідальність зверталися німецький філософ Карл Ясперс, американська філософиня німецького походження Ханна Арендт, австрійський психіатр і філософ Віктор Франкл та інші. Їхній внесок до розробки цієї проблеми ґрунтувався на питанні про відповідальність німців і Німеччини за злочини нацистів. Але вони задали потужний поштовх дослідженням, котрі продовжуються й до цього часу. До теперішнього часу у філософських дослідженнях проблемними залишаються як питання про саму можливість колективної відповідальності, так і про її обґрунтування. Головними питаннями, щодо яких точаться суперечки, є питання про можливість існування колективних соціальних агентів і колективної вини як підстави для покладення відповідальності [Smiley, 2022].

Європейський суд з прав людини було створено в 1959 році на підставі статті 19 Європейської конвенції про захист прав людини (надалі – ЄКПЛ або Конвенція) [Council of Europe, 1950]. ЄСПЛ є міжнародним судом, який розглядає індивідуальні й міждержавні скарги проти країн-членів Ради Європи. Якщо скарга відповідає формальним вимогам, передбаченим Регламентом Суду, і критеріям прийнятності, викладеним у статтях 34 і 35 Конвенції, розгляд скарги завершується ухваленням рішення. Загальний патос звернень до ЄСПЛ, по суті, є звинуваченням певної держави в тому, що вона порушила певні зобов'язання за Європейською конвенцією. Відповідно, суть рішення Суду складає висновок про наявність чи відсутність порушення Конвенції з боку певної держави. Суд може також присудити грошову компенсацію заявникові, а у виняткових випадках –

зобов'язати Уряд держави вчинити певні дії, спрямовані на виправлення ситуації [ECtHR, 2013a].

Особливістю рішень ЄСПЛ є їхній вплив на практику країн-членів Ради Європи. Окрім Європейського суду існують інші судові або квазі-судові інституції, подібні за своїми функціями до ЄСПЛ, або які здійснюють міжнародне судочинство. Такими є Міжамериканський суд з прав людини, Комітет ООН з прав людини, Міжнародний Суд ООН, Міжнародний кримінальний суд (МКС), тощо. Однак, на відміну від висновків, наприклад, Комітету ООН з прав людини (який із наведеного переліку є найбільш схожим на ЄСПЛ), де засобами впливу на державу, яка порушила права людини, є лише «naming and shaming» [Hafner-Burton, 2008, с.689], в системі Ради Європи наявна ефективна система нагляду за виконанням рішень ЄСПЛ. Зокрема, статтею 46 Конвенції передбачено, що нагляд за виконанням рішень Суду здійснює Комітет Міністрів Ради Європи (надалі – Комітет міністрів або КМ РЄ). По суті, йдеться про колективний контроль виконання рішень ЄСПЛ. Внаслідок цього за відповідних умов індивіди можуть впливати на практики цілих держав. Показовою є справа Паули Маркс, яка змінила статус дітей, народжених поза шлюбом у багатьох країнах Європи [Belgian Foreign Affairs, 2014].

Відповідно до Правила 6 Регламенту Комітету Міністрів Ради Європи (КМ РЄ) щодо нагляду за виконанням рішень і умов угод про дружнє врегулювання [Council of Europe (Committee of Ministers), 2006] КМ РЄ перевіряє чи було сплачено компенсацію, призначену Судом, а якщо це доречно, то також і чи були вжиті індивідуальні заходи, спрямовані на повернення жертви порушення до становища, яке та мала до порушення, а також чи були вжиті заходи загального характеру, спрямовані на попередження порушень, подібних до тих, що були виявлені, або чи вжито заходів до припинення триваючого порушення. Як приклади індивідуальних заходів у Регламенті [Council of Europe (Committee of Ministers), 2006] наведені виключення запису про несправедливе засудження з відповідних реєстрів, надання дозволу на проживання або перегляд рішень національних судів. Заходи загального характеру – це зміни законодавства,

адміністративної або судової практики, переклад національною мовою й поширення відповідного рішення ЄСПЛ, тощо.

Виконання рішень ЄСПЛ є унікальною практикою в історичній перспективі. Міжнародне судочинство має нетривалу історію формування й лише після Другої світової війни виникли міжнародні органи, які становлять інтерес для цілей цього дослідження [O'Connell & VanderZee, 2013, с. 415, 437]. Унікальність діяльності ЄСПЛ полягає в тому, що це перша міжнародна судова установа, рішення якої мають значний вплив на практику країн-членів Ради Європи. ЄСПЛ є саме судом, а не політичним органом: він зважає фактичні обставини справи й надає їм юридичну оцінку. Рішення ЄСПЛ мають юридичний характер. ЄСПЛ не є арбітражем: він не врегульовує відносини між сторонами через пошук компромісу, а ухвалює обов'язкове для держави рішення. ЄСПЛ розглядає скарги на певну державу в цілому, уникаючи індивідуалізації своїх висновків. Зокрема, ЄСПЛ уникає називати імена конкретних посадових осіб, знеособлюючи в такий спосіб відповідальних до рівня держави-відповідача [ECtHR, 2013b, § 5-50]. Рішення ЄСПЛ адресовані державі, а не конкретним особам, вони залишаються чинними незалежно від обрання нового Уряду, звільнення посадових осіб, тощо. Вони не передбачають безпосереднього покарання когось, хто міг вчинити дії на порушення прав людини. Цим ЄСПЛ відрізняється від, наприклад, Міжнародного кримінального суду, де розглядається питання лише індивідуальної кримінальної відповідальності [United Nations, 1998, Art. 25].

Навряд чи дискусійним буде питання про те, що рішення ЄСПЛ покладають на держави відповідальність за можливі порушення міжнародного права прав людини. Прояснення може вимагати хіба що питання про те, чи є відповідальність держав у наведеному контексті позитивною або негативною. Акцент на цьому питанні має значення з огляду на те, що Ханна Арендт і Карл Ясперс аналізували саме негативну відповідальність як відповідальність німців за події, що вже були в минулому. Методологічна послідовність вимагає від нас дотримання того ж підходу в нашому дослідженні.

Під позитивною (перспективною) соціальною відповідальністю розуміють добровільне й свідоме використання, виконання, дотримання суб'єктами суспільних відносин приписів соціальних норм. Під негативною (ретроспективною) соціальною відповідальністю – застосування до порушника соціальних норм заходів впливу, передбачених цими нормами; обов'язок понести несприятливі наслідки; певний примус внаслідок неправомірної поведінки. Юридична відповідальність є видом соціальної відповідальності [Грищук, 2012; Дашковська et al., 2021]. Хоча наведене стосується відповідальності індивідів, з відповідними змінами це визначення можна застосувати й до відповідальності колективних агентів.

Хоча у виконанні рішень ЄСПЛ можна знайти певні натяки на позитивну відповідальність, дії які вживають держави, вживаються ними внаслідок встановленого факту правопорушення. Виплата компенсації, відновлення становища, яке існувало до порушення, зміна законодавства й практики – всі ці аспекти є наслідком протиправної поведінки й здійснюються якщо не під примусом, то під наглядом Комітету Міністрів Ради Європи. Що саме з цих аспектів і якою мірою належить до сфери саме колективної відповідальності, ми проаналізуємо далі. Заходи системного характеру можуть бути доволі масштабними. Наприклад, з метою подолання низки системних проблем у системі кримінального судочинства (зокрема, щодо тортур) Україна в 2012 році ухвалила новий Кримінальний процесуальний кодекс [Верховна Рада України, 2012], а згодом – провела реформу поліції і прокуратури.

Не є дискусійним також питання про те, що суб'єктом відповідальності за рішеннями ЄСПЛ є держави. Про це свідчить сам текст рішень ЄСПЛ, де як у мотивувальній, так й в резолютивній частині йдеться саме про Держави і їхні Уряди. Відповідно до Статей про відповідальність держав за міжнародні правопорушення, розроблені Комісією міжнародного права, поведінка будь-якого органу держави розглядається як діяння цієї держави по міжнародному праву, незалежно від того, чи виконує цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від того становища, яке він займає в системі держави,

й незалежно від того, чи є він органом центральної влади або адміністративно-територіальної одиниці держави [United Nations (General Assembly), 2001, Art. 4]. При цьому згадка про індивідуальну відповідальність у цих статтях відсутня. Таким чином, з точки зору міжнародного права і відповідно до практики ЄСПЛ саме держави є суб'єктами відповідальності за міжнародним правом.

У вступі ми вже зверталися до ознак колективного агента за Фредеріком Стаутлендом, тому лише наголосимо, що в цьому контексті Держава цілковито відповідає цьому статусу: маючи інституалізовану структуру, влада в державі організована в такий спосіб, що рішення від імені спільноти ухвалюють окремі особи. Наприклад, Уряд відповідної держави може бути представлений у Суді різними Агентами Уряду, й це не впливає на перебіг розгляду справи: заяви, зроблені одним представником, залишаються чинними як для наступного представника, а загалом вони створюють наслідки для держави в цілому.

Характер відповідальності, який несе держава за рішеннями ЄСПЛ, також не може бути редукований до відповідальності окремих індивідів. Наприклад, грошові виплати, присуджені ЄСПЛ на користь заявника, виплачуються за рахунок бюджету й не можуть бути зведені до частини податків, які сплачуються окремими платниками: не всі громадяни держави через вік або стан здоров'я зобов'язані сплачувати податки. Натомість виплачені на користь заявника грошові кошти є втратою всіх без винятку громадян держави, бо вони не будуть спрямовані на задоволення спільних потреб. Ще більш очевидним характер колективної відповідальності стає через обов'язок змінити законодавство й практику: державні органи, залучені до імплементації цих наслідків, рідко мають постійний персональний склад, але є обмеженими за кількістю осіб. Натомість результат їх роботи має вплив на всю спільноту. Таким чином, діяльність ЄСПЛ є ні чим іншим, як практикою колективної відповідальності в міжнародному праві.

Тепер, з огляду на практику колективної відповідальності, ми можемо повернутися до огляду відповідних поглядів Ханни Арендт і Карла Ясперса. Найперший закид, який роблять противники ідеї колективної відповідальності, стосується твердження про те, що відповідальність може ґрунтуватися лише на

особистій вині, а оскільки колективна вина є неможливою, то неможливою є також і колективна відповідальність. Ця проблема є настільки значущою, що її не оминають навіть сучасні прибічники ідеї колективної відповідальності.

Наприклад, Стефані Коллінз, визнаючи державу колективним агентом і суб'єктом колективної відповідальності, робить акцент на важливості статусу «морального агента» – тобто такого, який робить моральний вибір при ухваленні рішень. «Моральність» агента вона обґрунтовує залученістю громадян до ухвалення рішень через демократичні процедури. І хоча за цією логікою вона також визнає, що монархії, а особливо – авторитарні режими і диктатура не мають ознак «моральних агентів», громадяни таких держав все одно відповідальні за дії своїх урядів, бо вони мають вимагати допуску до ухвалення рішень. Іншими словами, вона стверджує, що колективна відповідальність громадян за дії власних урядів походить від можливості, а в певних випадках – обов'язку впливати на ухвалення рішень. Ця позиція виглядає як така, в якій міститься імпліцитне посилення на вину як на підставу колективної відповідальності [Collins, 2020, с. 343]. Ми навели цей приклад, аби показати серйозність можливих закидів.

Власне, від поняття вини відштовхувався також Карл Ясперс. Він розглядав питання вини й відповідальності як нерозривно пов'язані. Карл Ясперс навіть не надто добре розрізняв поняття вини й відповідальності, допускаючи їхнє змішування. Йому йшлося про чотири взаємопов'язаних форми вини (нім. Schuld). Він виділяв кримінальну, політичну, моральну й метафізичну вину, але лише одну з них – політичну – визнавав підставою для колективної відповідальності. Говорячи про політичну вину, він зазначав, що поєднання діянь державних посадовців і статусу громадянина відповідної держави має наслідком покладення на громадянина відповідальності за дії держави, чия влада править і під чією владою громадянин перебуває. Кожен є співвідповідальним за способи, яким ним управляють [Jaspers, 2000, с.25]. Формулюючи думку в термінах вини-відповідальності, Карл Ясперс, однак не розкриває власного обґрунтування вини. Виглядає так, що його позиція перебуває десь між позицією Стефані Коллінз і Ханни Арендт.

Ханна Арендт також не оминула проблему вини, хоча вона підійшла до її вирішення з іншого боку: вона розрізняла поняття вини й відповідальності [Young, 2011, с.75-93] й відкинула винуватість як підставу для колективної відповідальності. «Винуватість, на відміну від відповідальності, завжди виокремлює; вона строго індивідуальна... Лише в метафоричному сенсі ми можемо сказати, що ми відчуваємо вину за гріхи батьків, або нашого народу, або людства, коротше кажучи, за діяння, які ми не вчиняли, хоча певні події можуть змусити нас розплачуватися за них» [Arendt, 2003, с.147].

Колективну відповідальність Ханна Арендт пов'язує з двома передумовами: це відповідальність за щось, що особа безпосередньо не робила, та підставою для такої відповідальності є належність до певної групи (колективу), яка не може бути розірвана за власною волею (як, наприклад, вихід із бізнес-партнерства). Пояснюючи цю думку, вона наголошує, що кожен уряд несе відповідальність за діяння своїх попередників, а кожен народ – за діяння минулого. Інтерпретуючи слова Наполеона, вона стверджує, що кожен громадянин несе відповідальність за все, що було зроблено від його імені тією мірою, якою він належить до певної нації [Arendt, 2003, с.150]. За Ханною Арендт колективна відповідальність є ціною, яку особа платить за участь у спільноті – байдуже, чи виражається така участь у формі простого конформізму або активного спротиву [Arendt, 2003, с.156]. Це може видатися дивним, але на практиці проблему було вирішено на користь Ханни Арендт. ЄСПЛ покладає відповідальність за порушення міжнародного права прав людини на держави без урахування їхньої вини, з огляду лише на об'єктивні критерії.

Показово також, що *Статті про відповідальність держав за міжнародні правопорушення* передбачають лише два елементи, на підставі яких виникає відповідальність: порушення міжнародних зобов'язань і атрибутування діяння державі [United Nations (General Assembly), 2001, Art. 2]. Вина як підстава відповідальності держав за міжнародні правопорушення в цих Статтях не згадується.

Ба більше, в праві існує чимало прикладів покладення відповідальності на особу без встановлення її вини. Наприклад, це стосується обов'язку сплатити податки разом зі штрафами або пенями або відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки у відповідності до ст. 1187 Цивільного кодексу України: особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого [Верховна Рада України, 2003].

З огляду на викладене, в контексті підстав відповідальності замість поняття вини може бути доречним вживання поняття, яке позначається лат. *Imputatio*. Цей термін не вимагає власне оцінки психічного ставлення особи, а стосується можливості «зарахувати особі» відповідальність, її осудність. На жаль, наразі відсутній адекватний переклад зазначеного терміна українською мовою. Серед можливих перекладів англійською і французькою запропоновано терміни «liability», «accountability», «responsabilité», які приблизно охоплюють необхідне семантичне поле [Бауместер, 2009].

Відмова від визначення відповідальності на підставі вини піднімає питання про характер відповідальності. В цьому контексті ми знову можемо звернутися до Карла Ясперса. Говорячи про кримінальну відповідальність, він використовує термін «Strafe» (нім.), який можна перекласти і як штраф, і як покарання в ширшому сенсі [Jaspers, 1979, с.24]. В англійському перекладі йдеться про «punishment» [Jaspers, 2000, с.30]. Натомість, говорячи про політичну відповідальність, він використовує термін «Haftung» (нім.) [Jaspers, 1979, с.25], який англійською перекладено як «liability» [Jaspers, 2000, с.30]. Останній на відміну від першого стосується не карального, а радше матеріального або компенсаторного характеру відповідальності [Jaspers, 1979, с.24-25]. На жаль, до зазначених термінів складно підібрати українські відповідники. В цьому сенсі Карл Ясперс визначив характер колективної відповідальності як такої, що не стосується позбавлення свободи, примусової праці або інших суворих форм покарання. Власне, це також відповідає практиці відповідальності держав у контексті

діяльності ЄСПЛ як такої, що стосується виплати грошової компенсації і заходів загального характеру.

Зрештою, звернемося до ще одного питання. Ханна Арендт і Карл Ясперс визначали колективну відповідальність як політичну. Таке розрізнення ґрунтувалося на відмінностях між політичною й юридичною відповідальністю, які є актуальними й сьогодні: йдеться про наявність або відсутність правової бази й відповідних (як правило, судових) процедур. Карл Ясперс і Ханна Арендт як відповідальність на юридичних підставах розглядали лише кримінальну відповідальність. Натомість, говорячи про політичну відповідальність, Карл Ясперс очевидно під впливом тогочасної дійсності пов'язував колективну відповідальність з волею переможця. Цю відповідальність він бачив у формі репарацій, втрати або обмеження політичної влади й політичних прав. Він допускав, що такі наслідки можуть бути обернені в юридичну форму, але лише тією мірою, якою це забажає зробити переможець [Jaspers, 2000, с.30].

Міжнародна практика демонструє, що питання про саму можливість колективної відповідальності, яке для Карла Ясперса, Ханни Арендт і багатьох дослідників протягом десятиліть було предметом доведення та суперечок, наразі має практичну відповідь. Тепер проблема колективної відповідальності потребує хіба що філософського переосмислення з огляду на практичний досвід. З твердження з сумнівним онтологічним статусом наразі питання про колективну відповідальність перетворилося на теорему, для якої лише потрібно віднайти переконливе доведення. По суті, це перетворює проблему з неясним рішенням на задачу, для якої потрібно знайти ефективну технологію вирішення.

Внаслідок інституалізації на міжнародному рівні права людини набули наддержавного характеру. Завдяки створенню системи міжнародного тиску на уряди окремих держав права людини набули статус, подібний до того, який, на думку Джона Лока, мали природні права, але без метафізичного забарвлення. Будучи виведеними на міжнародний рівень, положення про права людини слабо піддаються впливу національних урядів. Маючи позитивне закріплення, покладаючи на населення країни колективну відповідальність перед індивідом,

вони впливають на поведінку державної влади краще за метафізичний природний закон, і покладають на країни колективну відповідальність за порушення.

Тепер ми спробуємо повернутися до системного погляду на політичний устрій і якщо ми звернемо увагу на вимоги щодо демократичного устрою держав, відображені в *міжнародному праві*, то ситуація має інший вигляд: положення міжнародних актів (і це стосується не лише царини прав людини) виходять радше з «віри в те, що національна держава з необхідністю є осередком демократії»²⁸, ніж встановлюють певні зобов'язання. Хоча роль демократії визнається, узгоджені урядами формулювання не містять строгих вимог щодо забезпечення дієвого демократичного режиму. Як ми вже зазначали, положення міжнародного права, які стосуються демократичного політичного режиму, навряд чи можуть бути переформульовані в термінах чітких зобов'язань держави.

У нормативному контексті вимоги до демократичного режиму найповніше викладені у статті 21 Загальної декларації, яка передбачає право на участь в управлінні державою, доступ до державної служби та ключовий принцип: «воля народу повинна бути основою влади уряду» [UN GA, 1948]. Ця воля має виявлятися через періодичні справжні вибори при загальному рівному виборчому праві та таємному голосуванні. Стаття 25 МПГПП передбачає право на участь в управлінні, доступ до держслужби та виборчі права за аналогічними стандартами. Проте стаття 3 Першого протоколу до ЄКПЛ обмежується лише вимогою проводити вільні вибори до законодавчого органу з розумною періодичністю, не вимагаючи безпосередньо загального виборчого права чи широкої участі в управлінні справами суспільства. Зокрема, вимоги статті 3 Першого протоколу до ЄКПЛ не поширюється на вибори до органів місцевого самоврядування, вибори Президента, доступ до державної служби тощо²⁹. В обох юридично зобов'язуючих

²⁸ Ця вдала фраза запозичена у Jamie Mayerfeld [Mayerfeld, 2016, с. 187], проте там вона вжита в децю іншому контексті й має децю відмінне значення від того, яке ми надаємо їй в цій праці.

²⁹ Див. *Guide on Article 3 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Right to free elections*. Доступно за посиланням: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_protocol_1_eng

актах (ЄКПЛ і МПГПП) не відтворена у зобов'язальній формулі основна ідея Загальної декларації – воля народу як основа влади уряду.

Проте захищеними на рівні індивідуальних скарг є виборчі права як індивідуальні права, однак «демократія як така», певний політичний режим не може бути захищений у такий спосіб. Решта згадок про демократію в контексті прав людини, якщо не зводити її лише до недискримінації³⁰, мають вигляд радше данини традиції. Такі згадки наводяться в актах, що не мають зобов'язальної сили та/або розташовані в преамбулі, що гарантовано позбавляє їх нормативної сили (окрім опосередковано як засобу тлумачення).

Напевно, першим міжнародним актом, в якому демократія згадується в такий спосіб, є Європейська конвенція про захист прав людини, в преамбулі якої демократія зазначена як фактор, від якого залежить реалізація прав людини, (fundamental freedoms ... are best maintained on the one hand by an effective political democracy) [Council of Europe, 1950]. У резолюціях і деклараціях ООН згадки про демократію в такому контексті розпочали з'являтися з середини 1990-х років. Хоча такі згадки можна виявити дедалі все частіше, частота їх повторень не підвищує їх юридичний статус, оскільки ці акти не мають обов'язкової сили.

Вже згадувана нами Резолюція ГА ООН «Підтримка системою Організації Об'єднаних Націй зусиль урядів щодо розвитку та зміцнення нових або відроджених демократій»³¹, яскраво демонструє суперечливість положень міжнародного права у царині демократичних стандартів. У преамбулі цієї резолюції наголошується на тому, що права людини, верховенство права й демократія є взаємопов'язаними та взаємно підсилюють одне одного. Водночас, резолюція також підкреслює, що демократія базується на вільному волевиявленні народу, який сам визначає, серед іншого, свою політичну систему, та наголошує на повазі до суверенітету й права на самовизначення, констатує відсутність єдиної моделі демократії. Таким чином, вимоги щодо демократичного режиму, хоча й

³⁰ Наприклад, права жінок на участь у виборах.

³¹ UN GA. Support by the United Nations system of the efforts of Governments to promote and consolidate new or restored democracies A/RES/62/7, 8 November 2007. Retrieved: <https://undocs.org/A/RES/62/7>

представлені у базових документах про права людини, істотно обмежені положеннями про право народів на самовизначення і суверенітет, прямо закріпленим у статтях 1 та 2 Статуту ООН [United Nations, n.d.]. Іншими словами, кожна країна самостійно визначає власний політичний режим і не зобов'язана дотримуватися певних стандартів демократії, окрім хіба що проведення виборів. Тому, наприклад, декому може йтися, наприклад, про «соціалістичну демократію».

Проведений огляд демонструє, що початково цілісна ідея політичного облаштування суспільства на поточний момент розщепилася. З неї виокремився, з одного боку, комплекс норм, які утворюють права людини, а з іншого – демократичний режим. Ці два компоненти, які за початковим задумом мали б підтримувати одне одного, опинилися в асиметричному статусі, й це створило істотні ризики для прав людини.

Група провідних політологів сучасності одноголосно стверджує, що сьогодні спостерігається так званий «демократичний регрес» (democratic backsliding)³². Цей вираз охоплює різноманітні процеси, через які державні діячі демонтують або послаблюють демократичні інститути [Vermeo, 2016, с. 5]. Позиція дослідників настільки однотайна, що доволі складно представити її у вигляді дискусії – радше вони наперебивки повторюють подібні тези, фокусуючись хіба що на різних аспектах цього явища. На підтвердження своєї позиції вони наводять як певні приклади з сучасної політичної дійсності (Єгипет, Туреччина, Угорщина, Польща, Росія, Венесуела, Еквадор тощо), так і результати емпіричних досліджень [Bornemann, 2022].

Політичним дослідникам йдеться про те, що епоха «традиційних» заколотів («переворотів епохи Холодної війни») відійшла в минуле, на заміну прийшли так звані «заколоти на обіцянках» (promissory coups) [Vermeo, 2016, с.6]. Ідеться про комплекс заходів, які ми назвали б маніпулятивно-популістськими. Самі механізми таких заколотів варіюються, проте в узагальненому вигляді ми можемо описати так: авторитарні лідери приходять до влади цілком законно, без формального

³² Цей вираз настільки поширений серед авторів, які досліджують цю проблему, що ми не беремося визначити, хто запровадив його першим.

порушення законодавства, проте з використанням маніпуляції думками виборців; у подальшому авторитарні лідери використовують владу для руйнування законодавчих обмежень; відбувається це, насамперед, шляхом внесення змін до законодавства, так званий «автократичний легалізм» (Autocratic Legalism) [Scherpele, 2018]; використовуючи демократичний мандат, вони руйнують систему стримувань, зокрема, шляхом наповнення судів та інших органів лоялістами, встановлення контролю над ЗМІ, придушення нелояльних ЗМІ та НУО тощо; зрештою також можуть бути внесені зміни до виборчого законодавства, які полегшують переобрання авторитарного лідера на новий термін.

Стівен Левіцкі [Steven Levitsky] та Деніел Зіблат [Daniel Ziblatt] зазначають, що демократії можуть помирати не від рук генералів, а від рук обраних лідерів (президентів чи прем'єрів) і що «трагічний парадокс виборчого шляху до авторитаризму в тому, що убивці демократії використовують самі демократичні інститути – поступово, непомітно й навіть законно – щоб її вбити» [Levitsky & Ziblatt, 2018, с. 8].

Таким чином, демократія є вразливою до злонамірених політиків і допоки ще не створено або не винайдено механізмів захисту. Стівен Левіцкі та Деніел Зіблат стверджують, що «демократія найкраще працює й довше виживає там, де конституцію підкріплюють неписані демократичні норми. Два основні принципи є базовими для балансу в США: взаємна толерантність і стриманість» [Levitsky & Ziblatt, 2018, с.8].

За словами Кім Лейн Шепеле [Kim Lane Scheppele], легалістичні автократи роззброюють критиків ліцемерними заявами, що вони поділяють ті ж цінності, що й самі критики, хоча насправді в такий спосіб приховують протилежні наміри [Scherpele, 2018, с. 562]. Головною ознакою таких явищ є те, що автократичні легалісти руйнують демократичну систему поступово й формально законними методами, що дозволяє зберегти демократичний фасад, хоча насправді вони підміняють ідею справжньої демократії простою більшістю та законом, що позбавлений ліберального змісту. Для позначення результату такої діяльності Кім Шепеле пропонує термін «франкенштат» (держава-Франкенштейн, Frankenstate),

ззначаючи, що звичайні демократичні індикатори навряд чи придатні для виявлення підміни, а усвідомити підміну можна лише завдяки евристичному (через серію питань типу «What if?»), системному аналізу [Scheppelle, 2013].

Про подібні явища в термінах аб'юзивного конституціоналізму (Abusive Constitutionalism) йдеться також у праці Девіда Ландау [Landau, 2013]. Том Гінзбург [Tom Ginsburg] зазначає: «багато сучасних авторитарних режимів мають конституції з довгими переліками прав, які за формою майже не відрізняються від демократичних... Але функціонують ці інститути зовсім інакше, ніж у демократіях» [Ginsburg, 2020, с. 222].

Стан кризи, поляризацію суспільства та харизматичність авторитарних лідерів дослідники відзначають як умови, що сприяють регресу демократії [Scheppelle, 2018, с. 579]. Харизматичні лідери можуть використовувати стан кризи й прагнення натовпу до змін як вразливість до маніпуляцій аби формально законно бути обраними. Проте, коли, скориставшись отриманими можливостями, автократичний лідер руйнує конституційну систему, яка могла б забезпечити його підзвітність у довгостроковій перспективі, усунути його від влади стає вкрай складно [Scheppelle, 2018, с.545-546, 548, 582].

Такі дослідники, як Йонас Борнеманн [Jonas Bornemann], Вейн Сандгольц [Wayne Sandholtz] та Том Гінзбург [Tom Ginsburg] незалежно один від одного відзначають виклики, з якими зтикається міжнародне право в контексті зростання авторитаризму на національному рівні в окремих країнах. Йонас Борнеманн, зокрема, демонструє приклади, з якими зіткнувся Суд Справедливості ЄС (ECJ) в контексті конституційної реформи в Угорщині й дотримання верховенства права в процесі судової реформи в Польщі, де цьому суду довелося зіткнутися з позицією «автократичних легалістів». Угорський уряд використав видимість законності для впровадження неліберальних реформ, посилаючись навіть на законодавство ЄС щодо пріоритету захисту національної ідентичності та національної безпеки. Суд Справедливості ЄС формально визнав ці дії незаконними, проте через те, що початкова реакція була надто слабкою, на думку автора, уряд Угорщини зміг адаптуватись і зберегти контроль над ситуацією. У випадку Польщі йшлося про

реформи, які підривали незалежність судової системи. Позиція Уряду була заснована на положеннях європейського законодавства, які надавали національним урядам значні повноваження щодо облаштування національної судової системи. Реакція Суду Справедливості ЄС в цьому випадку була значно сильнішою та швидшою, проте влада Польщі дуже повільно імплементує рішення Суду [Bornemann, 2022, с.655, 660].

Том Гінзбург зазначає, що принципи суверенітету та невторчання використовуються авторитарними державами для захисту від демократизації. Він зазначає, що авторитарні держави поступово просувають свої інтереси, наприклад, послаблюючи положення, спрямовані на захист свободи слова під приводом боротьби з екстремізмом або сепаратизмом і запроваджуючи в такий спосіб більш юридично витончені репресії. Зокрема, для цього авторитарні режими вступають у кооперацію, утворюючи, зокрема, регіональні організації на кшталт (ШОС, ЄАЕС). Ці трансформації відбуваються повільно, з формальним збереженням демократичного лексикону та термінології прав людини, але практичні сенси змінюються на користь авторитаризму. Автор прогнозує зміщення міжнародного права в бік активного використання міжнародної співпраці для укріплення авторитарного правління й, зрештою, вплив авторитарних режимів на сам зміст міжнародного права [Ginsburg, 2020, с.232, 241, 248-249, 251-252,]

Вейн Сандгольц, зазначає, що сучасне верховенство права (на національному та міжнародному рівнях) базується на обмеженні державної влади через захист прав людини. З посиланням на порівняльно-критичні дослідження та дані міжнародних організацій він демонструє, що популізм та авторитаризм ведуть до руйнування системи підзвітності, занепаду фундаментальних прав й ерозії міжнародного правопорядку. Зокрема, він зазначає, що руйнування механізмів підзвітності веде до масового порушення прав людини, оскільки зникають засоби впливу на державу: без підзвітності уряд не несе реальної відповідальності за свої дії й це створює сприятливий ґрунт для зловживань, свавілля, масових порушень прав і свобод. При цьому чим більше держав демонструє цю тенденцію, тим відчутніше спостерігається занепад міжнародного права [Sandholtz, 2019, с.3, 10].

Ларі Даймонд [Larry Diamond] на підставі емпіричного матеріалу ще в 2015 році відзначав, що з 1974 по 2006 рік у світі відбувалося історичне розширення демократії, що суттєво збільшило кількість демократичних країн, однак із 2006 року розпочалися стагнація та навіть певне послаблення демократичних процесів. Як причини він зазначає зростання авторитаризму, погіршення якості демократії в нових та стратегічно важливих країнах, а також кризу демократії на Заході, яка стається не внаслідок переворотів, але зловживання владою й поступової ерозії демократичних інститутів внаслідок дій обраних на виборах лідерів. Причому, як він зазначає, погіршення показників в аспекті верховенства права відбувається навіть у формально демократичних країнах. Менше з тим, його висновки дають підстави для стриманого оптимізму: він зазначає, що демократія залишається цінністю для широких мас і що, наприклад, в Африці «попит на демократію перевищує пропозицію» [Diamond, 2015, с.141, 142, 144, 147-149]. Ті ж самі процеси демократичного регресу тривають до сьогодні [International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2024].

Ми хочемо також наголосити, що Юргену Габермасу йдеться про ко-оригінальність (тобто, рівнозначність, спільне походження з одного джерела) демократії та прав людини. Виходячи з власної дискурсивної теорії, він стверджує, що права людини (приватна автономія) та народний суверенітет (публічна автономія) узгоджуються між собою й не є ієрархічно підпорядкованими. Натомість вони взаємно визначають одне одного: реалізація демократичних прав неможлива без тих прав, які гарантують приватну автономію (прав людини), але й права людини не можуть існувати поза демократичним режимом. Юрген Габермас також заперечує первинність прав людини по відношенню до демократичного режиму, їхню до-демократичність. Він стверджує, що ліберальні права людини (як захист від держави) не є первинними, а виникають як наслідок трансформації тих рівних індивідуальних свобод, якими громадяни спочатку взаємно наділяють одне одного, в процесі диференціації правової спільноти в державу [Habermas, 1996, с.454-457].

Таким чином, генеза ліберального проекту й ідеї прав людини, як його складника, сучасні політичні тенденції та сучасне філософське осмислення взаємозв'язку демократичного режиму та прав людини свідчать про те, що права людини не є самостійним явищем. Натомість наведені міркування та факти свідчать про тісний взаємозв'язок між демократичною організацією суспільства й правами людини, а руйнування цього зв'язку загрожує існуванню обох складників.

2.3. Висновки до другого розділу

На підставі аналізу історико-філософських текстів продемонстровано, що ідея прав людини зародилися як функціональна частина цілісного ліберального проекту Джона Лока. Обґрунтовано думку, що природні права (право на свободу, власність і життя), які відповідають сучасному поняттю «права людини», у Джона Лока виконували функцію складника цілісного політичного проекту. В процесі подальшого історичного розвитку права людини інституційно виділилися з функціонально цілісного проекту ліберального політичного устрою, розробленого Джоном Локом у його «Другому трактаті про врядування».

Обґрунтовано, що внаслідок інституалізації на міжнародному рівні права людини вийшли з-під контролю національних урядів і набули загальної значущості. Водночас вимоги щодо демократичного політичного устрою не лише не набули такої ж значущості, але й отримали дозвіл бути довільно витлумаченими.

Доведено, що сучасний демократичний режим існує у взаємодії з правами людини. Через ко-оригінальність демократії і прав людини, яку підкреслив Юрген Габермас, права людини та демократичний режим взаємно обумовлюють функціональність одне одного. Водночас послаблення демократії тягне за собою послаблення гарантій прав людини й навпаки.

Встановлено, що схильність панівних теорій прав людини до міфологізації прав людини робить суспільство вразливим до зовнішніх і внутрішніх загроз, створює ризики не лише порушення прав людини, а й втрати міжнародним правом прав людини його нормативної сили та руйнування самого інституту прав людини.

РОЗДІЛ III.

НЕЯСНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПРАВА ЛЮДИНИ» ТА ЙОГО ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ³³

Як писав Роберт Кавер, «Ми живемо в номосі (nomos) – нормативному всесвіті. Ми постійно створюємо і підтримуємо світ правильного і неправильного, законного і незаконного, дійсного і недійсного... Жодна система правових інститутів або приписів (prescriptions) не існує окремо від наративів, які визначають її місце і надають їй значення... У цьому нормативному світі право і наратив нерозривно пов'язані. Кожний припис наполегливо вимагає свого місця в дискурсі – бути наділеним історією та долею, початком і кінцем, поясненням і метою... (П)рипис, навіть якщо він втілений в юридичному тексті, не може уникнути своєї генеалогії та мети (escape its origin and its end) в досвіді, в наративних історіях, які є траєкторіями, накресленими на матеріальній реальності нашою уявою» [Cover, 1983, с. 95-96].

Серед поліфонії дискурсу про права людини ми бачимо таку ж спробу прав людини отримати власний наратив і обґрунтування. Як зазначав Чарльз Бейц, доступ до дискурсивної спільноти є принципово необмеженим [Beitz, 2009]. Внаслідок цього цей дискурс містить дуже різні розуміння найважливішого: чим насправді є права людини. Через це склалася ситуація, яку німецькі філософи Георг Ломанн та Стефан Госепат відзначають у вступі до збірки праць з філософії прав людини. Вони підкреслюють, що хоча існує міжнародна дискусія щодо розуміння прав людини, у цій галузі немає згоди, а загальноприйняте розуміння прав людини є вкрай невизначеним [Госепат & Ломанн, 2012, с. 16-18].

У попередніх розділах ми окреслили ту історію і те обґрунтування ідеї та пояснення феномену прав людини, яке ми вважаємо переконливим. Як ми

³³ Окремі положення цього розділу містять результати, що були раніше опубліковані [Заєць, 2023; Shcherbyna & Zayets, 2024; Щербина & Заєць, 2025; Заєць, 2025a]. Текст статей у дисертації переопрацьовано та розширено. Статті [Shcherbyna & Zayets, 2024; Щербина & Заєць, 2025] написана у співавторстві. Особистий внесок здобувача в обох статтях: розробка методології, проведення дослідження, логіко-формальний аналіз та підготовка початкового тексту рукопису. Статті [Заєць, 2023, 2025a] написані особисто.

продемонстрували в перших двох розділах цього дослідження, феномен прав людини, на наш погляд, народився як частина ліберального проєкту облаштування суспільства і стосувався врегулювання відносин між державою та індивідом в ситуації, коли суверен вже не міг беззастережно диктувати свою волю підданам. Закон перестав бути лише наказом, а став також і правом – тим, що захищає простір свободи.

Пізніше права людини були відокремлені від великого проєкту і перетворені на нібито самостійний нормативний комплекс, який, однак, у погано відрефлексованому вигляді зберігає системні зв'язки, передбачені первісним цілісним задумом. У цьому розділі ми звернемося до прав людини як до центрального поняття дискурсу, який ми досліджуємо. Ми подивимося на філософський і логічний виміри цього поняття, спробуємо простежити як його досвідні імплікації, так і те, наскільки вдало вони були схоплені в логосі.

Наша подільша розвідка демонструє, що, з одного боку, права людини містять погано відрефлексований досвід орієнтації в моральному просторі й є специфікованими до сфери відносин між людиною та державою нормативними поведінковими очікуваннями. З іншого боку, через усталену форму мовної ідентифікації цього досвіду саме поняття «права людини» залишається багатозначним, а в більшості випадків – неясним і нечітким.

В цьому розділі нами обґрунтовано, що дати єдине визначення поняття «права людини» неможливо. Запропоновано при витлумаченні поняття «прав людини» враховувати контекст відповідного дискурсу.

3.1. Семантико-етимологічні та соціально-філософські засади розуміння прав людини³⁴

Дослідження логіко-філософського виміру сучасного дискурсу про права людини вимагає від нас, з одного боку, з'ясувати фундаментальні ідеї, припущення

³⁴ Окремі положення цього підрозділу містять результати, що були раніше опубліковані в співавторстві: Shcherbyna, O., & Zayets, S. (2024). *Difficulties of interpreting the concept of «human rights»: a logical and philosophical aspect*. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(10), 57-62. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2024/10-11/11>. Текст у дисертації

та цінності, на яких побудовано відповідний дискурс, а з іншого – провести логічний аналіз поняття «права людини» з метою з'ясування підстав неясності сучасного дискурсу про права людини.

У самому широкому контексті метод дослідження може бути визначений як стратегія вирішення дослідницьких задач, виражена в термінах послідовності унормованих пізнавальних операцій. Така стратегія не існує об'єктивно, а визначається під впливом ціннісних настанов дослідника [Туленков, Лобанова, & Яремчук, 2023, с. 259].

Методологія нашого дослідження сформована через увагу до напруження, яке існує між двома сучасними філософськими традиціями Західної філософії: аналітичною і так званою континентальною³⁵ (в останньому випадку ми будемо робити акцент на герменевтично-феноменологічному її напрямку). Власне, саме увага до цього напруження, ідея побудови містка через розлам, і обумовила вибір методів дослідження.

У своїй статті «Що таке аналітична філософія» Ярослав Шрамко визначає аналітичну філософію як певний стиль філософствування, що відрізняється специфічною дослідницькою настановою та тим, як саме представники цієї традиції формулюють і вирішують філософські питання. Зокрема, як особливість цього стилю він відзначає філософський аналіз мови, використання логічних засобів аналізу та інтерпретації й високі вимоги до чіткості та ясності аргументації [Шрамко, 2011].

Континентальна філософія також не є гомогенною, вона представлена цілою сім'єю рухів (феноменологічний, герменевтичний, екзистенціалізм, критична

перероблено та розширено. Стаття написана в співавторстві. Особистий внесок здобувача: розробка методології, проведення дослідження, логіко-формальний аналіз та підготовка початкового тексту рукопису.

³⁵ Для справедливості відзначимо ще одну впливову традицію – прагматизм. Однак прагматизм перебуває в складних відносинах з названими традиціями: хоча він історично і передує формуванню аналітичної і континентальної традицій, які виникли майже одночасно, і вплинув на кожну з них, з обох боків спостерігаються спроби його «усиновити». Найбільш успішними такі спроби виглядають з боку аналітичної філософії. Загалом цікаву дискусію щодо такої класифікації між українськими філософами, які своїм дописом в соціальній мережі Facebook ініціював Вадим Менжулін, можна подивитися за посиланням: <https://www.facebook.com/share/p/17poKEfWA9/>

теорія, пост-структуралізм тощо), які характеризуються низкою інших, виражено відмінних методів. До методів, притаманних континентальній філософії, зокрема, належать феноменологічна дескрипція, рефлексивне дослідження, герменевтика, генеалогія тощо [Leiter & Rosen, 2007]. Такий поділ має певні недоліки, і деякі дослідники відзначають проблематичність розмежування континентальної філософії від аналітичної і підкреслюють випадки накладення їх одна на одну, проте відмінність між цими двома філософськими стилями переважно визнається [Glock, 2008, с. 1-2, 10].

До числа наших завдань не належить глибоке і вичерпне прояснення відмінностей між континентальною і аналітичною філософією: для нас достатньо показати лінію їх зіткнення, з якої народжується методологія дослідження. В цьому сенсі найбільш значущим, на наш погляд, є аспект, який відзначив Річард Рорті, і який стосується «переходу від обговорення досвіду до обговорення мови» [Rorty, 1999]. Саме на переході від обговорення досвіду до логічно-мовленнєвого аспекту сучасного дискурсу про права людини ми б і хотіли зосередитись у нашому дослідженні.

Вернер Гейзенберг, лауреат Нобелівської премії з фізики (1932), творець принципу невизначеності, в своїх Гіффордських лекціях (Gifford Lectures), які він прочитав взимку 1955–1956 років, зазначив, що «суто логічний аналіз мови таїть пастку надмірного спрощення». На його думку, логіка вихоплює з мови лише окремі грані, «однозначні зчеплення засновків з висновками та прості патерни аргументації», лишаючи в тіні усе розмаїття її інших вимірів. Ці інші виміри виростають там, «де значення слів сплітаються в мереживо асоціацій; побічний відтінок вимовленого слова, що ледь помітною тінню ковзнув крізь свідомість, може насичувати мовлення найважливішими відтінками змісту». Те, що кожне слово пробуджує в нас безліч ледь усвідомлених відлунь, дозволяє нам вимальовувати грані реальності в мові набагато яскравіше й глибше, ніж це під силу логічним патернам [Heisenberg, 1958, с. 170]. Висловлювання Вернера Гейзенберга були сформульовані тоді, коли неklasична логіка лише формувалася і, таким чином, найбільш ймовірно стосувалися насамперед формальної логіки,

нездатної відповіді на ці закиди. З того часу логіка значно збагатилася та розширила свій простір; вона здатна працювати з нечіткими висловлюваннями, модальностями і невизначеністю. Проте Вернер Гейзенберг вказує на щось більш фундаментальне: поетичний, асоціативний, інтуїтивний вимір мови, сферу герменевтики та когнітивної лінгвістики, йому йдеться радше про важливий аспект взаємодоповнюваності логічного й образного мислення, ніж про проблему, яку логіка «повинна розв'язати». Жодна логіка (навіть нечітка) поки що нездатна схопити те, як слово «осінь» викликає мимовільний спогад про запах опалого листя, його шурхіт під ногами, згадку про похиле сонячне світло, що вже не гріє.

На цю проблему звертають увагу і сучасні українські дослідники. Зокрема, Андрій Богачов, наголошує на існуванні проблеми, коли йому йдеться про сцієнтистську увагу до зв'язку мови з логікою і ігнорування зв'язку мови з досвідом [Богачов, 2012, с. 37-38]. Натомість Вахтанг Кебуладзе зазначає: «Проблема співвідношення допредикативного досвіду й предикативного судження є однією з центральних проблем феноменологічної філософії. Залежно від способу її розв'язання розрізняються поміж собою альтернативні моделі феноменологічної концепції. Ми маємо низку варіантів такого розв'язання – від ствердження первинності допредикативного досвіду аж до заперечення існування чистого допредикативного досвіду взагалі. Інакше кажучи, або будь-яке судження зумовлено досвідом, з якого воно виростає, або будь-який досвід зумовлений судженням про нього» [Кебуладзе, 2011, с. 24].

Коли нам йдеться про сучасний дискурс про права людини, більшість його учасників демонструють переважно аналітичний підхід. З іншого боку, аналітичний підхід, імовірно, приховує те багатство відтінків, про яке йшлося Вернеру Гейзенбергу: той вплив, який права людини набули в сучасному глобальному дискурсі про права людини, навряд чи може бути поясненим виключно раціональними засобами переконання. Це вимагає уваги до фундаментальних ідей, на яких базувалися учасники дискурсу про права людини.

Аналіз прийнято вважати титульним методом аналітичної філософії і протиставляти його методам континентальної філософії, проте навіть примітивна

дескрипція передбачає виконання аналітичних операцій. Майкл Біні [Michael Beaney] та Томас Рейсміт [Thomas Raysmith] у своїй статті в Стенфордській енциклопедії філософії визначають аналіз у найширшому сенсі «як процес ідентифікації або повернення до чогось більш фундаментального», що дає змогу вивести, пояснити чи реконструювати певну вихідну даність. Досліджуючи етимологію цього терміна, автори зазначають, що давньогрецьке слово *analysis* утворене від префікса *ana-* («вгору») та дієслівної основи *lisis* («ослаблення», «звільнення»), і буквально перекладається як «розв'язування», «розділення» чи «розчинення». Для ілюстрації цього процесу філософи звертаються до метафори з гомерівської «Одіссеї»: Пенелопа щоночі «аналізує» (тобто розпускає, розплутує) зітканий удень саван, щоб відтягнути час вибору нового чоловіка. Згодом цей практичний образ розплутування тканини перетворився на потужну філософську метафору розплутування або розв'язання складних проблем. Автори цієї статті виділяють декілька основних концепцій аналізу: (1) поділ цілісного об'єкта на складові частини (елементи), що дозволяє зрозуміти його внутрішню будову та принципи функціонування (декомпозиція); (2) рух у зворотному напрямку для пошуку першовитоків, причин або фундаментальних принципів (регресія); (3) переклад чи переформулювання початкової проблеми задля пошуку її правильного вирішення (інтерпретація або трансформація); (4) поєднання речей, за якого явище розглядається не через роздрібнення, а через вивчення його взаємозв'язків з іншими речами, що дає змогу досягнути його місце в ширшому контексті як невіддільної частини більшого цілого [Beaney & Raysmith, 2024].

Попри добре відрефлексований і раціоналізований опис аналізу як сукупності методів, що складається з декількох типів когнітивних операцій, об'єкт, до якого застосовується аналіз, не дається всім однаково (в феноменологічному сенсі). Тут нам, однак, не йдеться про суб'єктивізм; навпаки, йдеться радше про те, що до виконання будь-яких аналітичних операцій об'єкт постає через призму унікального досвіду дослідника. Ця унікальність є результатом поєднання фрагментів типового людського досвіду, яке формує індивідуальну особистість

дослідника та, зрештою, визначає його спосіб мислення і те, як він представляє предмет дослідження.

Таким чином, будь-яку теорію можна розглядати як «структуру, частково нав'язану аналітиком для впорядкування даних, які можуть бути організовані багатьма іншими способами» [Mitchell, 2013, р. 37]. Ще більш відверто висловився з цього приводу Альберт Ейнштейн. Він зізнався, що вважає, що «фізичні поняття є вільними творіннями людського розуму (free creations of the human mind), і вони не є, хоч би як це не здавалося, однозначно (uniquely) визначеними зовнішнім світом». Альберт Ейнштейн порівняв дослідника з людиною, яка намагається зрозуміти механізм закритого годинника: така людина може бачити циферблат, спостерігати рух стрілок, чути цокання, але не може відкрити корпус і побачити сам механізм. Якщо ця людина талановита, вона може спроектувати механізм, який би повторював зовнішні прояви годинника. Ба більше, вона може його вдосконалити, усуваючи виявлені невідповідності. Але оскільки людина ніколи не зможе зазирнути всередину та порівняти свій витвір з оригіналом, вона не може бути впевненою, що новостворена модель є єдиною, що здатна пояснити поведінку годинника. «Ми легко можемо припустити існування іншої системи, що ґрунтується на інших припущеннях, але працює так само добре» [Einstein & Infeld, 1961, с.33]. Механічні, кварцеві, електронні та інші годинники добре демонструють рух часу, проте спосіб виготовлення визначається особистістю майстра: йдеться не лише про його технічні навички, але й увагу до певних деталей (для когось важлива точність, для когось – вартість, для когось – дизайн і статусність). Така метафора теорії є тим більше виправданою в нашому дослідженні, оскільки ми дійсно бачимо різні теорії прав людини, які претендують на принципово різні моделі того самого (різне впорядкування даних).

З огляду на викладене, в ході дослідження дискурсу про права людини нас цікавитиме не лише аналітичне представлення теорії певним дослідником, але також і фундаментальні ідеї, на яких ґрунтуються позиції учасників цього дискурсу. Джордж Лакофф [George Lakoff] і Марк Джонсон [Mark Johnson] стверджують, що ми мислимо метафорами: одна з їх спільних праць так і

називається: «Метафори, якими ми живемо» [«Metaphors we live by»]. Привертаючи увагу до буквального значення слів, якими ми користуємося для вираження певних думок, вони наголошують на ролі метафор у нашому мовленні та стверджують, що первинні метафори базуються на ранньому тілесному досвіді, на його просторовому, візуальному, чуттєвому та інших аспектах. Наприклад, настрій може бути підвищений або пригнічений («придавлений гнітом»), майбутнє попереду, а минуле – позаду тощо. Дослідники стверджують, що наші образні схеми формуються з досвіду тілесних (взаємо)дій та історичного контексту, а мова є лише відображенням того, як працює наша концептуальна система [Lakoff & Johnson, 2003, с. 3, 14-15, 41; Johnson, 1990. с.xix, xx, 1-2, 15]. Дослідження Ів Світсер [Eve Sweetser] також показують, що лексика та граматичні структури систематично беруться з конкретного соціально-фізичного досвіду та поширюються на опис та структурування більш абстрактних понять [Sweetser, 1990]. Тобто, наш тілесний, фізично-просторовий та первинний соціальний досвід наперед визначає умови та спосіб «аналізу» як самого цього досвіду, так і – що більш значуще для нашого дослідження – спосіб аналізу складніших, похідних від нього і, зокрема, абстрактних форм. Поль Рікер [Paul Ricoeur] вважає метафору одним з ключових засобів доступу до допредикативного досвіду. Він розглядає метафору не тільки й не стільки як риторичний прийом, але як спосіб переопису реальності ('redescribe' reality) та як стратегію дискурсу, що вивільняє евристичну силу [Ricoeur, 1994, с.6-7]. Таким чином, метафоричне представлення ідей є не тільки й не стільки фігурою мовлення, як способом мислення.

Ба більше, Лоуренс Збіковскі [Lawrence M. Zbikowski] продемонстрував культурну обумовленість відображення тілесного досвіду в метафоричних проєкціях на прикладі опису музичних явищ у різних мовах. Зокрема, звичний для західної культури опис тональності як високої або низької, на його думку, пов'язаний насамперед зі способом нотного запису, тоді як для інших культур може бути нехарактерна така просторово-вертикальна метафорика. Наприклад, у Стародавній Греції висоту тону позначали за допомогою метафори гострого (*ὀξύς*

/ *oxy*³⁶) або важкого (*βαρύς* / *barys*³⁷); що цікаво, що цей досвід не був протилежністю одне до одного і належав до різних доменів (тобто, не «легкий» як антонім до «важкий» або не «тупий» на протигагу до «гострого»). В Індонезії звуки поділяються на «великі» і «малі» відповідно до розмірів інструментів, які використані для їх отримання, і способу їх використання (наприклад, великий гонг дає «великий» звук). Натомість народ Суя, який живе в тропічних лісах Бразилії, розрізняє звуки на підставі фізіологічних змін людського голосу протягом життя: звуки поділяються на «молоді» та «старі» [Zbikowski, 2002, с. 63, 67, 68, 72].

Наведене дає нам підстави подивитися на метафори як на герменевтичний ключ до розуміння термінології або думок того чи іншого автора. Ба більше, в деяких випадках допоміжним засобом, який може поглибити герменевтичне занурення, можуть слугувати етимологічні розвідки.

Семантико-етимологічний аналіз, який ми згадали в попередньому абзаці, безумовно, є предметом жвавих дискусій. Цей метод деякими дослідниками розглядається як «етимологічна хиба» («*etymological fallacy*») через невідповідність синхронічному погляду на мову, відповідно до якого слова мають значення в синхронічній системі та в своїх стосунках з іншими словами, а не в їхньому діахронічному зв'язку з мовами минулого. Для лінгвістів, які дотримуються цього принципу, етимологія за своїм принципом є синхронічно нерелевантною [Hutton, 1998, с.198-199]. Проте увага до етимології може бути способом «повернення» (від лат. *reduco*) втрачених або прихованих вимірів значення, щоб глибше зрозуміти сучасну проблематику. До речі, тут також простежується розбіжність між аналітичною і континентальною традиціями. Аналітична традиція прагне чітких визначень, створення логічно досконалої мови, нейтральної щодо метафізичних світоглядів та звільненою від двозначностей. Континентальна філософія, навпаки, свідомо використовує історичність та двозначність мови. Вона зосереджується на діахронічному (історичному) вимірі

³⁶ *The University of Chicago*. (n.d.). *Logeion*. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/ὄξυς>

³⁷ *The University of Chicago*. (n.d.). *Logeion*. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/βαρύς>

моральної мови пропонує зробити крок назад, простежуючи історичне тло слів, які ми використовуємо сьогодні [Zwart, 2021, с.646, 651].

Губ Зварт [Hub Zwart], зокрема, попереджає, що етимологічні дослідження не варто розглядати як внесок у лінгвістику, натомість етимологічна розвідка може допомогти краще осмислити сучасні моральні дилеми. При цьому історична еволюція понять не обов'язково розглядається як прогрес. Навпаки, часто етимологічні вправи виявляють випадки втрати, забуття та ерозії сенсу. Яскравим прикладом є термін «приватність», який походить від лат. *privo* – позбавлення: його значення змінилося ледь не на протилежне. Дослідникові йдеться про те, що «терміни, які ми використовуємо, будуть і надалі нести шрами (scars) ... попередніх конфліктів і чисток. Їхня історія якимось чином зберігається в них. ... Це пояснює, чому етимологічний аргумент є особливо значущим у складних дилемах» [Zwart, 2021, с.652]. Автор пропонує розгортання «етимологічного аргументу» в чотири кроки: (1) від початкового інтуїтивного відчуття незадоволеності щодо того, як конкретний термін функціонує в сучасному дискурсі і припущення, що були занедбані або втрачені важливі аспекти значення, через (2) переконання, що втрачений, справжній сенс терміна піддається відновленню шляхом «пригадування його первісного значення», до (3) виявлення затьмареного або забутого у поточному вжитку і (4) відновлення через порівняння первісного терміна з його поточним значенням. У такий спосіб, на відміну від аналітичного філософського підходу, який прагне усунути двозначні шари значення, запропонований автором підхід, який він явно ідентифікує як континентальний, використовує етимологію, щоб виявити та дослідити фундаментальні двозначності, які існують у термінах, що ми використовуємо. Зрештою, за результатом семантико-етимологічного аналізу ми можемо свідомо вирішити прийняти одне значення замість іншого, але це буде вже свідоме поінформоване рішення, з урахуванням того, які інші тлумачення були затемнені [Zwart, 2021, с. 651]. Таким чином, увага до метафор може допомогти нам поглибити розуміння ідей того чи іншого автора та побачити зв'язки та відмінності між різними авторами, розкрити філософський аспект дискурсу про права людини.

Через складність задачі не кожен учасник дискурсу про права людини намагається дати пряме визначення центрального поняття цього дискурсу. Тому єдиного або домінуючого визначення поняття «права людини», яке б використовували учасники відповідного дискурсу, не існує. Наведемо декілька визначень, які нам вдалося ідентифікувати.

Розпочнемо з позиції, яку просуває Рада Європи як одна з найвпливовіших міжнародних організацій у світі, що опікується, зокрема, дотриманням прав людини на Європейському континенті. Права людини визначаються як особливі вимоги, відмінні від інших прав, які не залежать від обіцянок чи гарантій іншої сторони. «Визнання прав людини означає визнання того, що кожен має право пред'являти ці вимоги... Права людини є невід'ємними для всіх людей як право при народженні... Вимога щодо прав людини є зрештою моральною вимогою і ґрунтується на моральних цінностях... Без прав людини ми не можемо реалізувати свій повний потенціал. Права людини просто поширюють це розуміння на індивідуальному рівні на кожну людину на планеті. Якщо я можу пред'являти ці вимоги, то так само може кожен інший» [Brander et al., 2020, с.384].

Вінстон Ленглі в Енциклопедія проблем прав людини після 1945 року [Encyclopedia of human rights issues since 1945] визначає права людини як міжнародний термін, що стосується певних моральних і правових правомочностей, якими, як стверджується, володіють усі люди. «Ці права відрізняються від інших прав, які, як визнавалося, мали особи протягом людської історії... Через членство в людській родині кажуть, що людина має права, які є невід'ємними, тобто права, які є невіддільною частиною того, що означає бути справді людиною» [Langley, 1999, с.143-144].

Автори відповідної статті у Стенфордській енциклопедії філософії визначають права людини як «норми, що прагнуть захистити всіх людей скрізь від серйозних політичних, правових і соціальних зловживань» [Nickel & Etinson, 2024].

Бернс Вестон у своїй статті для Енциклопедії Britannica пише про права людини як про «права, що належать особі чи групі осіб просто через те, що вони є людьми, або як наслідок притаманної людині вразливості, або тому, що вони є

необхідною умовою можливості справедливого суспільства». Він також зазначає, що вони стосуються універсальних цінностей або можливостей, які захищають людські інтереси або посилюють людську суб'єктність і є однаковими для всіх людей, теперішніх і майбутніх [Weston, 2024].

Стівен Маркс визначає права людини як «набір норм, що визначають поведінку держав з індивідами і їх групами» [Marks, 2016, с. 1].

Український філософський енциклопедичний словник визначає права людини як моральні і правові норми, що стосуються відносин між людиною та державними інститутами, визначаючи обсяг зобов'язань (негативних і позитивних), які бере на себе держава [Озадовська & Поліщук, 2002, с.506].

За визначенням Петра Рабіновича, «основоположні права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів» [Рабінович, 2015, с.330].

У статті «Права людини в умовах глобалізації» для Великої української юридичної енциклопедії Лариса Удовика визначає права людини як «правові можливості людини здійснювати певні дії для задоволення своїх духовних і матеріальних інтересів, забезпечення свого існування та розвитку, які мають специфіку, пов'язану з особливостями змісту процесу глобалізації» [Удовика, 2017, с.603].

У своїй статті для Великого енциклопедичного юридичного словника Юрій Шемшученко визначає права людини як засади, що визначають правовий статус особи, наголошуючи на їх є природному та невідчужуваному характері і належності від народження та необхідності їх для повноцінного існування людини як соціальної істоти [Шемшученко, 2007, с.669].

Не можемо не відзначити, що всі наведені визначення прав людини можуть бути інтерпретовані як ліберальні за своїми базовими настановами, оскільки йдеться про свободу існування людини, виражену за допомогою різної термінології. На наш погляд, саме про свободу йдеться, коли автори говорять про

свободу реалізації, захист людських інтересів від зловживань, посилення суб'єктності тощо. Нікому з авторів не йдеться, наприклад, про зобов'язання перед певною групою, про партикулярність прав людини в межах окремих спільнот тощо.

На цьому етапі ми б хотіли зробити відступ і повернутися до історії формування лексики прав людини. В першому розділі цього дослідження ми зазначали, що сам вираз «права людини» увійшов у широкий вжиток після 1948 року. Це було важливо, аби визначити межі дискурсу про права людини, який ми визначаємо як «сучасний». Однак існує епізод цієї історії, про який ми не згадували, і до якого, вважаємо, доречно звернутися зараз у контексті семантико-етимологічного дослідження поняття «права людини». Цей епізод стосується передумов, завдяки яким сама назва «права людини» закріпилася на відповідному полі.

В першому розділі нашого дослідження продемонстровано, що до 1941 року, зокрема, в період між двома великими війнами ХХ століття не існувало не лише єдиної термінології прав людини, але й якогось – наближеного до спільного – розуміння відповідного поняття. Це можна побачити на прикладі вузлових подій першої половини ХХ століття, які стосуються політичних рухів у Франції, Сполучених Штатах, Сполученому Королівстві та діяльності Ліги Націй.

З огляду на ці події для нас важливими є два аспекти: першим є перехід між юридичним та політичним контекстами дискурсу про права людини, другим – первинність юридичного контексту, рівня «прав». Намагаючись структурувати дискурс про права людини, Стівен Маркс [Stephen P. Marks] виділяє три типи (modes / types) дискурсу про права людини: етичний, юридичний та адвокаційний. Такий поділ, як це позначає Стівен Маркс, ґрунтується на умовах вживання виразу «права людини» (хто саме його вживає, до кого звертається і чого очікує досягти), підставах аргументації (на чому базується звернення до прав людини в конкретній ситуації: моральне міркування, формальна норма чи соціальна боротьба) та меті (переконати в справедливості чи необхідності певних прав; закріпити права як юридичні зобов'язання та забезпечити механізми захисту; домогтися змін,

вплинути на політику або суспільну думку, привернути увагу до порушень). За Стівеном Марксом, ці типи дискурсу не є взаємовиключними; натомість вони є взаємодоповнюваними [Marks, 2016, с. 1-5].

Загалом із запропонованою Стівеном Марксом системою класифікації дискурсу про права людини можна погодитись, хоча вона може потребувати деталізації і уточнення. Крім того, на нашу думку, для класифікації дискурсів про права людини краще використовувати поняття «контекст», яке буде вказувати на спрямованість текстів, які входять до відповідного сучасного дискурсу. Наприклад, у класифікації Стівена Маркса не виділений політичний або філософський контексти відповідного дискурсу. На наш погляд, доцільно було б уточнити назви контекстів дискурсу як юридичний, політичний і філософський.

Важливо розуміти, що політичний контекст дискурсу, як правило, включає в себе юридичний контекст дискурсу, а філософський контекст включає, таким чином, і юридичний і політичний, оскільки філософського осмислення потребує дискурс в цілому. Водночас навіть в ситуації, коли контекст дискурсу є виражено юридичним, до нього можуть «підмішуватися» політичний або філософський контексти (наприклад, при побудові аргументації або оцінці наслідків рішень ЄСПЛ). Проте політичний контекст найбільш часто перетинається з юридичним.

Це пов'язано з тим, що політика, з одного боку, спирається на юридичні норми прав людини, а з іншого – є обмеженою ними. Цю юридизацію політики критикував, зокрема, Жюльєн Фройнд, який розглядав політику як волю, яка має бути спрямована на досягнення спільного блага й яка вимагає не слідування нормам, а ухвалення рішень, і передбачає відповідальність і врахування обставин, що виходять за межі писаних норм. Жюльєн Фройнд стверджував, що права людини встановлюються не науковим, а догматичним шляхом, і що їхня практична чинність залежить насамперед від «політичного рішення». Такі цілі, як свобода, справедливість чи щастя, «ми покладаємо як норми», стверджуючи їх у догматичний спосіб [Freund, 1987, с. 189-200]. Якщо поглянути з цієї позиції, специфіку політичного контексту дискурсу про права людини, на нашу думку, становить напруження між покладанням норм прав людини в просторі політичного

і тим, що право, яке є консервативним за своєю природою, ставши правом прав людини, саме здатне обмежувати політичну волю та слугувати засобом політичної боротьби (а не її метою).

Хай там як, а розрізнення контекстів дискурсу про права людини дозволяє усвідомити, що перехід від одного контексту до іншого, попри збереження термінології (зокрема, виразу «права людини»), тягне за собою перегляд понять, які позначаються цими виразами. При цьому, як ми продемонстрували в попередніх розділах нашого дослідження, генетично первинним є нормативний (юридичний) контекст дискурсу про права людини, який став джерелом виникнення інших контекстів дискурсу про права людини. Наприклад, у Джона Лока йшлося про дуже обмежений комплекс норм (право на життя, свободу та власність), для Франкліна Рузвельта – про десять Поправок до Конституції США тощо.

Первинність юридичного контексту й майже постійна його присутність в інших контекстах свідчить, що слово «право» у виразі «права людини» не є випадковим: його вживання пов'язано з генеалогією самого поняття прав людини, яке виросло з позначення певного комплексу юридичних норм. На нашу думку, вираз «право» (в однині) або «права» (у множині) позначає центральне поняття в словосполученні «права людини» і визначає значну частину відповідного дискурсу. Зокрема, назва праці Джона Тасіуласа «Прибрати права з прав людини» («Taking Rights out of Human Rights») підкреслює це [Tasioulas, 2010]. Хоча назва і є іронічною, а автор не закликає в дійсності вилучати «правовий» елемент з дискурсу, натомість критикуючи з цих підстав Джона Гріффіна, сам цей факт демонструє напруження, що існує навколо відповідного поняття.

З огляду на це, ми хотіли б спробувати віднайти первинне значення слова «право» за допомогою його семантико-етимологічного аналізу. Широку розвідку, яка охоплює понад 50 мов світу, виконала Тамара Дудаш. Вона синтезувала результати дослідження взаємозв'язку між правоназиванням (процесом найменування поняття права) та праворозумінням (розумінням сутності права) і продемонструвала, що не лише панівне праворозуміння в суспільстві визначає, як

буде названо право, але й сама правоназва, закріпившись у мові, скеровує та формує подальший розвиток праворозуміння. Тамара Дудаш також показала, що назва феномену перебуває у нерозривному зв'язку з певними вихідними, «опорними» поняттями, до яких належать свобода, справедливість, поведінкові настанови (зовнішні чи внутрішні правила, що спрямовують діяльність), справедливі настанови (правила, що спрямовують поведінку у бік справедливості) та владне зважування інтересів [Дудаш, 2010, с.32-83]. Загалом погоджуючись з висновками Тамари Дудаш, ми хотіли б, з одного боку, дещо звузити, а з іншого – поглибити це дослідження.

Хоча інститут права ми можемо вважати універсальним, притаманним всім розвиненим суспільствам, певні регіональні і національні традиції можуть специфікувати розуміння цього явища в такий спосіб, що це створюватиме труднощі розуміння окремих його проявів представниками інших традицій. Як було вже продемонстровано в попередніх розділах, ми виходимо з того, що, попри претензію на універсальність, ідея прав людини народилася в рамках західної традиції. То ж тут і належить шукати філософські підстави і потрібне нам значення самого слова «право» («права»). Західна традиція базується на рецепції римського права та збагачена самобутніми концепціями загального (англо-саксонського) права. З огляду на зроблене застереження ми обмежимо нашу етимологічну розвідку, окрім української, термінологією ключових мов цієї традиції: латини, англійської, французької, до яких також може бути доєднана німецька. Як стане зрозуміло з подальшого викладення, проблема пошуку термінологічних відповідників та концептуальних схем в інших правових традиціях та відповідних (не-західних, не-європейських) мовах і відповідного їх перекладу на ці мови є похідною від розуміння понять у певній традиції і може бути предметом окремого дослідження. Скажімо, якщо вираз «права людини» був запозичений іншими мовами з англійської і французької, то методологічно неправильно було б намагатися його зрозуміти через занурення в українську, китайську, арабську або іншу мову, до якої відбулося запозичення.

Ба більше, хоча українська правова наука і українська мова ніби й належать історично до західної традиції, 70 років радянського панування суттєво вплинули на їхній зміст. Допоки світова теорія і філософія права розвивалися, Україна перебувала в глухому куті марксистсько-ленінського матеріалізму. Проблема не в самій марксистській ідеології, а в суворому переслідуванні інакодумства в СРСР. Лише з набуттям Україною незалежності розпочалися процеси відновлення оригінального звучання правничої мови і пошук свого голосу. Хоча за час, що пройшов після розпаду СРСР українським правникам вдалося позбутися більшої частини негативного багажу радянської спадщини, рецепція кращих досягнень все ще триває [Козюбра, 2024, с.18]. Складний історичний період вплинув на формування автентичної української термінології та зворотнє переусвідомлення правових понять через їх мовленнєві відповідники. Особливо помітно це на прикладі прав людини: приєднавшись до Ради Європи в 1996 році, Україна пропустила початок дискурсу про права людини і змушена була включитися до нього вже тоді, коли він активно точився. Пошук відповідників для виразу «права людини» продовжується³⁸.

Але для нас важливо, що власне «права» (в юридичній конотації) є незмінним елементом термінології дискурсу: чи йдеться про природне право, чи про «права чоловіка», чи про права людини. Тобто, якщо щодо термінологічного позначення природи цих прав тривав певний пошук, то та обставина, що йдеться саме про «права», а не щось інше, сумнівів не викликала. Як ми вже зазначили, сфокусувавшись на виразі «право» на цьому етапі наших міркувань, ми звуємо наше дослідження, по-перше, до вживання цього слова в мовах індо-європейської сім'ї, по-друге, обмежимо кількість мов до п'яти – української, англійської, французької, німецької та латини. Вибір української мови обумовлений очевидними міркуваннями. Англійська і французька мови натомість обрані як такі, що безпосередньо послуговували для формування термінології прав людини і є

³⁸ Див., наприклад: Масенко, Л. (2009). «Права людини» як росіянізм. У Суржик: історія формування, сучасний стан (с. 145–147). Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» та Пономарів, О. (2012). «Права людини» чи «людські права»? Культура слова, (76), 34–36.

офіційними мовами Ради Європи. Німецька мова виступає в цьому контексті незалежним сучасним орієнтиром, що належить до Західної традиції. Латина, своєю чергою, є сховищем первісних сенсів через її вплив на культуру Європи та історію формування романо-германських мов і, зокрема, запозичення юридичної термінології.

Хоча ми й маємо припущення, що поняття «права людини» стосуються суб'єктивного права – і ми до цього припущення повернемося – наразі ми проведемо розвідку в контексті об'єктивного права, наголошуючи на різниці лише там де це буде виправдано (зокрема, в контексті англійської термінології). Це пов'язане як з проблематизацією появи поняття суб'єктивного права, про яку ми згадаємо, так і з тим, що в контексті Стародавнього Риму навряд чи можна говорити про феномен суб'єктивного права в принципі.

Найдавнішим терміном, який має значення в контексті нашої розвідки, є *ius* (лат.)³⁹ Цим терміном позначалося право, закон, справедливість, правила, щось що зобов'язує⁴⁰. П'єр Лежандр [Pierre Legendre], розглядаючи розуміння права римлянами в психологічному аспекті, зазначив, що корені цього слова лежать у просторі священного [Legendre, 1995, с.951], однак з цим складно погодитись, оскільки семантично *ius* як людське право протиставлялося *fas* як праву божественному (*ius fasque est*)⁴¹.

Як зазначає Майкл Вайс [Michael L Weiss], давньоримський юрист Ульпіан вважав, що «назва «право» походить від справедливості, бо, як елегантно визначає Цельс, право є мистецтвом добра і справедливості» (*Est autem (sc. ius) a iustitia appellatum: nam, ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi*)⁴² та що юристи, оскільки вони служать справедливості, подібні до священників (*Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus*)⁴³. Одним з найдавніших значень *ius*, що піддається реконструкції, є «авторитетна формула» (authoritative

³⁹ В іншій транскрипції *jus*.

⁴⁰ The University of Chicago. (n.d.). *ius*. Logeion. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/ius>

⁴¹ Там само.

⁴² Цитується за Gamauf (2009), с. 157.

⁴³ Цитується за Legendre (1995), с. 951.

formulation), мовленнєвий акт: *iudex* (суддя) як той, хто промовляє *ius* [Weiss, 2018, с. 8].

Ius у римській традиції, згідно з аналізом Еміля Бенвеністе [Emile Benveniste], не є абстрактним поняттям права чи закону в сучасному розумінні. Його сутність полягає у формулі відповідності, у встановленні та проголошенні норми, до якої має бути приведена поведінка чи стан речей. Дослідник пов'язує латинське *ius* з індоєвропейським коренем **yous*, який у ведичній та авестійській традиціях означав «стан регулярності, відповідності ритуальним правилам». На думку Еміля Бенвеністе, у латині це поняття роздвоюється: з одного боку, на фактичний стан (наприклад, *iusta ixor* – «законна дружина»), з іншого – на формулу, яку треба проголосити (*ius dicere*). Еміль Бенвеністе вважає визначальним для існування права не стільки «вчинення» справедливого, скільки перформативний акт проголошення норми. Відповідно, суддя (*iudex*) постає не як творець права, а як той, хто проголошує формулу. Етимологічний зв'язок із дієсловом *iurare* («присягати») додатково підкреслює релігійно-ритуальну природу цього процесу: право тут виникає не з дії, а з вимовленого слова, що фіксує норму [Benveniste, 1973, с. 389-398].

Римське право (*ius*), яке починалося як неписані звичаї, що передавалися усно з покоління в покоління і вважалися спадщиною римських громадян. Ці звичаї були записані на Дванадцяти Таблицях (так звані «Закони XII Таблиць»). Записи Дванадцяти Таблиць були схвалені на зборах громадян, але при цьому самі громадяни не вважали, що вони створюють якесь нове право, радше йшлося про більш точне вираження того права (*ius*), що було завжди. В такий спосіб те, що було «правом» (*ius*) перетворилося на «закон» (*lex* від *legere* – читати) [Stein, 2007, с.2]⁴⁴.

Для нашої розвідки безпосереднє значення мають лише вирази «право» або «права»; термін «закон» такого значення не має, але, оскільки обидва поняття

⁴⁴ Проте за іншою думкою це слово може походити від *ligo* – «зв'язувати», «зобов'язувати»: The University of Chicago. (n.d.). *ius*. Logeion. Retrieved February 7, 2026, from: <https://logeion.uchicago.edu/lex>

(«право» і «закон») тісно взаємопов'язані, ми не можемо хоча б побіжно не згадати про закон в наших міркуваннях. Що стосується латинського *lex*, його відповідниками в інших мовах є укр. *закон*, фр. *la loi*, нім. *Gesetz*, англ. *Law*. Проте важливо, що, на відміну від терміна «право», етимологічної єдності між цими словами не спостерігається [Abiusi, 2024, с. F2-F3]. Ми можемо припустити, що це пов'язано як з історично значно більш пізнім виникненням поняття закону⁴⁵, так і тим, що це поняття не було настільки глибоко вкорінене в первинному досвіді. Хай би там як, але повернемося до «права».

Сучасним аналогом латинського *jus* є фр. *le droit*, нім. *Recht*, англ. *right*, укр. *право*. Саме ці слова використовуються для перекладу *ius* у названих мовах, але вони не є його етимологічними відповідниками. В усіх чотирьох сучасних мовах ці слова позначають, з одного боку, юридичне поняття права, а з іншого – орієнтацію в просторі або напрямок чи прямоту.

Українське «право» походить від форми середнього роду короткої форми прикметника «правъ» [Артикуца, 2013, с. 41]. Це дає нам підстави розглядати саме поняття права радше як субстантивованого прикметника. Це не стільки про «щось», а радше про «як, який», про «як-ість». Зокрема, в українській йдеться про семантичну сім'ю, яка складається з таких значень, як правий (права рука), справа (де), правда, правдивий, правильний, направитися, поправити, справитися, правління, справедливий тощо (зокрема, як синоніми до «некривий», «протилежний лівому») [Рудницький, 1982, с. 926; Мельничук, 2003, с. 550; Артикуца, 2013, с. 41]. Наталія Артикуца вважає, що слово «право» має спільну етимологію з лат. *probus* – «добрий, чесний, порядний» і походить від давньоіндійського *prabhus* – «видатний, який перевершує за силою», яке також є спорідненим з давньоанглійським *fram* «сильний, діяльний, сміливий», давньоісландським *framr* «той, що стоїть спереду; який прямує уперед» [Артикуца, 2013]⁴⁶. На нашу думку, ці дві версії не суперечать одна одній, оскільки можуть

⁴⁵ Нам йдеться про поняття в множині, оскільки з огляду на методологію нашого аналізу нема підстав говорити про збіг їхніх обсягів і змісту.

⁴⁶ *The University of Chicago. (n.d.). ius. Logeion. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/probus> –*

бути поєднані в метафоричному перенесенні досвіду орієнтації в просторі на простір моральний (просторі добра і зла). Аналогічні значення мають слова *right* (англ.)⁴⁷, *droit* (фр.)⁴⁸, і *Recht* (нім)⁴⁹

При цьому, хоча латинське *ius* не є етимологічним відповідником до фр. *le droit*, нім. *Recht*, англ. *right*, укр. *право*, ці слова мають *інший* етимологічний відповідник в латині, який, однак, безпосередньо не належить до правової сфери. Ці слова з усіх чотирьох сучасних мов мають спільне походження від індоєвропейського кореня *-reg* разом з латинським *rectus*⁵⁰, тобто прямий (від *rego*⁵¹ – тримати прямим, направляти, спрямовувати; звідси і *dirigo* або *derego*⁵² – задавати певний напрямок, розташовувати в пряму лінію тощо)⁵³. Однак латинське *rectus* не має значення прямих як антонім лівому, не позначає праву руку (це значення має лат. *dextra*).

Це дає нам підстави стверджувати, що попри те, що *ius* зазвичай перекладається як *право* (з використанням зазначених термінів в інших досліджуваних мовах), його зв'язок з поняттями, які представлені в англійській, французькій, німецькій та українській мовах не є прямим. Попри подібність на аналітичному рівні, феноменологічне представлення цих понять відрізняється. Ймовірно через це, сам термін *ius* на практиці зазнав обмеженої рецепції: він присутній у таких словах, як *юстиція*, *justice* тощо, але не посідає центрального

⁴⁷ Online Etymology Dictionary. (n.d.). *right*. Retrieved February 7, 2026, from <https://www.etymonline.com/word/right>

⁴⁸ Le Robert. (n.d.). *droit*. Dictionnaire Le Robert. Retrieved February 7, 2026, from <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/droit>

⁴⁹ Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. (n.d.). *recht*. In *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm (DWB) (DWDS)*. Retrieved February 7, 2026, from <https://www.dwds.de/wb/dwb/recht#GR02054>

⁵⁰ The University of Chicago. (n.d.). *ius*. Logeion. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/rectus>

⁵¹ The University of Chicago. (n.d.). *ius*. Logeion. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/rego>

⁵² The University of Chicago. (n.d.). *ius*. Logeion. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/dirigo>

⁵³ Online Etymology Dictionary. (n.d.). *right*. Retrieved February 7, 2026, from <https://www.etymonline.com/search?q=right>

місця в юридичній термінології. Хоча ці слова й належать до царини права або юриспруденції, вони не позначають саме поняття «право».

Також зазначимо, що у французькій та німецькій мовах слово «право» (фр. *le droit*, нім. *Recht*) має одночасно два значення: як право суб'єктивне, тобто таке, що належить особі, і як право об'єктивне, тобто таке, що представляє комплекс правових норм. В українській мові термін «право» має подібне значення. Натомість в англійській мові натомість термін *right* позначає лише суб'єктивне право, а точного відповідника слову «право» в об'єктивному значенні в англійській немає [Abiusi, 2024, F3].

Поділ права на приватне та публічне є поширеним. Коріння цього підходу сягає класичної римської формули Ульпіана, зафіксованої в Дигестах Юстиніана: «*Publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*» (Публічним правом є те, що стосується стану Римської держави, приватне – те, що стосується користі окремих осіб) [D.1.1.1.2] [Krueger, Mommsen., & Justinian, 1870, с. 1]. Як відзначає Володимир Андріюк, історично сформувалося декілька теорій, які обґрунтовують такий поділ: теорія інтересів, основою якої є думки Ульпіана про те, що публічне право захищає загальне благо, а приватне – індивідуальні інтереси; теорія субординації, згідно з якою публічне право – це сфера влади та підпорядкування (стосується вертикальних відносин), де держава може імперативно зобов'язувати суб'єктів, а приватне право натомість стосується горизонтальних відносин, які базуються на принципах рівності та особистої автономії; теорія суб'єкта, яка визначає публічне право як особливу сферу, де принаймні одним із суб'єктів завжди виступає носій владних повноважень, що діє саме в цій якості, а приватне право як право для всіх; функціональна концепція, згідно з якою публічне право стосується публічних функцій. Також існує змішаний підхід [Андріюк, 2024, с.4.30].

Оскільки сам поділ на суб'єктивне й об'єктивне право не є предметом нашого дослідження, ми не намагатимемося широко його охопити; натомість коротко зупинимося на тому, як він був розроблений у німецькій правовій доктрині. Німецькі позитивісти другої половини XIX століття – такі, зокрема, як

Карл Фрідріх фон Гербер [Karl Friedrich Wilhelm Gerber] та Пауль Лабанд [Laband Gerber], – відстоювали позицію, що суб'єктивне право існує виключно в межах приватного права й не може існувати в публічному праві. Такий підхід базувався на ідеї, що держава є єдиним джерелом об'єктивного права й вона не може бути зв'язана ним так само, як приватні особи. Держава не може мати юридичних зобов'язань перед своїми підданими, бо це обмежувало б її суверенітет. Владні суб'єкти мають не суб'єктивні права, а компетенцію – об'єктивний обов'язок діяти в інтересах держави. Індивід у цій схемі розглядається не як суб'єкт права, а як об'єкт владного впливу. Якщо індивід і може отримати якесь благо, це є лише побічним продуктом піклування держави про загальне благо, а сам же індивід не може вимагати від держави виконання певного обов'язку [Laband, 1876; Gerber, 1880].

Георг Єллінек [Georg Ellinek] не погодився з Карлом фон Гербером та Паулем Лабандом. Він наголошував на небезпеці заперечення суб'єктивних прав у публічній сфері, оскільки це перетворює громадянина на безправний об'єкт [Ellinek, 2011]

Ганс Кельзен [Hans Kelsen] атакував сам дуалізм об'єктивного та суб'єктивного права, вважаючи його ідеологічним маскуванням, покликаним захистити приватну власність і обмежити державу. Для Ганса Кельзена держава – це персоніфікований правопорядок, тому протиставлення права держави та прав індивіда є логічно некоректним. За Гансом Кельзенем, якщо існує правова норма, що регулює діяльність органу влади, то її виконання може залежати від ініціативи громадянина [Kelsen, 1967, с.191, 257, 286, 296].

Проте нас цікавить не сам цей поділ. У контексті цього поділу нас цікавить статус прав людини в термінах суб'єктивного права. Про суб'єктивне право нам йдеться як про комплекс правомочностей особи – на відміну від об'єктивного права як комплексу правових норм. У контексті наведеної дискусії про поділ права на об'єктивне та суб'єктивне, позначення прав людини в термінах суб'єктивного права означає, що правам людини було надано статус вимог до держави, які належать людині й не можуть залежати від волі держави. Таким чином, аналіз,

проведений нами на синтаксичному рівні, дозволяє краще усвідомити семантику поняття «права людини». Серед іншого, на семантичному рівні аналізу поняття «права людини» також реалізована ідея невідчужуваності прав, про яку ми говорили в другому розділі нашого дослідження.

У філософському вимірі дискурсу про права людини це означає, що глибинне значення українського слово «право» та його етимологічних відповідників у чотирьох досліджених сучасних мовах, яке на рівні тілесного досвіду пов'язане з орієнтацією в фізичному просторі, також позначає орієнтацію в просторі моральному. До аналогічної думки дійшов Андрій Баумейстер, зазначивши, що термін «право» пов'язаний з тілесним досвідом просторової орієнтації і метафорично позначає «правильну» орієнтацію в моральному просторі [Баумейстер, 2010, с. 9]. Чарльз Тейлор, розмірковуючи про існування особистості (самості, *self*) свідомо і активно використовує просторові метафори, розмірковуючи в термінах «моральної топографії». Йому йдеться про невидиму структуру, яка ніби накинута на світ, і яка забезпечує орієнтацію в ньому, допомагає визначати своє місце і надавати сенс власному життю та ідентичності, вісі «доброго-злого», «значущого-тривіального», «гідного-ганебного» [Taylor, 2001, с. 15, 28, 106]. В подальшому в межах, обумовлених цілями нашого дослідження, ми будемо розвивати філософське розуміння права саме як орієнтира в моральному просторі.

Переформулювавши Робета Кавера, Емілію Абіусі зазначив: «слова визначають рамки нормативних просторів (*normative universes*), у межах яких комунікує культура» [Abiusi, 2024, с. F2]. Ці рамки ми побачили на прикладі різного метафоричного досвіду, закладеного в мовах. На цьому етапі ми можемо зробити проміжний висновок. По-перше, на феноменологічному рівні *ius* не є відповідником до фр. *le droit*, нім. *Recht*, англ. *right*, укр. *право*. Наша розвідка не виявила спільного досвіду, до якого могли б апелювати *ius* і сучасні правові терміни в зазначених мовах.

По-друге, коли відбулася рецепція римського права (хай би там як вона не відбулася), сталося змішування оригінальних національних традицій з римською

традицією. Таке змішування відбулося на аналітичному рівні: хоча, за нашим переконанням, за римським *ius* неминуче мав стояти певний первинний досвід, це був інший досвід, аніж той, що прихований за фр. *le droit*, нім. *Recht*, англ. *right*, укр. *право*. Досвід римського *ius* – це про авторитарне веління, припис, традицію, про щось, чому необхідно підпорядковуватися, про зовнішній тиск і підкорення, бо «так сказано»; досвід сучасних мов, які ми дослідили – це внутрішній досвід просторового орієнтування і оцінки як «правильного» або «неправильного», якщо не про більшу індивідуальну свободу, то про можливість більш усвідомленого вибору, про спосіб впорядкування світу.

По-третє, цей контраст демонструє, що ми можемо продовжити наші міркування, сфокусувавшись на розумінні термінології, притаманному сучасному європейському досвіду, але при цьому враховувати можливість «підмішування» також і інших аналітичних конструктів. Ми можемо припустити, що розширення значення сучасної правової термінології за рахунок ідей римського права, яке не спиралося на відповідний первісний досвід інших народів, створило перешкоди для розуміння сучасного права на побутовому рівні, без спеціальної підготовки. Не маючи відповідного досвідного підґрунтя ставлення до права, пересічний громадянин може бути нездатний сприйняти суто аналітичні конструкти, якими оперують фахівці. Проте це є лише гіпотезою, яка потребує подальшого дослідження.

Ситуацію можна проілюструвати метафорою, яку в спорідненому контексті пропонує Аласдеа Макінтайр. Він описує стан сучасної моральної мови (*language of morality*) як такий, що склався внаслідок катастрофи, під час якої первинне знання було втрачене. Маючи лише відокремлені фрагменти теорій, експериментів та практик, люди сучасності будують з них щось схоже на колишню науку. «Усе, що вони роблять чи говорять, відповідає певним канонам послідовності й узгодженості, але ті контексти, які надавали цим діям сенс, втрачені» [MacIntyre, 2007, с. 1-2]. Коли орієнтири втратили характер божественних настанов, відбулося те, про що писав Макінтайр: зникло розуміння того, чому ми маємо покладатися на певні правила або настанови.

Нарешті, ми цілком легітимно можемо використовувати українське слово «право» як відповідник до фр. *le droit*, та англ. *right* (з тим застереженням, що в англійській мові цей термін позначає лише суб'єктивне право).

Оскільки «право» пов'язане з позиціонуванням в моральному просторі й позиціонування потребує орієнтирів, таке позиціонування відбувається відповідно до норм. Виходячи з цього, право в суб'єктивному значенні позначає позицію суб'єкта в моральному просторі, а право в об'єктивному – норми за допомогою яких відбувається таке орієнтування. «Мати право» означає «бути в певній (правильній) позиції відповідно до певної норми або їх сукупності».

Нарешті ми маємо торкнутися питання, що таке «норма» в філософському вимірі нашого дослідження. Оскільки ми говоримо про соціальний контекст, найбільш очевидним і релевантним є визначення норми як правила поведінки. Однак це аналітичне визначення слабо поєднується з нашими попередніми міркуваннями через логічний стрибок, що відбувся на цьому етапі.

Дуже важливою для нас з цього погляду є суперечка, яка відбулася між Нікласом Луманом і Юргеном Габермасом. Зокрема, нас цікавить та частина їхньої суперечки, де їм йдеться про соціальні норми як про поведінкові очікування [Habermas & Luhmann, 1971]. Автори підходять до цього питання з різних методологічних боків: Ніклас Луман з перспективи теорії соціальних систем, Юрген Габермас – з погляду комунікативної філософії.

Ніклас Луман визначає поведінкові очікування як механізм соціальних систем. Йому йдеться не просто про очікування як такі, а про «очікувань очікувань» (*Erwartungserwartungen*): суб'єкт очікує, що інший також має певні очікування. Він виділяє два види таких очікувань: когнітивні і власне нормативні, розрізнення між ними, на його думку, відбувається завдяки різним і взаємозамінним стратегіям (відстоювати свою думку або пристосовуватися). У випадку когнітивних очікувань якщо очікування не справджується, суб'єкт змінює своє очікування (адаптується до реальності) [Habermas & Luhmann, 1971, с. 92]. Нормативні очікування – це очікування, які стабілізуються контрфактично. Це означає, що у випадку розчарування (порушення норми) суб'єкт не змінює свого

очікування, а наполягає на ньому, розглядаючи реальність як відхилення. Норми – це рішення не вчитися на помилках заради збереження структури очікувань, вони звільняють індивіда від необхідності щоразу домовлятися про поведінку [Habermas & Luhmann, 1971, с. 66].

Загалом, погоджуючись з такою дихотомією поведінкових очікувань, Юрген Габермас розглядає їх з перспективи джерел їхньої обов'язковості. Він заперечує взаємозамінність когнітивних і нормативних поведінкових очікувань. На його думку, когнітивні очікування завжди пов'язані з інструментальною дією і якщо вони помилкові, дія зазнає невдачі в реальності. Нормативні ж очікування регулюють комунікативну дію (взаємодію) і їх веде не до провалу дії в фізичному сенсі, а до соціальних санкцій. Нормативні очікування включають припущення, що суб'єкти слідуєть нормам свідомо і вважають їх виправданими. Для Юргена Габермаса чинність нормативних очікувань базується на інтерсуб'єктивному визнанні, а не на емпіричній істині. Юрген Габермас наполягає на тому, що відмінність між фактами (які вимагають навчання/когнітивних очікувань) та нормами (які вимагають визнання) не є просто системною стратегією, як вважає Ніклас Луман, а фундаментальною конститутивною різницею людського досвіду [Habermas, 1996].

В цьому диспуті значення для нас має не лише позиції авторів, але, насамперед, сама дескрипція соціальних норм як нормативних поведінкових очікувань. Якщо на цьому етапі відкинути їхні спроби пояснити це явище, то саме те, що вони називають нормативними поведінковими очікуваннями постане перед нами як даність. На цьому етапі ми можемо підсумувати наше розуміння поняття «право» в філософському вимірі і повернутися до дослідження поняття і термінології в аспекті власне прав людини. На нашу думку, термін «право» в філософському вимірі позначає позиціонування в моральному просторі (як-ість). Орієнтирами для позиціонування є поведінкові очікування. Поведінкові очікування можуть бути багатовимірними: це можуть бути очікування суб'єкта щодо третіх осіб, дійсні очікування третіх осіб щодо суб'єкта, рекурсивні очікування суб'єкта щодо очікувань третіх осіб по відношенню до нього тощо.

Право в суб'єктивному аспекті позначає погляд на ситуацію з перспективи суб'єкта, право в об'єктивному значенні – певну сукупність генералізованих нормативних очікувань.

Спираючись на викладене, ми можемо також стверджувати, що вираз «права людини» позначає суб'єктивне право: якщо ми приймаємо той погляд, що в англійській мові термін *right*, на відміну від інших мов, які ми аналізували, не може позначати право в об'єктивному значенні [Abiusi, 2024], то наш висновок є тавтологічним. Увага ж саме до цього англійського терміна є методологічно виправданою, оскільки він належить до первинної термінології, використаної при формулюванні прав людини. Для позначення прав людини в об'єктивному значенні в юридичному контексті в англійській мові вживається усталений вираз *human rights law*, українським аналогом якого є не надто естетичне, але адекватне за змістом формулювання *право прав людини*. З цих підстав ми також можемо засвідчити, що український переклад виразу «права людини» адекватно передає значення аналогічних виразів в інших проаналізованих мовах (*human rights*, *droit de l'homme*, *Menschenrechte*).

Тепер, спираючись на висновки, яких ми досягли на цьому етапі, ми можемо підсумувати, що, на нашу думку, вираз «права людини» з феноменологічної перспективи позначає специфічне позиціонування людини в екзистенційно важливих сегментах морального простору, що існує в ліберальному суспільстві між людиною і державою. Перевагою такого визначення є його універсальність, тобто можливість застосувати до будь-якого контексту дискурсу про права людини і незалежно від аспекту (суб'єктивного чи об'єктивного). Недоліком є його неточність: права людини не охоплюють будь-які відносини між людиною та державою й тому таке визначення не дозволяє відрізнити власне права людини від того, що ними не є. Доповнення визначення поняття «права людини» згадкою про те, що в такому випадку йдеться не про будь-який фрагмент морального простору, що існує між людиною та державою, а лише про екзистенційно важливі його сегменти, хоча й дещо уточнює обсяг поняття «права людини», проблему

неточності вживання відповідного імені все ж не вирішує. В такому випадку перед нами постає питання про те, що саме можна вважати екзистенційно важливим.

3.2. Логічний аналіз поняття «права людини»⁵⁴

Сама по собі проблема неясності (*vagueness*) добре відома в різних типах сучасного дискурсу. Її досліджували такі науковці, як Тімоті Вільямсон [Timothy Williamson], Клайд Лоуренс Гардін [Clyde Lawrence Hardin], Розанна Кіф [Rosanna Keefe], Рой Томас Кук [Roy Thomas Cook], Крістофер Пікок [Christopher Peacocke], Кріспін Райт [Crispin Wright], Рой Ендрю Соренсен [Roy Andrew Sorensen], Стюарт Шапіро [Stewart Shapiro] та інші. Серед українських вчених, які займалися цією проблемою, – Ірина Хоменко, Олег Шарко, Олена Щербина, Олена Юркевич та інші.

Вирази, які мають спірні випадки застосування, називають неясними [Шарко, 2018, с. 4]. Готлоб Фреге метафорично говорить про неясні поняття як про «область, яка не має чіткої межі навколо, а подекуди просто невиразно зникає у фоні»⁵⁵ [Frege, 1960, с. 159]. Як пише Олег Шарко, «неясними (у сучасній логіці та філософії мови) є ті предикати, межі застосування яких є принципово невизначеними. Для таких предикатів не можна вказати чітку лінію, яка б відокремлювала позитивну екстенсію від негативної» [Шарко, 2018, с. 37]. Ірина Хоменко розглядає семантичну невизначеність імен. Неясність вона пов'язує з неможливістю чіткої фіксації смислового значення імені, тоді як неточність розглядає як наслідок невизначеності його предметного значення. У другому випадку стає неможливим однозначне встановлення меж класу об'єктів, які позначає конкретний вираз. Авторка наголошує, що слова та вирази можуть

⁵⁴ Окремі положення цього підрозділу містять результати, що були раніше опубліковані у співавторстві: Shcherbyna, O., & Zayets, S. (2024). Difficulties of interpreting the concept of «human rights»: a logical and philosophical aspect. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(10), 57-62. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2024/10-11/11>. Текст у дисертації перероблено та розширено. Стаття написана у співавторстві. Особистий внесок здобувача: розробка методології, проведення дослідження, логіко-формальний аналіз та підготовка початкового тексту рукопису.

⁵⁵ Переклад С. Заєць.

поєднувати обидві ці вади одночасно: бути неясними («смислу таких імен бракує визначеності») і неточними («неможливо чітко встановити клас об'єктів, які позначають ці вирази»), внаслідок чого значення імені втрачає необхідну певність [Хоменко, 2010, с. 33].

Олег Шарко пропонує концептуалізацію неясності (*vagueness*) як специфічної логіко-філософської категорії, що вимагає суворого розмежування із суміжними поняттями невизначеності. Цей автор демонструє, що кінцевим етимологічним поняттям є латинське *vagus* («блукаючий», «змінний», «непевний»), первинне значення якого стосувалося відсутності постійного місця перебування. Хоча проблема «чіткого» вживання слів була зафіксована ще у новочасній філософії, сучасне поняття *vagueness* остаточно сформувався лише наприкінці ХІХ століття. Ключовим етапом стало виокремлення неясності як специфічного предмета логічних досліджень у працях Бертрана Рассела (1923) та Макса Блека (1937). Зокрема, Макс Блек вперше виразно відрізняв неясність від інших видів семантичної невизначеності [Шарко, 2018, с. 8-9, 15-16].

Олег Шарко розкриває суть неясності (*vagueness*) як особливої логіко-філософської категорії, що стосується понять, для яких принципово неможливо визначити стабільний критерій розрізнення між їхніми екстенсіями. Тобто, йдеться про відсутність формального критерію, який би беззаперечно відділяв позитивну екстенсію (предмети, до яких предикат точно застосовний) від негативної (предмети, до яких він точно не застосовується). Така неможливість демаркації породжує «спірні випадки» (*borderline cases*), які сукупно формують семантичну зону «півтіні» (*penumbra*). Крім того, автор звертає увагу на важливе розрізнення аспектів неясності: інтенсійна (або слабка) неясність зумовлена самою лише потенційною можливістю виникнення спірних випадків, тоді як екстенсійна вимагає їхньої фактичної наявності [Шарко, 2018, с. 37, 39-40].

У сучасному аналітичному дискурсі проблема неясності розглядається як фундаментальний виклик формальній логіці та відповідній семантиці. Дослідники пропонують широкий спектр підходів до вирішення цієї проблеми, однак жоден з

них не отримав загального визнання, а проблема неясності залишається невирішеною.

Одним із найбільш впливових та водночас контрінтуїтивних підходів є епістеміцизм, чільним представником якого є Тімоті Вільямсон. Він розглядає неясність не як властивість мови чи світу, а як суто епістемічну проблему. Згідно з цією позицією, існують чіткі, але принципово непізнавані межі застосування нечітких термінів, і наша невизначеність виникає виключно через брак знання про ці межі. Тімоті Вільямсон дотримується постулатів класичної логіки, стверджуючи, що кожний нечіткий предикат (наприклад, «купа» чи «лисий») має точний поріг. Відтак, будь-який пограничний випадок насправді є або істинним, або хибним, проте ми не здатні встановити це через обмеженість наших пізнавальних здібностей [Williamson, 1994, 2003].

Рой Соренсен, як і Тімоті Вільямсон, виступає провідним захисником епістемізму, проте пропонує більш радикальне бачення неясності як логічної та епістемічної проблеми. У монографії «Неясність і суперечність» («Vagueness and Contradiction») автор доводить, що неясність не є дефектом мови, а виникає внаслідок існування «епістемічних сліпих зон», де ми змушені оперувати поняттями без можливості досягнути їхні об'єктивні межі. Він доводить, що неясність не є дефектом самої логіки, а виникає через те, що володіння природною мовою неухильно змушує нас вірити в аналітично хибні твердження (суперечності) [Sorensen, 2001, с. 18-19, 58]. Рой Соренсен дотримується принципу бівалентності, стверджуючи, що класична логіка залишається чинною навіть у пограничних випадках: речення або істинне, або хибне, проте наша неспроможність це виявити зумовлена специфікою самореферентних структур мови та нашими когнітивними обмеженнями [Sorensen, 2001, с.11, 38, 176]. Окремим вагомим внеском автора є логічний аналіз самого поняття неясності. У статті «Міркування на користь неясності поняття «неясність» («An Argument for the Vagueness of "Vague"») Рой Соренсен обґрунтовує тезу про те, що предикат «неясний» сам є неясним. Цей аргумент спрямований на демонстрацію того, що неясність пронизує всі рівні мовної ієрархії, і будь-яка спроба усунути її шляхом уточнення значень лише

переносить проблему на вищий рівень. Автор використовує цей парадокс, щоб показати неспроможність семантичних теорій повністю розв'язати проблему без визнання епістемічної природи неясності [Sorensen, 1985/2000].

На противагу епістемічному підходу, Розанна Кіф інтерпретує неясність як семантичну невизначеність, відстоюючи позицію супервалюаціонізму. У монографії «Теорії Неясності» («Theories of Vagueness») авторка аргументує, що класична концепція істини потребує перегляду. Супервалюаціонізм пропонує вважати висловлювання істинним тоді і лише тоді, коли воно лишається істинним на всіх допустимих уточненнях значення терміна. Розанна Кіф стверджує, що ця теорія найкраще пояснює природу пограничних випадків та розв'язує парадокс сориту, узгоджуючись із мовними інтуїціями [Keefe, 2000, с. 2, 3, 5, 154].

Іншу перспективу, зосереджену на динаміці мови, пропонує Стюарт Шапіро, який розвиває контекстуалістський підхід. У книзі «Неясність у контексті» («Vagueness in Context») автор відстоює думку, що застосування нечітких термінів, але не їхнє значення, залежать від змінного мовного контексту. Стюарт Шапіро спирається на запозичене у Фрідріха Вайсманна поняття «відкритої текстури» мови та наголошує на залежності істинності пограничних висловлювань від реакції мовців. Ключовим елементом його теорії є збереження «принципу толерантності» (неможливість для мовця дати різні оцінки двом мінімально відмінним об'єктам одночасно) через механізм зміщення контексту: межі застосування понять зсуваються зі зміною зовнішніх чи внутрішніх умов розмови, що дозволяє уникнути парадоксу сориту. Такий підхід робить логіку неясності контекст-залежною, але дозволяє їй залишатися формально впорядкованою [Shapiro, 2006, с. vi, 7–8, 19–22].

Окремий вектор досліджень стосується формалізації неясності через градуальні теорії істини. Рой Кук у статті «Неясність і математична точність» («Vagueness and Mathematical Precision») досліджує проблему з позицій формальної логіки. Він стверджує, що використання математичних моделей, таких як нечітка логіка зі ступенями істинності від 0 до 1, може успішно описувати нечіткі поняття. При цьому він наголошує, що така точність притаманна лише

запропонованій моделі і не є твердженням про те, як мова влаштована насправді [Cook, 2002, с.225, 237].

Радикальну лінію в межах дискурсу про неясність представляє Пітер Ангер, який обґрунтовує позицію онтологічного нігілізму (або елімінативізму). Автор застосовує аргумент від супротивного. Пітер Ангер пропонує уявити звичайний об'єкт, наприклад камінь, що складається з атомів. Видалення одного атома не може перетворити камінь на «не-камінь». Видаляючи атоми крок за кроком, на думку Пітера Ангера, ми приходимо до висновку, що навіть за відсутності атомів камінь все ще має бути присутнім, а це є абсурдом. Отже, за міркуваннями цього автора, початкове припущення про існування каменів є хибним – тобто, таких об'єктів як камінь у реальності не існує. Пітер Ангер вважає, що неясність мови є не просто семантичною особливістю, а доказом того, що терміни повсякденної мови не мають реальних референтів [Unger, 1979/2000, с. 120-121].

Подібний підхід, проте з акцентом на метафізику референції та межі об'єктів, розвиває Семюел Вілер. У праці «Про те, що не» («On That Which Is Not») автор стверджує, що в реальності існують лише мікрочастинки та фізичні закони. На думку Семюела Вілера, не існує жодної об'єктивної підстави для виокремлення «середньорозмірних» предметів, оскільки для їх існування було б потрібно, щоб видалення одного атома створювало об'єктивну фізичну різницю, а наука не демонструє такої різниці. Семюел Вілер атакує ідею, що подібність або функціональна єдність можуть бути критеріями існування, оскільки ці поняття самі є неясними й не мають чітких порогів у фізичному світі. Згідно з його позицією, якщо природа не містить різких розривів, які відповідали б нашим нечітким предикатам, то єдиними сутностями, що справді існують, є фундаментальні фізичні елементи. Таким чином, Семюел Вілер пропонує радикальну ревізію онтології, в якій звичайні об'єкти постають як когнітивні ілюзії, спричинені нашою неспроможністю узгодити неясну мову з дискретною структурою реальності [Wheeler, 1979/2000, с. 166, 168, 171].

Феноменологічний поворот у дослідженні проблеми неясності репрезентують теоретики спостережних предикатів (observational predicates), які

фокусуються на ролі суб'єктивного сприйняття. Кріспін Райт у програмній статті «Щодо когерентності неясних предикатів» («On the Coherence of Vague Predicates») вводить поняття «толерантності» як визначальної риси неясних виразів. Згідно з думкою цього автора, спостережний предикат (наприклад, «червоний») є толерантним, якщо незначна зміна в об'єкті (яку неможливо зафіксувати при звичайному спостереженні) не може змінити істиннісне значення висловлювання. Автор висуває радикальну тезу про внутрішню некогерентність (суперечливість) таких предикатів: оскільки ми не можемо провести чітку межу в континуумі сприйняття, правила вживання цих слів неминуче втягують нас у парадокс сориту. Таким чином, для Кріспіна Райта неясність є не просто епістемічною обмеженістю, а фундаментальною вадою правил нашої мови [Wright, 1975/2000, с. 114, 117, 122].

Натомість Крістофер Пікок у праці «Чи є неясні предикати некогерентними?» («Are Vague Predicates Incoherent?») виступає на захист когерентності мови, пропонуючи альтернативну інтерпретацію логіки сприйняття. Він критикує висновки Кріспіна Райта, стверджуючи, що неясність можна пояснити без визнання мови суперечливою. Крістофер Пікок акцентує увагу на тому, що наше сприйняття має складнішу структуру, ніж бінарна опозиція «червоний/не-червоний», і пропонує враховувати ступені відповідності об'єкта певному феноменальному типу. Його підхід спрямований на те, щоб зберегти раціональність вживання спостережних термінів, попри їхню очевидну «розмитість» у пограничних випадках [Peacocke, 1981/2000, с.177, 179, 187].

Доповнює цю дискусію Клайд Гардін, який у статті «Феноменальні кольори та сорити» («Phenomenal Colors and Sorites») поєднує філософський аналіз із даними нейрофізіології та кольориметрії. Автор демонструє, що проблема спостережних предикатів коріниться у невідповідності між нашими дискретними лінгвістичними категоріями та безперервним характером сенсорних систем. Клайд Гардін доводить, що хоча ми маємо чіткі наміри позначити певний колір, сама фізична та біологічна природа зору унеможлиблює встановлення різких меж, що робить неясність неусувною рисою будь-якої мови, заснованої на чуттєвому досвіді [Hardin, 1988/2000, с. 160, 163, 164, 169].

Наведені вище міркування стосувалися головним чином неясності, яка розглядалася в контексті фізичних станів (наприклад, кількість піщинок в купі, кольору або атомної структури фізичних предметів). Проте нас цікавить неясність виразу «права людини», який належить до царини соціальних понять і принципово не може бути досліджений на фізичному рівні. У випадку фізичних понять мова виконує переважно дескриптивну функцію, тоді як в соціальному контексті вона також є конститутивною силою.

Спосіб переходу до дослідження специфіки соціальних та ціннісних категорій демонструє Волтер Галлі. У праці «Сутнісно оспорювані поняття» («Essentially Contested Concepts») автор обґрунтовує існування особливого класу понять, які він називає «сутнісно оспорюваними» (essentially contested concepts). Волтер Галлі стверджує, що нескінченні суперечки щодо значення таких термінів як «мистецтво», «демократія» чи «християнське життя» не є наслідком логічної помилки чи неточності в мові. Натомість, сама структура цих понять передбачає постійну конкуренцію між різними інтерпретаціями, жодна з яких не може бути визнана остаточною [Gallie, 1955, с.168-169].

Ключовою концепцією, навколо якої автор вибудовує свої міркування, є «досягнення» (achievement). Досягнення виражається якісно, а не кількісно. Для демонстрації цього поняття Волтер Галлі використовує приклад спортивної гри: досягненням є не перемога за балами або голами, а статус чемпіона, найсильнішого, найшвидшого тощо. Досягнення завжди є внутрішньо складним і не може бути пояснене через якийсь один елемент. Досягнення не є статичним, таким що отримане «раз і назавжди»: воно має потребувати розвитку і бути здатним адаптуватися до нових умов [Gallie, 1955, с. 170-172].

Згідно з позицією Волтера Галлі, аби можна було би вважати поняття «сутнісно оспорюваним», воно має відповідати низці умов. По-перше, воно повинно бути оціночним (appraisive) і стосуватися певного непересічного досягнення (achievement), що, виходячи з наведеного вище пояснення, саме по собі означає припустимість суперечки щодо значущості різних компонентів досягнення (variously describable). З урахуванням того, що досягнення має розвиватися,

дискурс є відкритим, а тому припускає апеляцію до досягнення як з метою атаки на опонентів, так і захисту від таких атак: кожен мовець відстоює власне тлумачення як «єдино правильне», усвідомлюючи при цьому наявність опонентів [Gallie, 1955, с.171-172].

Волтер Галлі стверджує, що аби такі суперечки зберігали логічну цілісність, має існувати «взірець» (*exemplar*) – спільне джерело, історичний авторитет або традиція, який визнають всі учасники дискурсу й до якого вони всі апелюють. Саме наявність взірця, на думку автора, відрізняє «сутнісно оспорювані» поняття від просто «радикально заплутаних» (*radically confused*) понять. Волтер Галлі вважає, що саме змагання щодо демонстрації різних ліній розвитку цього взірця дозволяє поняттю зберігати свою цілісність, життєздатність та розвиватися оптимальним чином. На думку цього автора, визнання «сутнісної оспорюваності» поняття дозволяє перейти від безплідних спроб встановити єдине універсальне визначення до розуміння того, що в соціальному дискурсі неясність межі поняття є не дефектом, а фундаментальною ознакою його функціонування [Gallie, 1955, с.176, 180, 184, 193].

Оригінальну концепцію того, як вибудовується соціальна реальність, пропонує Джон Сьорл (John Searle) у праці «Конструювання соціальної реальності» («*The Construction of Social Reality*»). Автор виходить із розрізнення між двома типами фактів: «грубими» (*brute facts*), які існують незалежно від людських думок (як-от гори чи молекули), та «інституційними» (*institutional facts*), існування яких залежить від колективної згоди. Джон Сьорл стверджує, що соціальні поняття та відповідні їм факти виникають через накладання певної «статус-функції» на фізичні об'єкти. Ключовим інструментом цього процесу є логічна формула «X вважається як Y у контексті C» (*X counts as Y in C*). Згідно з думкою автора, об'єкт X (наприклад, папірець певного зразка) набуває статусу Y (гроші) лише у межах специфічного соціального контексту C, де спільнота колективно погоджується визнавати за ним таку функцію. Важливо, що статус Y не впливає з фізичної природи X, а є продуктом колективної інтенційності мовців [Searle, 1995, с.2, 23, 27, 28, 40].

Джон Сьорл розбудовує цю ідею через теорію «установчих правил» (constitutive rules), які не просто регулюють наявну діяльність, а створюють саму можливість її існування. На відміну від регулятивних правил (наприклад, правил дорожнього руху), установчі правила формують саму структуру соціальних понять: без правил гри в шахи не існує поняття «шаховий мат» (дорожній рух, на відміну від цього прикладу, продовжить існувати навіть за відсутності правил, хоча й стане небезпечним). Автор наголошує на засадничій ролі мови як «базової соціальної інституції», оскільки саме мовленнєві акти дозволяють нам фіксувати ці статус-функції та передавати їх у часі. На думку Джона Сьорла, мова є первинною щодо інших соціальних інститутів, бо вона надає засоби для символічного представлення того, що не має фізичного аналога. Таким чином, соціальна реальність за Джоном Сьорлом постає як ієрархія інституційних фактів, що тримаються на фундаменті колективного визнання та мовленнєвої перформативності [Searle, 1995, с. 27, 34, 60, 69-70].

Джон Сьорл також зазначає, що статус-функція Y продовжує існувати лише доти, доки вона колективно визнається та приймається. Якщо колективна інтенційність слабшає або контекст S стає неоднозначним, межі соціального поняття починають «розмиватися». Це створює умови для виникнення спірних випадків, де об'єкт X фізично не змінився, але його соціальний статус Y стає сумнівним. Наприклад, шматки паперу є грошима допоки ми визнаємо за ними функцію грошей [Searle, 1995, с. 32]. На підставі цієї теорії ми могли б сказати, що права людини існують як окрема група соціальних норм, допоки ми надаємо їм особливий соціальний статус, який відрізняє їх від решти соціальних норм.

Отже, на нашу думку, неясність соціальних понять у концепції Джона Сьорла є не лише семантичною проблемою, а й відображенням їх онтологічної залежності від соціальної згоди. Суспільні уявлення про певні «інституційні факти» ніколи не бувають монолітними; домінуюча позиція, навіть якщо вона не зазнає раптових радикальних змін, залишається схильною до дрейфу. Внаслідок цього відбувається розмивання меж понять і їх зміна. На прикладі того ж феномену грошей можна пригадати наслідки російської революції 1917 року, коли паперові гроші певного

зразка втратили соціальну функцію грошей (платіжного засобу), але монети з дорогоцінних металів цю функцію зберегли. В цьому випадку відбулося явне екстенсійне зміщення меж поняття «гроші», яке створило неявну інтенсійну проблему (а що ж в такому випадку є грошима?).

Важливе розширення цієї дискусії міститься у праці Пітера Седерберга «Політика значення: влада і пояснення в конструюванні соціальної реальності» («The Politics of Meaning: Power and Explanation in the Construction of Social Reality»). Автор переносить акцент із суто логічної механіки інституціалізації, яка продемонстрована в праці Сьорла, на владні відносини, що стоять за процесами конструювання соціальної реальності. Пітер Седерберг відстоює думку, що політика є передусім боротьбою за контроль над процесом надання смислу світу, а не лише конкуренцією за матеріальні ресурси. Згідно з його позицією, соціальні факти та поняття існують лише завдяки спроможності суб'єктів політики формувати та підтримувати спільні пояснювальні моделі, які сприймаються спільнотою як об'єктивні. [Sederberg, 1984, с.іх, 3-5, 7, 9]. Таким чином, формування «У-статусу» в системі Джона Сьорла постає у Пітера Седерберга як акт політичної волі: влада – це спроможність нав'язати власне визначення ситуації як загальноприйняте, перетворюючи суб'єктивні інтерпретації на «спільні смисли» (shared meaning).

Ключовим елементом теорії Пітера Седерберга є аналіз зв'язку між владою та поясненням смислів. Автор стверджує, що будь-яке соціальне поняття тримається на здатності владних інституцій утримувати цілісність відповідного наративу. На думку Пітера Седерберга, неясність (ambiguity) соціальних понять часто є не просто семантичною особливістю, а результатом політичного конфлікту або «розпаду цінностей» [Sederberg, 1984, с.іх-х, 94]. Коли спільна система значень фрагментується, межі понять стають предметом гострої боротьби, що призводить до їхньої радикальної неясності. Однак у цьому контексті, на нашу думку, неясність теж може виступати як інструмент влади: навмисне підтримання розмитих меж понять дозволяє суб'єктам політики зберігати простір для маневру та довільних інтерпретацій у різних контекстах застосування норми.

Розвиваючи цю лінію міркувань, Пітер Седерберг приводить до висновку, що «колективна інтенційність» (у термінах Джона Сьорла) рідко буває продуктом добровільного консенсусу⁵⁶. Натомість, на думку цього автора, вона часто є результатом примусу або успішного маніпулювання смислами. Якщо Джон Сьорл описує статистику інституційного факту через установчі правила, то Пітер Седерберг розкриває динаміку його існування як постійне зусилля з «утримання смислу». Відтак, неясність у соціальному контексті виникає там, де політична влада втрачає спроможність фіксувати демаркаційні лінії між прийнятним та неприйнятним, істинним та хибним [Sederberg, 1984, с.х, 17, 24].

Наочною ілюстрацією того, як «утримання смислу» (в термінах Пітера Седерберга) відбувається на рівні міжнародних інституційних практик, є Азійський форум з прав людини 2025 року (2025 Asian Forum on Human Rights), що відбувся 19-20 квітня у м. Чунцін на базі Південно-західного університету політичних наук та права (Southwest University of Political Science and Law, SWUPL) [Liu, 2025a; Mu, 2025].

Форум є продовженням інституційної платформи, започаткованої у 2022 році першим Азійським форумом з прав людини при Китайському народному університеті, присвяченим темі «Довкілля, зміна клімату та права людини» [Mu, 2025]. Тематика Чунцінського форуму 2025 року – «Наука та технологія і права людини» («Science & Technology and Human Rights»). Аналіз ключових доповідей та підсумкового документа – так званого «Чунцінського консенсусу» (Chongqing Consensus) виявляє систематичну спробу переозначення змістовних меж поняття «права людини».

По-перше, на форумі послідовно замовчувалися індивідуальні громадянські та політичні права та свободи як складник прав людини, натомість «права людини» послідовно ототожнювалися з колективним розвитком та технологічним прогресом. Цзян Цзяньго (Jiang Jianguo), виконавчий віце-президент CSHRS,

⁵⁶ Тут нам не йдеться про безпосередню суперечку, оскільки праця Седерберга хронологічно передує публікації праці Сьорла, а радше інтелектуальний дискурс між Седербергом і інтелектуальною традицією, до якої належить Сьорл (Бергер, Лукман та ін.).

наголосив, що «позиції, цінності, концепції та практики прав людини різних азійських країн резонують між собою», пов'язавши права людини із «виживанням та розвитком людства» як центром технологічних інновацій [Liu, 2025; Mu, 2025]. Характерно, що в його промові індивідуальні свободи не фігурують навіть як вторинний елемент – згадка про них відсутня в принципі. У доступних англійських та китайських звітах про форум (Global Times, iChongqing, china.org.cn, humanrights.cn) також немає жодної згадки про свободу слова, свободу зібрань, незалежність судів, захист від свавільного арешту, свободу релігії тощо. Дискурс побудований саме навколо права на розвиток, права на науково-технічний прогрес, права на безпеку від «технологічних блокад», колективного блага.

По-друге, «Чунцінський консенсус» містить антигегемоністську риторику: учасники «відкинули технологічну гегемонію в усіх її формах» та засудили «використання безпеки як приводу для технологічних блокад та односторонніх санкцій» [Liu, 2025]. Замір Ахмед Аван (Zamir Ahmed Awan), засновник Global Silk Road Research Alliance, прямо заявив, що США «політизували питання прав людини» і що «права людини не повинні використовуватися як інструмент чи зброя проти інших» [Liu, 2025]. При цьому китайські ініціативи «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative) та Глобальна ініціатива розвитку (Global Development Initiative) оцінювалися як зразки правозахисної практики, що задовольняє «справжні» потреби людства [Mu, 2025].

У термінах теорії Пітера Седерберга, Чунцінський форум демонструє класичний механізм «боротьби за смисл» (politics of meaning): суб'єкти політики не заперечують саме поняття «права людини» (Y-статус у системі Джона Сьорла), а здійснюють спробу радикальної переінтерпретації його змісту – від індивідуальних свобод до колективного розвитку, від універсалістського визначення до культурно-релятивістського. При цьому створюється простір для довільних інтерпретацій: одне й те саме поняття використовується для легітимації як технологічних обмежень (санкцій), так і для їхнього засудження як «порушення прав людини».

Суттєво, що ця спроба переозначення відбувається не на периферії академічного дискурсу, а в рамках інституціалізованої платформи. Як показує

аналіз Девіда Ламберта (David Lampton) та інших дослідників «нормативної війни» (normfare), CSHRS – організація зі спеціальним консультативним статусом при ЕКОСОП ООН – систематично функціонує як «інтерпретаційна спільнота», що формулює та просуває альтернативну модель прав людини через періодичні форуми, декларації та академічні публікації [Roberts, 2020; Siu, 2023].

З огляду на наведене, ми можемо висунути гіпотезу про неясність прав людини з погляду формальної логіки. По-перше, в дискурсі про права людини власне права людини не є «радикально заплутаним» поняттям у термінах Волтера Галлі: існує беззаперечний «взірець» у вигляді Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Європейської конвенції про захист прав людини та ін. Хоча насправді йдеться про «комплекс взірців», важливим є саме існування такого ядра політико-юридичних норм.

По-друге, генеалогічне дослідження демонструє, що сучасний дискурс про права людини виник з юридичного підґрунтя і завжди мав його під собою. «Права людини» – це саме про права в юридичному значенні. Так, якщо навіть ми вийдемо за межі сучасного дискурсу про права людини і пригадаємо Джона Лока, він апелював до вузького з нинішніх висот комплексу «природних прав» (право на життя, на свободу та власність). Франклін Рузвельт створив політичний символ, назвавши правами людини американський Білль про права та додавши до нього ще декілька свобод. Позитивізація прав людини відбулася шляхом ухвалення Загальної декларації про права людини й укладення цілої низки багатосторонніх договорів про права людини, які знову повернули юридичне підґрунтя під політичну ідеологію. Ґрунтуючись на позиції Джона Сьорла, ми можемо сказати, що відбулося «соціальне конструювання» прав людини, формування відповідного дискурсу та пошук консенсусу щодо змісту цього поняття. Хоча філософська складова була завжди присутня в правах людини, насправді потужний філософський дискурс навколо цієї теми почав формуватися лише після середини 1970-х років (і оформився в 1990-х роках). Базуючись навколо юридичного ядра, цей дискурс розширився далеко за його межі, зробивши самі ці межі неясними.

Нарешті, ми також можемо спостерігати й боротьбу за смисли в термінах Пітера Седерберга. З одного боку, ми маємо визнати що дискурс про права людини є ліберальним дискурсом як за змістом, так і за політичним позиціонуванням його учасників. Власне той же політичний жест Франкліна Рузвельта з називанням одного з символів вільного суспільства правами людини є одним із проявів цієї боротьби. Жюльєн Фройнд ще в 1961 році, коли феномен прав людини не був затьмареним більш пізніми нашаруваннями, відзначав, що права людини стали інструментом зовнішньої політики, призначеним для тиску на диктатури, зваблення громадян на боротьбу з тиранією, а Європейська конвенція про захист прав людини власне стала засобом пропаганди вільного способу життя [Freund, 1961].

Ще одним аспектом є інфляція прав людини, яка розглядається як девальвація їхнього авторитету через надмірне включення до їх переліку нових прав [Theilen, 2021, с. 831, 834]. У науковому дискурсі розрізняють кілька форм інфляції прав людини. З одного боку, відбувається інституційна проліферація, яку Р. Фрідман та Я. Мчангама визначають як постійне зростання кількості договорів, резолюцій, органів та мандатів [Freedman & Mchangama, 2016, с. 164]. З іншого боку, дослідники виокремлюють доктринальну інфляцію через надання статусу прав людини тривіальним інтересам або риторичну інфляцію.

Прикладом доктринальної інфляції, який ми можемо навести, є позиція, яку демонструє Кай Мьолер (Kai Möller). Його ідея полягає в тому, що будь-який інтерес людини має отримати початковий статус права, яке може претендувати на захист. Але те, наскільки цей інтерес є важливим, буде зважуватися судом пізніше, на етапі оцінки пропорційності [Möller, 2013, с. 2, 6, 7, 9].

Прикладом риторичної інфляції, або як її називає Домінік Клемент (Dominique Clément), інфляції внаслідок надмірного використання «мови прав» («rights talk»), є ситуація, коли політичні скарги їх автори систематично формулюють мовою «прав людини», навіть якщо природа цих скарг радше про політику перерозподілу, інституційний дизайн чи соціальну справедливість. На думку цього автора, «мова прав» може бути погано пристосована до системних

соціальних проблем, а її універсалізація здатна підірвати легітимність прав або зміщувати уявлення про належні засоби розв'язання проблем [Clément, 2018, с. 1-2, 10-11].

Історично інфляційна критика спочатку виникла навколо соціально-економічних прав, які вважалися економічно обтяжливими. Ця позиція перепліталася з аргументом про більшу «неясність». За словами Єнса Тайлена [Jens Theilen], прихильники цієї позиції часто стверджують, що соціальні права є «особливо неясними» (*particularly vague*). Як зазначає Єнс Тейлен, класична лінія критики, представлена зокрема М. Кренстоном, розглядає включення соціально-економічних прав як таке, що «розмиває» поняття прав людини й переводить поняття права у «сутінкову зону утопічних прагнень» [Theilen, 2021 с. 832, 847].

Філіп Олстон [Philip Alston] критикує практику, яку він вважає практикою хаотичного створення прав. Цей автор вказує на недоліки того, що він називає «випадковим, майже анархічним» способом проголошення нових прав міжнародними органами. Він використовує метафору «чаклування» (*conjuring up*), стверджуючи, що нові права з'являються ніби «за допомогою магії», без належного обґрунтування чи попереднього аналізу. Філіп Олстон стверджує, що якщо все стає «правом людини», це веде не до розширення захисту прав, а до того, що відбувається «девальвація валюти прав людини», поняття втрачає свою цінність та мобілізаційну силу [Alston, 1984, с. 607, 613-614].

Єнс Тайлен, натомість критикуючи ідею інфляції прав людини, стверджує, що сама метафора інфляції рідко є нейтральною: вона може маскувати «боротьбу за вхід» (*gatekeeping*), у якій одні права розглядаються як цінні й нормальні, а інші – як загрозливі чи неналежні. Автор наголошує, що немає «передполітичних» остаточних критеріїв, які б раз і назавжди відсікали «справжні» права від тих, що створюють інфляцію. На думку Єнса Тайлена, «інфляційний» дискурс часто структурно цементує домінуюче (неоліберальне) розуміння прав людини, оголошуючи права із трансформаційним потенціалом (соціально-економічні чи колективні) маргінальними або загрозливими [Theilen, 2021, с.832-833, 842, 845, 848].

Розширення обсягу поняття «права людини» також яскраво демонструють дебати навколо періодизації становлення норм прав людини («покоління прав людини») і такого явища, як «інфляція прав людини». Зокрема, широко визнано існування трьох поколінь прав людини. До першого покоління відносять громадянські та політичні права, до другого – соціальні, економічні та культурні, «права солідарності» вважають третім поколінням [Vašak, 1977]. Проте також виникла дискусія щодо четвертого покоління [Risse, 2023, с. 137-159; Baroni, 2024]. Водночас існує тиск з боку низки політичних рухів щодо розширення переліку прав людини для включення нових сфер, що призводить до інфляції, «знецінення» прав людини [Nickel & Etinson, 2024]. Таким чином розмивається розуміння того, які норми слід вважати правами людини.

Таким чином, дискурс про інфляцію прав людини не лише відбиває в мініатюрі загальний стан дискурсу про права людини, але також демонструє проблему екстенсійної неясності поняття права людини. Весь цей комплекс – орієнтація на певний взірць, штучне конструювання, дискурс навколо відповідності взірцю й одночасно про розвиток конструкту, політична боротьба за значення й смисли та об'єктивно зафіксоване явище інфляції прав людини – дають нам підстави припустити, що поняття «права людини» є неясним. Надалі ми перевіримо цю гіпотезу засобами формальної логіки, виконаємо логічний аналіз поняття та спробуємо надати його аналітичне визначення.

Емпіричним проявом неясності поняття є наявність так званих межових випадків. Межові випадки дедукуються зі статусу неясності поняття. Межові випадки можуть утворювати так звані соритичні ланцюжки – низку випадків, щодо яких проявляється логічна толерантність. Логічною толерантністю називається властивість неясних предикатів бути нечутливими до дуже малих змін у предметі опису. Для соритичних ланцюжків характерно те, що дві крайні позиції в них займають випадки, до яких предикат безсумнівно застосовується (одна крайня позиція) або безсумнівно не застосовується (протилежна крайня позиція). Завдяки тому, що кожні два сусідніх випадки мають малі відмінності, неможливо безсумнівно визначити, де проходить межа застосування предиката [Wright, 1975,

с. 329-333]. Проте для критичного аналізу важливо зауважити, що наявність межових випадків не завжди є виключним наслідком семантичної неясності; вони можуть бути зумовлені іншими чинниками, як-от брак фактичних знань про об'єкт (епістемічна невизначеність), контекстуальна залежність, тощо.

Права людини не мають фізичного референта (як камінь чи атом), на який можна вказати, щоб перевірити застосовність предиката. Вони є штучним конструктом, зміст якого цілковито залежить від дискурсивних практик. Тому ми не можемо прийняти епістемічну теорію неясності понять [Williamson, 1994; Sorensen, 2004], згідно з якою неясність обумовлена браком знань. Оскільки права людини не існують як об'єкти фізичного світу, в них немає прихованих меж, які ми просто ще не відкрили. Їхні межі існують лише тією мірою, якою про них домовилися, тому неясність тут має з одного боку, семантичний, а з іншого – онтологічний характер. Неможливість провести чітку межу між тим, що є правами людини, а що ні, закладена в самому значенні поняття «права людини», а сама соціальна реальність прав людини (їхнє існування) залежить від колективного визнання. Розвиваючи лінію міркувань Джона Сьорла, ми можемо зазначити, що поняття «права людини» є неясним тією мірою, якою неясним є консенсус, який його створює. Або, розвиваючи міркування в стилі Пітера Седерберга, ми можемо зробити висновок, що межі (йдеться про предметне й смислове значення) поняття «права людини» є принципово нестабільними, оскільки вони відображають актуальний баланс сил у боротьбі за право визначати зміст соціальної реальності.

Хоча права людини генеалогічно й виростають з певного набору юридичних норм, приклад підходу до використання виразу «права людини» Франкліна Рузвельта демонструє, що сам вираз «права людини» увійшов у широкий політичний вжиток у певному прагматичному аспекті. Він був використаний як символ певного образу життя, зразком якого був певний комплекс юридичних норм, які в подальшому в дещо відозміненому вигляді також були перенесені на міжнародний рівень. Про прагматичність підходу при підготовці тексту Загальної декларації прав людини писав також Жак Марітен [Maritain, 1949, с. 59].

Аналізуючи процес підготовки Загальної декларації прав людини, Жак Марітен звертав увагу на розрив між теоретичними розбіжностями представників різних держав та можливістю практичної згоди. Він зазначав, що на рівні філософських чи релігійних переконань люди навряд чи зможуть дійти єдиного обґрунтування прав людини, оскільки кожен спирається на власну систему цінностей, що неминує породжує конфлікти між теоріями. Проте, на думку мислителя, спільна домовленість стає можливою в площині практичних висновків. Це можливо за умови прагматичного підходу, коли сторони зосереджуються не на пошуку спільної філософії, а на порівнянні та узгодженні конкретних формулювань. Таким чином, Загальна декларація постає як результат зближення різних поглядів навколо переліку конкретних статей, які є прийнятними для всіх сторін як орієнтири для спільної діяльності, попри фундаментальні розбіжності в їхньому теоретичному розумінні [Maritain, 1949, с. iii].

Тобто, вибір назви «права людини» не був випадковим і був продиктований прагматичними міркуваннями. На цьому етапі ми звернемося до синтаксичного аналізу цього поняття, за допомогою якого перейдемо до його семантичного витлумачення.

Як ми бачимо з промови Франкліна Рузвельта, семантично вираз «права людини» означав, серед іншого, заперечення твердження нацистської пропаганди, що у людини не існує ніяких прав, притаманних людині через те, що вона людина. [Roosevelt, 1941c] Синтаксично словосполучення «права людини» виглядає як таке, що утворене за рахунок додавання слова «людина» («людський») до поняття «право». Вище ми прояснили філософське значення поняття «право». Прикметник «людський» (у виразі «права людини») не видається нам неясним сам по собі в контексті нашого дослідження. Однак поєднання цих двох слів становить проблему.

Поєднання слів «права» і «людини» у виразі «права людини» призвело до того, що цей вираз має суперечливий стосунок до значення кожного з цих слів окремо. Поєднання цих слів у словосполученні штовхає нас до того, аби намагатися поєднати їх значення, але без додаткової інформації це дає неправильне

розуміння значення виразу. Наприклад, в юридичному контексті, коли йдеться про Європейську конвенцію про права людини, значно більш точним було б говорити про зобов'язання держави, аніж про права людини.

Якщо ми поглянемо на перелік прав, які зазначені в Загальній декларації прав людини або в Європейській конвенції про права людини, то ми побачимо, що йдеться про звичайні формулювання, притаманні кримінальному, цивільному, сімейному та іншим галузям права. Наші попередні знахідки дозволяють нам зробити висновок, що об'єднання цих слів під назвою «права людини» покликане підкреслити особливий статус цих прав, їхню належність людині, відмінність від решти прав, існування яких залежить від волі законодавця. Але така «особливість» цих прав, попри ймовірний задум Франкліна Рузвельта, не схоплюється не лише пересічною людиною, але – за нашим досвідом – і юристами без спеціальної підготовки.

Така заплутаність імені створює когнітивні перешкоди для усвідомлення змісту поняття «права людини», ускладнює його семантичне розуміння. Для подолання цієї заплутаності ми маємо звернутися до логічного аналізу поняття «права людини». Логічний аналіз поняття «права людини» насамперед передбачає визначення його логічної структури, тобто, змісту та обсягу. Крім того, такий аналіз має містити логічну характеристику зазначеного поняття, тобто з'ясування питання, до якого виду належить аналізоване поняття. Залежно від мети логічного аналізу (отримання остаточного результату) ми можемо провести зазначений аналіз поняття «права людини» в межах традиційної чи сучасної класичної формальної логіки, а також герменевтичної логіки, що ґрунтується на парадигмі «частина–ціле». «Герменевтична логіка постає у вимірі мереології». [Юркевич, 2018, с.6-7, 55]. У випадку проведення логічного аналізу поняття «права людини» в межах традиційної чи сучасної класичної формальної логіки ми будемо визначати обсяг і зміст цього поняття (логічну структуру, характеристику поняття) для прояснення предмета думки. У випадку герменевтичної логіки для проведення такого аналізу використовується мереологічний підхід. «Мереологічний аналіз може здійснюватись з метою отримання смислового цілого. Якщо в традиційному

сенсі логічний аналіз використовується для прояснення предмету думки шляхом уточнення обсягу і змісту понять, зокрема, для подолання синкретичного стану уявлення про предмет, то мереологічний аналіз може здійснюватись відносно вже з'ясованого предмета. Особливе значення має обсяг предмета думки, що аналізується тим чи іншим чином» [Юркевич, 2018, с. 56-57].

За Оленою Юркевич, «Мереологічне визначення – це виявлення змісту предмета як цілого шляхом встановлення його складових частин» [Юркевич, 2012, с.11]. Якщо намагатися сформулювати аналітичне мереологічне визначення поняття «права людини», використовуване в юридичному контексті, тоді таке визначення буде відрізнятися (несуттєво) залежно від обраного міжнародного договору про права людини, в якому вони закріплені. Так, наприклад, права людини за Європейською конвенцією про права людини, – це право на життя, заборона катувань, заборона примусової праці, право на особисту свободу тощо. «На відміну від відомого в традиційній логіці визначення через рід та видову ознаку, яке по суті є визначенням, що характеризує абстрактне теоретичне визначення (теоретичну аналітику), даний вид визначення є практико-аналітичним» [Юркевич, 2012, с.11].

Проведення логічного аналізу поняття в межах формальної логіки передбачає надання логічного аналізу структури поняття «права людини» та його логічних характеристик. Поняття «права людини» є загальним: його обсяг охоплює клас елементів. На користь цього свідчить синтаксичний аналіз цього виразу, який демонструє, що він побудований насамперед навколо поняття «права» (в множині). Коли ми говоримо про права людини, нам також йдеться про множину: *Human rights are plural and come in lists* [Nickel & Etinson, 2024]. Вираз «права людини» завжди відсилає до класу, множини – і тому є загальним поняттям у сенсі його логічної характеристики. Одиначним воно могло б бути лише тоді, якби позначало конкретне, ідентифіковане право – наприклад, право на справедливий суд згідно зі статтю 6 ЄКПЛ.

Вище ми писали, що перелік прав людини може розглядатися як певна сукупність юридичних норм, які належать до різних галузей права, за якими

визнано особливий, «захищений» статус. Якщо погодитися з цією позицією, то відповідно до теорії Веслі Гогфельда [Hohfeld, 1964] їм має кореспондувати певна форма зобов'язання (носієм зобов'язання виступає держава).

Права людини є збірним поняттям («Збірним називається поняття, в якому узагальнюються множини предметів як окремі цілісності» [Конверський, 2021, с.93]). Якщо розглядати права людини як такі, що мають у своїй основі юридичні норми, то єдиною підставою їх об'єднання під однією парасолькою поняття «права людини» є надання їм особливого статусу (визнання їх невідчужуваними, універсальними тощо). Об'єднання окремих «прав» у «права людини» не пов'язане з їхньою значущістю в праві (скажімо, це не є норми, які мають принципово важливе значення в кожній з галузей), але це пов'язано зі значущістю для людини в контексті відносин з владою. Таким чином, надання певним нормам статусу прав людини є результатом суспільного консенсусу. До прикладу, про це свідчить поступове доповнення Європейської конвенції про захист прав людини через прийняття Протоколів до неї. Ухвалення протоколів означає формування консенсусу про надання цього особливого статусу прав людини тим правам, щодо яких раніше такого консенсусу не було. Водночас такий спосіб формування «каталогу прав людини» означає, що всі окремі «права», які входять до цього каталогу, отримують той самий статус.

Менш однозначною є оцінка поняття «права людини» щодо його конкретності або абстрактності. На перший погляд, поняття «права людини» поводить як конкретне поняття: граматично воно позначає предмети, які можна «мати», «набути». Однак якщо слідувати теорії Веслі Гогфельда [Hohfeld, 1964], суб'єктивне право є відношенням між суб'єктами – правомочністю одного, що корелює з обов'язком іншого. До схожого висновку ми дійшли в результаті семантико-етимологічного аналізу значення слова «право»: воно позначає радше «правість», «бути правим», певне позиціонування (відношення). У такому разі поняття «права людини» могло б виявитися абстрактним поняттям, але ж воно не фіксує «відносну самостійність, незалежність ознаки від предмету чи явища»

[Конверський, 2021, с. 94]. У його обсязі узагальнюються відносини між людиною та державою. Тому, вважаємо поняття «права людини» конкретним.

Наведені характеристики поняття «права людини» є актуальними в усіх контекстах дискурсу про права людини: юридичному, політичному, філософському. Проте через низку причин поняття «права людини» залишається неясним.

Для того, щоби продемонструвати складність визначення логічної структури поняття «права людини», визначимо зазначену структуру щодо розуміння та використання цього поняття в різних контекстах. У філософському контексті використання поняття «права людини» ми також наштовхуємося на неоднозначне його розуміння. Так, Джон Тасіулас вважає, що «права людини є моральними стандартами – моральними правами, якими володіють усі люди просто через свою людську природу – які можуть виконувати множинність політичних функцій, але жодна з цих функцій не є визначальною щодо їхньої природи як прав людини» [Tasioulas, 2012, с. 1]. Отже, ґрунтуючись на такому розумінні прав людини, можемо стверджувати, що змістом поняття «права людини» у Джона Тасіуласа є такі суттєві ознаки: моральні стандарти (моральні права), якими володіють усі люди просто через свою людську природу; можливість виконання множинних політичних функцій. Обсягом зазначеного поняття буде клас (множина) моральних стандартів, охарактеризованих Джоном Тасіуласом. Марта Нусбаум ґрунтує свою позицію не на витлумаченні прав людини, а на формулюванні змісту поняття «право людини», розуміючи під ним «особливо нагальну та морально обґрунтовану вимогу, яку особа має просто через те, що вона є дорослою людиною, незалежно від належності до певної нації, або класу, або статі, або етнічної чи релігійної, чи сексуальної групи» [Nussbaum, 1997, с.292]. Отже, можемо припустити, що зміст поняття «права людини», за Мартою Нусбаум, складають нагальні й морально обґрунтовані вимоги людей; вимоги, притаманні дорослим людям; вимоги, що не залежать від певної нації, або класу, або статі, або етнічної чи релігійної, чи сексуальної групи. Обсягом цього поняття буде множина зазначених вимог. На думку авторів Стенфордської енциклопедії філософії, зміст

поняття «права людини» складають норми, що прагнуть захистити всіх людей скрізь від серйозних політичних, правових і соціальних зловживань, а обсяг цього поняття становить множина таких норм (див. підрозділ 3.1 цього дослідження) [Nickel & Etinson, 2024]. Відповідно до статті в Енциклопедії Britannica зміст поняття права людини складають «права, що належать особі чи групі осіб просто через те, що вони є людьми, або як наслідок притаманної людині вразливості, або тому, що вони є необхідною умовою можливості справедливого суспільства», а обсяг – множина таких прав [Weston, 2024]. У «Філософському енциклопедичному словнику» визначають зміст поняття «права людини» як «основоположні морально-правові норми, що формулюють принципи відносин між індивідом та суспільством в особі інституцій влади», а обсяг цього поняття – як множину (ряд) таких норм [Озадовська, & Поліщук, 2002, с.506].

У процесі логічного аналізу структури поняття «права людини», використовуваного в політичному контексті, ми приходимо до висновку про неоднозначність його розуміння різними авторам. Так, Чарльз Бейц визначає права людини як «конститутивні норми глобальної практики, чією метою є захист індивідів від загроз їхнім найважливішим інтересам, які виникають з дій та недбалості їхніх урядів (включно з нездатністю врегулювати поведінку інших агентів)» [Beitz, 2009, с.197]. Він також уточнює, що йдеться про певні передбачувані небезпеки («стандартні загрози»), до яких люди є вразливими за типових обставин життя в сучасному світовому порядку, що складається з держав [Beitz, 2009, с.109]. Отже, змістом поняття «права людини» у Чальза Бейца виступає така суттєва ознака як конститутивні норми глобальної практики (автор уточнює характеристики цих норм). З нашого погляду, йдеться, мабуть, про норми, що визначають міжнародну політику. Обсягом поняття «права людини» у цього автора є множина конститутивних норм глобальної практики, яка підпадає під визначені ним характеристики. Семюел Мойн, як вбачається з назви його праці, визначає права людини як «утопію», що прийшла на заміну старим ідеологіям, які зазнали краху, і спрямована не на досягнення якогось «великого блага», а на запобігання «великому злу» [Moyn, 2010, с.113]. Отже, можемо припустити, що

змістом поняття «права людини» у Семюела Мойна є така суттєва ознака як утопічна аполітична ідеологія, а обсягом – сукупність переконань, спрямованих не на досягнення якогось «великого блага», а на запобігання «великому злу». Майкл Ігнат'єф не дає чіткого визначення прав людини. Йому йдеться про права людини як про «мову, яка створює основу для обговорення». «Нам потрібно перестати думати про права людини як про козири та почати думати про них як про мову, яка створює основу для обговорення» [Ignatieff, 2000, с. 349]. «Прогрес може бути суперечливим поняттям... Права людини – це мова, яка систематично втілює цю інтуїцію» [Ignatieff, 2000, с. 287]. Ми могли б інтерпретувати його позицію так, що йому йдеться про мінімалістичні засоби уникнення непоправної шкоди одне одному [Ignatieff, 2000, с.342]. Отже, за Семюелом Мойном, ми не можемо чітко визначити як смислове значення виразу «права людини», так і клас об'єктів, які виділяються й узагальнюються в цьому понятті.

В юридичному контексті поняття «права людини» також не мають єдиного витлумачення. Так, Аллен Б'юкенен вважає, що права людини – «набір універсальних стандартів..., основною метою яких є врегулювати поведінку держав щодо осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, як соціальних індивідів і заради їхнього блага» [Buchanan, 2013, с.88]. Змістом поняття «права людини» за Алленом Б'юкененом, виступають такі суттєві ознаки: бути 1) набором універсальних стандартів, що врегульовують поведінку держав щодо осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією; 2) набором універсальних стандартів, які врегульовують поведінку держав заради блага соціальних індивідів. У цьому випадку обсягом зазначеного поняття буде множина (набір) універсальних стандартів, зазначених Алленом Б'юкененом. Стівен Маркс вважає, що зміст поняття «права людини» становлять «норми, що визначають поведінку держав з індивідами й їх групами», а їх обсяг – множина (набір) таких норм [Marks, 2016, с.1].

В юридичній довідниковій, енциклопедичній літературі (див. підрозділ 3.1 цього дослідження) ми також зустріли різне формулювання змісту поняття «права людини». Суттєвими ознаками, які складають зміст поняття «права людини»

відповідно до Великої української юридичної енциклопедії є «правові можливості людини здійснювати певні дії для задоволення своїх духовних і матеріальних інтересів, забезпечення свого існування та розвитку», а обсяг цього поняття – множина таких можливостей [Удовика, 2017, с.603]. Юрій Шемшученко у Великому енциклопедичному юридичному словнику зазначає, що зміст поняття «права людини» становлять засади, що визначають правовий статус особи (автор уточнює характеристики цих засад: їхній природний, невідчужуваний характер, належність від народження та ін.), а обсяг – множина таких засад [Шемшученко, 2007, с.669].

Герберт Гарт [Herbert Hart] зазначав: «У всіх сферах досвіду, а не лише у сфері правил, існує межа, властива самій природі мови, для тих настанов, які може надати загальна мова» [Hart, 1961, с. 123]. На думку Герберта Гарта, право не може створювати окремі вказівки для кожної людини; воно повинно оперувати класами осіб та класами дій. Саме ця необхідність узагальнення стає джерелом неясності, оскільки загальні вирази не можуть передбачити всі можливі комбінації обставин у майбутньому. Центральним елементом теорії Герберта Гарта є розрізнення між двома частинами семантичного поля правової норми: «ядром визначеності» (core of certainty) та «півтіню сумніву» (penumbra of doubt). Це розрізнення є критично важливим для розуміння того, як право залишається стабільним, водночас зберігаючи гнучкість. Ядро включає ті випадки, в яких застосування правила є очевидним і безперечним для будь-якого компетентного носія мови. Навколо ядра розташована півтінь – зона граничних випадків, де приналежність об'єкта чи дії до категорії, визначеної правилом, є дискусійною [Hart, 1961, с. 123-126].

«Ніщо не може усунути цю подвійність ядра визначеності та півтіні сумніву, коли ми займаємося підведенням конкретних ситуацій під загальні правила. Це надає всім правилам ознаку неясності (vagueness) або «відкритої текстури» (open texture)» [Hart, 1961, с. 119-120]. Наявність відкритої текстури неминуче призводить до того, що в складних справах судді змушені здійснювати вибір. Герберт Гарт вважає це формою дискреції, де суддя фактично виконує функцію

заступника законодавця. Тому саме суддя, на думку Герберта Гарта, обирає додати випадок до низки <аналогічних> випадків» [Hart, 1961, с. 124].

Герберт Гарт застосовує ідею відкритої текстури не лише до первинних правил поведінки, а й до фундаментального елемента системи – так званого «правила визнання» (rule of recognition). Це правило встановлює критерії, за якими певні норми визнаються як правові (наприклад, «те, що прийняв парламент, є правом»). Проте навіть це фундаментальне правило може мати свою півтінь. Герберт Гарт стверджує, що неясність правила визнання не означає розпаду правової системи. Доки офіційні особи (судді) погоджуються щодо центральних випадків застосування цього правила, система залишається валідною [Hart, 1961, с. 114-150].

Ідея ясного ядра та півтіні може бути застосована для демонстрації неясності поняття «права людини». Як ми вже продемонстрували, ядро поняття «права людини» становить певний набір юридичних норм. Спираючись на нього як на зразок того, що вираз «права людини» може означати в політичному контексті, Франклін Рузвельт створив неясне ідеологічне поняття «права людини». Хоча в подальшому й була ухвалена Загальна декларація прав людини, яка мала б прояснити зміст та обсяг цього поняття, вона, по суті, стала таким самим взірцем у вигляді юридичних норм декларативного характеру, перенесених на міжнародний рівень. Таким чином, у політичному контексті дискурсу про права людини поняття «права людини» мають ширший обсяг у порівнянні з обсягом цього поняття в юридичному контексті. В морально-філософському контексті дискурсу про права людини аналізоване поняття є найширшим за своїм обсягом, оскільки філософське осмислення цього поняття вимагає, аби були охоплені всі прояви явища, яке осмислюється, бодай у негативному аспекті.

Ми вже посилалися на Жюльєна Фройнда, який стверджував, що права людини встановлюються в політичній сфері [Freund, 1987, с. 189-200]. В політичному контексті як права людини розглядаються не лише юридичні норми, які безпосередньо зобов'язують владу, але також і моральні норми, які визначають відносини держави з людьми навіть в тих сферах, де в уряді не існує юридичних

зобов'язань. Перш ніж певні норми набувають статусу юридичних, їхня значущість як прав людини визнається в політичному контексті. Проте найбільш яскравим прикладом є гуманітарні інтервенції, коли уряд ухвалює рішення про застосування збройної сили по відношенню до іншої суверенної держави, яка порушує права людини на своїй території і переважно до власних громадян. У такому випадку не існує зобов'язань юридичного характеру, які б примушували уряд до гуманітарної інтервенції. Натомість права людини, якими обґрунтовується гуманітарна інтервенція, мають суто моральний статус.

Таким чином, при переході між різними контекстами дискурсу про права людини, в яких поняття «права людини» є центральним, ми спостерігаємо зміну обсягу цього поняття. І це створює першу причину неясності: очевидним чином порушується закон тотожності – як мінімум, в аспекті обсягу аналізованого поняття при збереженні імені «права людини». Звернемо увагу на таку обставину: зміна обсягу поняття «права людини» мала б супроводжуватися зміною його змісту – додаванням або відніманням суттєвих ознак, проте попри очевидну зміну обсягу виявити зміну суттєвих ознак не вдається. На нашу думку це пов'язано з тим, що, повторимося, надання певним соціальним нормам статусу прав людини не пов'язано з об'єктивними властивостями цих норм.

Поняття «права людини» є неясним у будь-якому контексті відповідного дискурсу. Наприклад, під час розробки Загальної декларації прав людини уряди домовилися про формулювання певного переліку норм, які в екстенсійному контексті прямо віднесені до прав людини. Порівняння переліку норм, що містяться в Загальній декларації прав людини [UN GA, 1948], Європейській конвенції з прав людини [Council of Europe, 1950] та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [UN GA, 1966a], вже виявляє певні відмінності. Ми можемо ігнорувати ті відмінності, які можна подолати шляхом тлумачення наявних норм (наприклад, право на визнання правосуб'єктності згідно зі ст. 6 Декларації та ст. 16 Пакту, яке, ймовірно, можна інтерпретувати як елемент права на повагу до приватного життя згідно зі ст. 8 Європейської конвенції), але це не вирішує проблему: Декларація посилається на право на громадянство (ст. 15), тоді

як ані Пакт, ані Європейська конвенція не гарантують такого права ані явно, ані неявно (ст. 24 Пакту містить лише вузьке формулювання щодо права дитини на набуття громадянства). Стаття 21 Декларації та стаття 15 Пакту передбачають право брати участь у веденні державних справ, включаючи доступ до державної служби своєї країни, тоді як Європейська конвенція гарантує лише право брати участь у виборах до законодавчого органу. Ці приклади не є вичерпними і надані в контексті лише трьох міжнародних інструментів обґрунтування (або захисту, або забезпечення) прав людини, які можна певною мірою вважати аналогічними один одному. Насправді перелік міжнародних договорів з прав людини набагато довший за те, що ми щойно процитували [Beitz, 2009, с. 26-27]. У міру зростання переліку таких договорів зростає і перелік відмінностей. Варто зазначити, що відмінності також стосуються переліку країн, які погодилися з конкретним міжнародним договором. У цьому сенсі лише Загальна декларація прав людини є справді універсальною.

Також необхідно відзначити, що існує суперечка щодо того, чи належать економічні, соціальні та культурні права (так звані «права другого покоління»), що передбачені Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права [UN GA, 1966 b] або Європейською соціальною хартією [Council of Europe, 1996] власне до прав людини або розуміння прав людини має бути обмеженим лише громадянськими та політичними правами. Така суперечка є ще однією підставою того, що робить поняття «права людини» неясним. Причому, як ми побачили з попередніх знахідок, боротьба за розширення каталогу прав людини через включення до нього соціально-економічних та колективних прав є ознакою більш лівих політичних переконань (це може також стосуватися соціал-лібералів) – тобто, полягає в ідеологічній, а не суто інтелектуальній площині. За таких умов, на нашу думку, досягнення згоди щодо обсягу поняття «права людини» навіть в юридичному контексті є малоімовірним.

Ще однією підставою неясності поняття «права людини» в юридичному контексті є те, як сформульовані положення міжнародних договорів. Це пов'язано, насамперед, з короткими й відкритими формулюваннями їх текстів. Джеймс Нікел

у статті «Права людини» на Стенфордській енциклопедії (в редакції 2013 року) прямо зазначав, що не існує чіткої межі (neat line), за якою припиняється толерування порушень прав людини, а ідея дотримання прав людини є дуже розмитою (very vague idea) [Nickel, 2013].

На нашу думку, наведені вище міркування Герберта Гарта відображають проблему неясності поняття «права людини» на практичному рівні. Тут дійсно існує ядро, щодо якого не виникає сумнівів щодо належності певних правил до категорії «права людини». Якщо ми метафорично порівнюємо права людини з лісом, то цей ліс складається з окремих дерев (окремих прав, включених до складу прав людини). Є центральна частина лісу, щодо якої ні в кого не виникає сумнівів, що це ліс. Є узлісся, де щільність дерев знижується й вже виникає питання чи має межа лісу включити певне дерево до складу лісу, чи залишити його за межами. Це може бути пов'язано також з міркуваннями щодо породи дерева. Інколи це можуть бути питання спорідненості пагонів з деревом, яке безумовно знаходиться в лісі.

Водночас Олена Щербина зазначає, що основною ознакою юридичного терміна є «чітка сфера його застосування та точне співвідношення слова та об'єкта дійсності, що ним відображується». Розуміння терміна тотожне точному знанню обсягу предметів, на які він поширюється, що робить логічну коректність визначень підґрунтям для раціональної та успішної юридичної аргументації. Неясність юридичних понять, яка може виявлятися у формі семантичної невизначеності або неточності вжитих виразів, зумовлює «складність у їх розумінні, відповідно й застосуванні» [Щербина, 2013, с. 251-252].

Важливим аспектом поняття «права людини» в юридичному контексті є їх онтологія. Якщо звернутися до юридичного поняття «права людини», як їх визначає Європейська конвенція чи МПГПП, можна говорити про права людини як про певні зобов'язання держав або урядів. Хоча таке визначення може потребувати уточнення, але воно відображає основну родову характеристику поняття в юридичному контексті. Підстави для такого визначення можна знайти в тексті вищезгаданих договорів – статті 1 Європейської конвенції або статті 2 МПГПП. Зокрема, стаття 2 МПГПП передбачає, що кожна держава – учасниця

Пакту «зобов'язується поважати і забезпечувати всім особам, які перебувають у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті». Стаття 1 Європейської конвенції передбачає, що «Високі Договірні Сторони забезпечують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права та свободи, визначені в <...> цій Конвенції» [Council of Europe, 1950].

Таким чином, коли нам йдеться про права людини, як вони визначені цими міжнародними договорами, то вони існують насамперед не як права, а як обов'язки держав. Хоча тут з посиланням на Веслі Гогфельда й можна заперечити, що права й обов'язки в праві існують у взаємозв'язку, вплив онтології на цей взаємозв'язок є несиметричним. Права людини в такому випадку органічно походять із безспірного обов'язку урядів дотримуватися певних зобов'язань, навіть якщо людина й не вимагає цього. Права людини в такому випадку набувають того характеру невідчужуваності (невідбирності), про яку йшлося Джону Локу.

Однак інші договори про права людини створюють принципово інші в онтологічному аспекті відносини. Щойно ми звертаємося до так званих прав людини другого покоління (соціально-економічних і культурних прав), ми не можемо витлумачити їх як зобов'язання держав. Такі права закріплені в текстах Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП) [UN GA 1966 b] або Європейської соціальної хартії (переглянутої) (ЄСХ) [Council of Europe, 1996]. Стаття 2 МПЕСКП передбачає, що «кожна держава – учасниця цього Пакту зобов'язується вжити заходів, <...> максимально використовуючи свої наявні ресурси, з метою поступового забезпечення повного здійснення прав, визнаних у цьому Пакті» [ГА ООН, 1966 b]. Стаття 1 ЄСХ містить ще більш умовне формулювання: «Сторони приймають як мету своєї політики, що здійснюватиметься всіма відповідними національними та міжнародними засобами, досягнення умов, за яких наступні права та принципи <визначені в Хартії> можуть бути ефективно реалізовані, можуть ефективно здійснюватися» [Council of Europe, 1996].

Коли ми говоримо про права людини другого покоління в термінах державних зобов'язань, ми втрачаємо їхній основний зміст, який нам ніби вдалося

вхопити щодо прав людини першого покоління: предметом цих зобов'язань є вже не стільки реалізація самих прав, скільки лише заходи для забезпечення здійснення певних прав у майбутньому з урахуванням економічних можливостей (слід визнати, що Хартія містить більш конкретні зобов'язання в деяких аспектах, але в цілому вони не такі прямі, як ті, що передбачені в МПГПП або ЄКПЛ). Головна відмінність полягає в тому, що, на відміну від інших поколінь прав людини, права першого покоління не вимагають від держави витрачання великих обсягів ресурсів, оскільки вони в основному стосуються невтручання держави в певні набори свобод.

Якщо ми говоримо, що в юридичному контексті права людини існують як обов'язки держави, це знімає необхідність у метафізичному обґрунтуванні прав людини. Проте в філософському контексті ми спостерігаємо іншу, часто саме метафізичну онтологію прав людини. Тією мірою, якою розуміння онтології прав людини впливає на визначення суттєвих ознак цього поняття, різні онтологічні статуси прав людини в різних філософських традиціях можуть визначати різні спільні істотні ознаки, завдяки яким різні за своєю природою соціальні норми об'єднані в каталог прав людини. Наприклад, у Джона Лока підставами для об'єднання тріади прав був Природний закон (розум) і одночасно ідея власності людини на саму себе. Якщо витлумачити Імануїла Канта в цьому контексті, то підставою для формування каталогу прав людини є раціональні міркування щодо підстав людської моралі. Ідеї Амартї Сена, на нашу думку, можуть бути витлумачені в такий спосіб, що підставою об'єднання певних норм в каталог прав людини є функція забезпечення цими нормами людських спроможностей.

За таких умов точне визначення змісту поняття «права людини» або його обсягу, як воно використовується в сучасному дискурсі про права людини, на нашу думку, неможливо. Ґрунтуючись на проведеному дослідженні, ми можемо визначити такі причини неясності текстів, що складають сучасний дискурс про права людини:

- семантична заплутаність виразу «права людини» та його невідповідність будь-якій із можливих онтологій права людини;

- плюралізм онтологій прав людини;
- зміни предметного та смислового значення поняття «права людини» внаслідок його особливостей як соціального поняття;
- порушення закону тотожності в текстах, що складають дискурс про права людини, в результаті нерелевантного використання поняття «права людини» в різних контекстах зазначеного дискурсу. У різних контекстах сучасного дискурсу про права людини до обсягу поняття «права людини» включають різні множини предметів.

Визначення поняття прав людини вимагає формулювання його суттєвих ознак. Однак внаслідок причин неясності поняття неможливо однозначно визначити ані зміст поняття, ані його обсяг. Оскільки саме поняття «права людини» є центральним для дискурсу про права людини, це робить дискурс предметно необмеженим, оскільки його предмет значною мірою визначається індивідуальними поглядами його учасників. При цьому існує діалектична єдність між неясністю поняття «права людини» та відсутністю меж відповідної дискурсивної спільноти.

З огляду на наведене, на нашу думку, неможливо сформулювати єдине визначення поняття «права людини», яке було б застосованим для дискурсу про права людини в цілому. Водночас ми можемо запропонувати власне витлумачення цього поняття. Таке витлумачення, на нашу думку, має бути обмеженим парадигмою певної політичної ідеології. Єдине витлумачення поняття «права людини» для ліберальної і, наприклад, комуністичної ідеологій не виглядає можливим.

Поняття «права людини», на нашу думку, в широкому значенні (яке охоплює юридичний, політичний і філософський контексти) позначає особливий клас соціальних норм, що визначають відносини між людиною і державою в ліберально-демократичному суспільстві в екзистенційно значущих для людини сферах.

Таке витлумачення поняття «права людини» демонструє, що джерелом його неясності є проблема з визначенням того, що саме становить екзистенційно важливі для людини сфери. Насправді саме в цьому аспекті в сучасному дискурсі

про права людини й точаться найбурхливіші дискусії щодо прав людини. Це питання потребує подальшого дослідження. На нашу думку, для пошуку відповіді на нього можна відштовхнутися від ідеї, висловленої Геннадієм Христокіним щодо основних сфер існування людини: тіла, волі, спілкування, розуміння (Христокін, 2021, с. 94).

Говорячи про права людини як про соціальні норми (або як про певне позиціонування в моральному просторі) ми відмовляємося від ідеї про їхню переданість та поміщуємо їх туди, де, на наш погляд, їм і належить бути: серед інших соціальних норм, які виникають, трансформуються та зникають. Ми визнаємо їх контингентність. Водночас ми відмовляємося від того, аби вважати їх Вічним Законом. Натомість ми визнаємо їхню крихкість, їхню вразливість. Але це спонукає нас захищати права людини, плекати їх як те, що робить людське життя власне людським.

Надаючи таке витлумачення поняття «права людини», ми не погоджуємося з визначенням прав людини як «можливостей». На наш погляд, можливості є наслідком існування певних соціальних норм, можуть бути метою боротьби за інституалізацію таких норм, проте не є суттєвою характеристикою самих норм.

Ми також не погоджуємося з визначенням прав людини як «вимог». Вимоги (або «претензії») є передумовою виникнення прав людини, але вони стають власне «правами» лише за умови їх визнання, отримання ними статусу соціальних норм. Претензії – якщо вони достатньо поширені, створюють соціальну напругу. Визнання тих вимог, які лежать під правами людини, зняло соціальну напругу й це, на нашу думку, є функціональним підґрунтям існування прав людини.

Хоча сам вираз «права людини» ми вважаємо семантично заплутаним і таким, що робить неясним відповідне поняття, ми не можемо не відзначити історичної символічної ролі цього виразу. Вираз «права людини» виокремлює й узагальнює в особливий клас соціальні норми, що визначають відносини між людиною та державою в ліберально-демократичному суспільстві в екзистенційно значущих для людини сферах.

Водночас, виходячи з такого витлумачення зазначеного поняття, ми можемо запропонувати визначення поняття «права людини» в юридичному контексті сучасного дискурсу про права людини: правами людини в юридичному контексті є негативні (утриматися від втручання, поважати свободу і автономію) або позитивні (допомогти, захистити або підтримати) зобов'язання держави по відношенню до людини, які закріплені в нормах міжнародних договорів.

3.3. Висновки до третього розділу

На підставі класифікації сучасного дискурсу про права людини за контекстом запропоновано виділяти юридичний, політичний і філософський його контексти. Ідентифікація контексту дискурсу про права людини може бути засобом уточнення значення поняття «права людини» в сучасному дискурсі про права людини.

В результаті семантико-етимологічного аналізу з'ясовано, що слово «право» пов'язане з феноменологічним досвідом орієнтації в просторі й метафорично також може означати орієнтацію в моральному просторі. Обґрунтовано, що український вираз «права людини» адекватно передає значення аналогічних виразів в англійській, французькій та німецькій мовах (human rights, droit de l'homme, Menschenrechte).

Встановлено, що неясність поняття «права людини», яке є визначальним для сучасного дискурсу про права людини, позбавляє це поняття функції кваліфікаційного бар'єра, який би міг визначати підстави включення текстів до відповідного дискурсу або виключення з нього, і навпаки. Відсутність глибокого розуміння сенсу прав людини в учасників дискурсу про права людини робить неможливою уніфікацію розуміння центрального поняття цього дискурсу.

Виявлено, що неясність текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, обумовлена семантичною заплутаністю виразу «права людини» та його неузгодженістю з онтологією прав людини; плюралізмом онтологій прав людини; зміною предметного та смислового значення поняття «права людини» внаслідок його особливостей як соціального поняття; порушенням закону тотожності в

текстах, що складають дискурс про права людини, в результаті нерелевантного використання поняття «права людини» в різних контекстах зазначеного дискурсу.

Розроблено витлумачення поняття «права людини», яке в широкому значенні (що охоплює юридичний, політичний і філософський контексти) виокремлює й узагальнює в особливий клас соціальні норми, що визначають відносини між людиною та державою в ліберально-демократичному суспільстві в екзистенційно значущих для людини сферах.

ВИСНОВКИ

1. З огляду на відсутність вичерпної класифікації теорій прав людини обґрунтовано та емпірично підтверджено можливість класифікації сучасного дискурсу про права людини на підставі політичних переконань його учасників. Результати аналізу праць учасників сучасного дискурсу про права людини демонструють істотні відмінності в поглядах на права людини між «лівими», лібералами і «правими».
2. Для ідентифікації текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, обґрунтовано і застосовано три критерії: лексико-семантичний (вживання та значення виразу «права людини» в тексті), функціональний (позначення цим виразом об'єкта аналізу або однієї з вузлових проблем у відповідному тексті), хронологічний (належність тексту до періоду, що розпочинається з 1941 року). Сукупність зазначених критеріїв дозволяє легітимно пояснити звернення до певного джерела в процесі дослідження сучасного дискурсу про права людини або обґрунтувати виключення окремих текстів як таких, що не стосуються зазначеного дискурсу.
3. Обґрунтовано позицію, що критерієм класифікації сучасного дискурсу про права людини можуть стати політичні переконання учасників зазначеного дискурсу. На підставі аналізу інформації з відкритих джерел, яка свідчить про прояви політичних переконань учасників сучасного дискурсу про права людини (статей, монографій, публічних виступів, афіліації з політичними партіями та рухами) обґрунтовано можливість практичного застосування такого підходу до класифікації сучасного дискурсу про права людини. Виявлено виразні відмінності в підходах до витлумаченні поняття «права людини» учасниками відповідного дискурсу, які дотримуються різних політичних переконань («лівих», ліберальних і «правих»).
4. На підставі дослідження історико-філософських джерел продемонстровано, що ідея прав людини зародилася як частина цілісного ліберального проєкту, родоначальником якого, на нашу думку, є Джон Лок. Обґрунтовано, що тріада

природних прав Джона Лока (право на життя, особисту свободу та власність), яка за її суттєвими ознаками відповідає сучасному розумінню поняття «права людини», в «Другому трактаті про правління» Джона Лока посідала місце одного зі складників його політичного проєкту.

5. На підставі дослідження сучасних та історичних юридичних джерел і історії філософського дискурсу про права людини простежено, як протягом XVIII-XX ст. відбулося розщеплення функціонально цілісного ліберального політичного проєкту Джона Лока, в результаті чого права людини набули значення самостійного нормативного комплексу.
6. За допомогою аналізу філософських джерел і даних соціально-політичних досліджень доведено, що між правами людини та сучасним демократичним політичним устроєм зберігається функціональний взаємозв'язок, внаслідок якого послаблення гарантій прав людини створює нагальну загрозу руйнування демократії і навпаки.
7. Встановлено, що причиною неясності текстів, що складають сучасний дискурс про права людини, є семантична заплутаність виразу «права людини» та його невідповідність будь-якій із можливих онтологій прав людини; плюралізм онтологій прав людини; зміни предметного та смислового значення поняття «права людини» внаслідок його особливостей як соціального поняття; порушення закону тотожності в текстах, що складають дискурс про права людини, в результаті нерелевантного використання поняття «права людини» в різних контекстах зазначеного дискурсу.
8. Запропоновано витлумачення поняття «права людини» в широкому значенні (яке охоплює юридичний, політичний і філософський контексти). В широкому значенні поняття «права людини» виокремлює й узагальнює в особливий клас соціальні норми, що визначають відносини між людиною та державою в ліберально-демократичному суспільстві в екзистенційно значущих для людини сферах.
9. Запропоновано визначення поняття «права людини» в юридичному контексті сучасного дискурсу про права людини. Правами людини в юридичному

контексті є негативні (утриматися від втручання, поважати свободу й автономію) або позитивні (допомогти, захистити або підтримати) зобов'язання держави по відношенню до людини, які закріплені в нормах міжнародних договорів.

10. Подальші напрямки дослідження сучасного дискурсу про права людини можуть полягати в поглибленні класифікації цього дискурсу в межах кожної з політичних ідеологій («лівої», ліберальної та «правої»); дослідження джерел, що стосується обставин підготовки промов Франкліна Рузвельта в 1941 році (зокрема, чернеток промов та ін.) з метою глибшого розуміння прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріюк, В. (2024). Трансформація теоретичних конструкцій співвідношення публічного та приватного права в романо-германській юридичній традиції. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*, (65), 18–36. doi:10.15330/apiclu.65.4.18-4.36.
2. Артикуца, Н.В. (2012). Методичний інструментарій юридичного термінознавства. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 129, 53–58.
3. Артикуца, Н.В. (2013). Найдавніші терміни українського права: етимологічні реконструкції та семантичні спостереження. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*, 144–145, 38–44. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2968>
4. Баумейстер, А. (2009). ІМПУТАЦІО. *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Том I. (С. 485-497). Дух і Літера.
5. Баумейстер, А.О. (2010). *Філософія права: Навчальний посібник*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
6. Богачов, А.Л. (2012). *Герменевтичний досвід як предмет філософії* (Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
7. Верховна Рада України. (2003). *Цивільний кодекс України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Верховна Рада України. (2012). *Кримінальний процесуальний кодекс України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
9. Галкіна, М.І. (2016). Теоретична сутність, еволюція та зміст поняття «концепція прав людини». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, (36(1)), 46–50.
10. Головатий С. (2016). *Про людські права. Лекції*. Дух і літера.
11. Госепат, Ш., & Ломанн, Г. (2008). *Філософія прав людини* (О. Юдин, & Л. Доронічева, Пер.). Ніка-Центр.

12. Грищук, В.К. (2012). *Соціальна відповідальність*. Навчальний посібник. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: [б. в.].
13. Гулаткан, Т. (2020). Витоки концепції прав людини. *Юридичний вісник*, (1), 329–335.
14. Дашковська, О.Р., Яворський, В.О., & Безсонова, К.Д. (2021). Позитивна юридична відповідальність: Загальнотеоретичні характеристики. *Вісник УжНУ*. Серія: Право 64, 21–25. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.3>
15. Дідух, Х. (2021). Сучасні теоретико-правові підходи до розуміння «прав людини». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки», (3), 40–54.
16. Добрянський, С. (2001). Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики). *Вісник Львівського університету*. Серія Право, (36), 3–7.
17. Дудаш, Т. І. (2010). Праворозуміння крізь призму герменевтики. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України*. Серія 1: Дослідження та реферати (Вип. 22, с. 248). Львів: Край.
18. Завальнюк, В. В. (2012). Концепція прав людини через призму антропології права. *Актуальні проблеми політики*, (47), 10–19.
19. Загоруй, І. С. (2016). Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, (2), 67–81.
20. Заєць, С.А. (2023а). Справедливе судочинство як процедурна справедливість. *XIX Харківські студентські філософські читання. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 13–14 травня 2023 р., м. Харків*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023, 44-47.
21. Заєць, С.А. (2023b). Філософські засади колективної відповідальності на прикладі діяльності Європейського суду з прав людини. *Філософія освіти*.

- Philosophy of Education*. 2023. 29 (1), 8-21. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-1-1>
22. Заєць, С.А. (2024). Поняття «права людини»: логічна характеристика. *Дні науки філософського факультету – 2024, Міжнародна наукова конференція (2024; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2024» [Матеріали доповідей]* / Ред.: А. Конверський [та ін.]. – Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 386-388.
23. Заєць, С.А. (2025b). Поняття власності (property) в другому трактаті Джона Лока як апеляція до досвіду. *Дні науки філософського факультету – 2024, Міжнародна наукова конференція (2024; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2024» [Матеріали доповідей]* / Ред.: А. Конверський [та ін.]. – Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 111-114.
24. Заєць, С.А. (2025a). Ахіллесова п'ята прав людини: філософські перспективи взаємозв'язку та асиметрії прав людини і демократії. *Філософія та управління*, (7-8(11-12)). <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.7-8.12>
25. Заєць, С.А. (2026). Від метафізичної ідеї до інституційної кризи: залежність прав людини від демократичного фундаменту. У Н. Сатохіна (уклад.), *Фундаментальні проблеми юриспруденції VI. Криза нормативності і право: тези доповідей Міжнародного круглого столу* (19 лютого 2026 року, м. Львів) (с. 25–28). Харків.
26. Заїнчковський, М.Л. (2003). *Права людини як новосвропейський філософський та політико-правовий феномен* [Автореферат кандидатської дисертації, Національна академія внутрішніх справ України МВС України].
27. Ішмуратов А.Т. (1997). *Вступ до філософської логіки: Підручник для студентів та аспірантів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів*. Абрис.
28. Ішмуратов, А. (2000). Логіка соціального дискурсу (В. Недашківський, пер.). *Філософська думка*, (2), с. 4–15.

29. Кебуладзе, В. (2011). Феноменологія допредикативного досвіду. *Філософська думка*, (5), 24–39.
30. Козюбра, М.І. (2024). *Практична філософія права*: Монографія. Дух і Літера.
31. Колотілова Н.А. (2024). Формальна та неформальна логіка в SPOD та VUCA світах. *Політологічний вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, (93), 54-63. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.93.54-63>
32. Конверський, А.Є. (2021). *Логіка: Підручник для студентів юридичних факультетів (7-ме вид., перероб. та доп.)*. Центр учбової літератури.
33. Кучинська, О.П., & Іванов, М.С. (2017). Загальнотеоретичне та праксеологічне розуміння прав людини. *Вісник кримінального судочинства*, (1), 142–148.
34. Линник, В.П., & Костенко, І. В. (2024). Генезис прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право, (82, частина 1), 198–202.
35. Лисик, В.М. (2025). Спільні філософські корені міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. *Право і суспільство*, 2(4), 238–243. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.34>
36. Лок, Дж. (2001). *Два трактати про врядування* (О. Терех & Р. Димерець, пер.). Видавництво Соломії Павличко «Основи».
37. Лок, Дж. (2020). *Два трактати про правління* (П. Содомора, пер.). Наш Формат.
38. Лук'янець, В. (2002). Дискурс. У Л. В. Озадовська & Н. П. Поліщук (наук. ред.), *Філософський енциклопедичний словник* (с. 156–157). Абрис.
39. Максимов, С.І. (2010). *Філософія права: сучасні інтерпретації: Вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2010)*. Право.
40. Масенко, Л. (2009). «Права людини» як росіянізм. У *Суржик: історія формування, сучасний стан* (с. 145–147). Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

41. Мельничук, О.С. (ред.). (2003). *Етимологічний словник української мови* (Т. 4: Н–П). Наукова думка.
42. Мішина, Н.В. (2012). Універсальна концепція прав людини: міф чи реальність? *Наукові праці НУ ОЮА*, 14(1), 118–127.
43. Наумкіна, С.М., & Манасарян, А. Б. (2024). «Права людини» в науковому та публічному дискурсах. *Політикус*, (4), 9–15.
44. Озадовська, Л.В., & Поліщук, Н. П. (наук. ред.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник. Абрис*.
45. Пономарів, О. (2012). «Права людини» чи «людські права»? *Культура слова*, (76), 34–36.
46. Рабінович, П.М. (2006). Сучасне європейське праворозуміння: Соціально-антропологічні начала. In П. М. Рабінович, Ю. М. Грошевий, С. П. Добрянський, В. Т. Нор, В. Ф. Сіренко, & Ю. М. Тодика (Eds.), *Права людини: Соціально-антропологічний вимір: Серія. 1. Дослідження та реферати*. випуск 13, 113–115. Світ.
47. Рабінович, П.М. (2015). Основоположні права людини: до загальнотеоретичної інтерпретації. *Філософія права і загальна теорія права*, (1–2), 327–341.
48. Рудницький, Я.Б. (1982). *Етимологічний словник української мови: Том II* (Випуски 1–11) Д–Ь. Оттавський університет; Українська Могилянсько-Мазепинська академія наук; Товариство піклування рідної мови.
49. Русо, Ж.-Ж. (2018). *Вибрані трактати* (О. Йосипенко, С. Йосипенко, & О. Хома, Пер.). Фоліо.
50. Сатохіна, Н.І. (2016). Обґрунтування прав людини: реконструкція проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*, (1(28)), 119–127.
51. Соболевський, Я.А. (2023). Філософія свободи та права в поглядах пуританського мислителя Нової Англії Натаніеля Варда. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного*

університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», (46), 175–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.11>

52. Титов, В.Д., Навроцький, В.В., Марченко, О.Ю., Зархіна, С.Е., & Павленко, Ж.О. (2001). *Вступ до сучасної юридичної логіки* (М.І. Панов & В.Д. Титов, Ред.). Інформаційно-правовий центр «Ксилон».
53. Титов, В.Д., Цалін, С.Д., Невельська-Гордєєва, О.П., Павленко, Ж.О., Шенгерій, Л.М., Загіна, С. Є., & Воїтенко, Д.О. (2005). *Логіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів*. Право.
54. Туленков, М.В., Лобанова, А. С., & Яремчук, С. С. (2023). *Системний аналіз у соціології: підручник* (М. В. Туленков, Ред.). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
55. Удовика, Л.Г. (2017). Права людини в умовах глобалізації. У С. І. Максимов (Ред.). *Велика українська юридична енциклопедія* (Т. 2: Філософія права). Національна академія юридичних наук.
56. Федіна, Н.В. (2015). Сучасні погляди на розуміння прав і свобод людини та громадянина в умовах реформування в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична, (4), 65–74.
57. Франкл, В. (2016). *Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі*. Пер. з англ. О. Замойської. Харків: Клуб сімейного дозвілля.
58. Хоменко І.В., & Шрамко Я.В. (2024). Проблема дуального характеру логіки (історико-логічний екскурс). *Sententiae*, 43(3), 129-143. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.129>
59. Хоменко, І. В. (2010). *Логіка: теорія і практика*. Центр учбової літератури.
60. Христокін, Г.В. (2021). Ідея прав людини: пошук нових підходів обґрунтування в добу глобальних трансформацій. Філософські та методологічні проблеми права, (1(21)), 92–98.
61. Чернописька, В. (2018). Концепт прав людини: філософсько-правовий дискурс антитетичних позицій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки, (897), 54–61.

62. Шарко, О. В. (2018). *Феномен семантичної невизначеності: логіко-філософський аналіз*. Вид-во Київського міжнародного університету.
63. Шемшученко Ю. С. (Ред.). (2007) *Великий енциклопедичний юридичний словник. Юридична думка*.
64. Шрамко, Я. (2011). Що таке аналітична філософія? *Філософська думка*, (3), 10-27.
65. Щербай, І. (2023). Поняття та сутність прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, (1), 636–640.
66. Щербина, О.Ю. (2013). *Логіка та юридична аргументація: монографія*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
67. Щербина, О.Ю. & Заєць, С.А. (2025). Мисленнєвий експеримент Томаса Гобса з погляду Джона Лока: порівняльний аналіз ключових понять і їх аргументативного значення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 1(12), 130-135. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/12-22/23>
68. Юркевич, О.М. (2012). Практична логіка юристів: мереологічний підхід. *Філософія права і загальна теорія права*, (1), 234–243.
69. Юркевич, О.М. (2018). *Герменевтична логіка*. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.
70. Юркевич, О.М. (2022). Про необхідність логічної експертизи у законодавчому процесі (науково-теоретичне обґрунтування). *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 53(2), 88–105. <https://doi.org/10.21564/2663-5704.53.258159>
71. Юркевич, О.М. (2025). Теоретико-методологічні питання логіки практичного мислення в праві. У О. Г. Данильян (Ред.), *Суспільство, людина, право: сучасний соціокультурний контекст* (с. 40–66). Право.
72. Abiusi, E. (2024). A brief etymology of law. *International Journal of Language & Law*, 13, F1–F23. <https://doi.org/10.14762/jll.2024.F01>

73. Alexy, R. (2002). *The Argument from Injustice: A Reply to Legal Positivism*. Clarendon Press.
74. Alston, P. (1984). Conjuring up New Human Rights: A Proposal for Quality Control. *The American Journal of International Law*, 78(3), 607–621. <https://doi.org/10.2307/2202599>
75. American Convention on Human Rights, «Pact of San Jose», Costa Rica. (1969). *Refworld*. <https://www.refworld.org/legal/agreements/oas/1969/en/20081>
76. Arcenas, C. R. (2022). *America's Philosopher: John Locke in American Intellectual Life*. University of Chicago Press.
77. Arendt, H. (1966). *The origins of totalitarianism* (New ed.). Harcourt, Brace & World.
78. Arendt, H., & Kohn, J. (2003). *Responsibility and judgment* (1st ed). Schocken Books.
79. Ashcraft, R. (1986). *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*. Princeton University Press.
80. Baroni, M. (2024). Fourth Generation Human Rights in View of the Fourth Industrial Revolution. *Philosophies*, 9(2), 39. <https://doi.org/10.3390/philosophies9020039>
81. Baxi, U. (2006). *The future of human rights* (2nd ed.). Oxford University Press.,
82. Beaney, M. (Ed.). (2007/2008). *The analytic turn: Analysis in early analytic philosophy and phenomenology*. Routledge.
83. Beaney, M., & Raysmith, T. (2024). Analysis. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2024 ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/analysis/>
84. Behnegar, N., Stauffer, D.A., Major, R., & Nadon, C. (2022). From Laslett to Waldmann: The Case for Reconsidering Strauss on Locke. *The Review of Politics*, 84, 570 – 591.
85. Beitz, C. R. (2009). *The idea of human rights*. Oxford University Press.
86. Belgian Foreign Affairs. (2014). Role of the European Court of Human Rights – Paula Marckx' case in English. <https://vimeo.com/112904434>

87. Bell, D. (2016). *Reordering the World: Essays on Liberalism and Empire*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400881024>
88. Benoist, A. de. (2011). *Beyond human rights: Defending freedoms*. Arktos.
89. Bentham, J. (1776). Short Review of the Declaration. In J. Lind, *An Answer to the Declaration of the American Congress* (pp. 119–132). London: T. Cadell.
90. Bentham, J. (1843). Anarchical Fallacies; Being an Examination of the Declarations of Rights Issued during the French Revolution. In J. Bowring (Ed.), *The Works of Jeremy Bentham (Vol. 2)*. Edinburgh: William Tait.
91. Bentham, J. (1843). Letter to Brissot (1789), in *Memoirs Part I and Correspondence*. In J. Bowring (Ed.), *The Works of Jeremy Bentham (Vol. 10)*. Edinburgh: William Tait.
92. Benveniste, É. (1973). *Indo-European language and society* (E. Palmer, Trans.). London: Faber & Faber. (Original work published 1969)
93. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. (n.d.). recht. *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS)*, Deutsches Wörterbuch (DWB). Retrieved February 7, 2026, from <https://www.dwds.de/wb/dwb/>
94. Bermeo, N. (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5-19.
95. Biletzki, A. (2020). *Philosophy of human rights: A systematic introduction*. Routledge.
96. Bornemann, J. (2022). Judicial Responses to Autocratic Legalism: The European Court of Justice in a Cleft Stick? *European Papers*, 7(2), 651-670.
97. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Polity Press.
98. Bowsher, J. (2022). *The informational logic of human rights: Network imaginaries in the cybernetic age*. Edinburgh University Press.
99. Brander, P., De Witte, L., Ghanea, N., Gomes, R., Keen, E., Nikitina, A., & Pinkeviciute, J. (2020). *COMPASS. Manual for human rights education with young people*. 2nd edition. Council of Europe.
100. Buchanan, A. (2013). *The heart of human rights*. Oxford University Press.

101. Bunch, C., & Carrillo, R. (1992). *Gender violence: A development and human rights issue*. Attic Press.
102. Burgess, G. (2024). The Ligue des Droits de l'Homme and the 'Right to Life' in the 1930s. *Contemporary European History*, 33(4), 1155–1170. doi:10.1017/S0960777323000061. URL: <https://www.researchgate.net/publication/369679970> The Ligue des Droits de l'Homme and the 'Right to Life' in the 1930s
103. Burke, E. (1965). *Reflections on the revolution in France*. Arlington House. (Original work published 1790).
104. Chongqing Centre for Equal Social Development. (2025, June 26). *Promoting international solidarity through international human rights cooperation* (Written statement A/HRC/59/NGO/180). United Nations Human Rights Council, 59th Session. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g25/100/47/pdf/g2510047.pdf>
105. Clément, D. (2018). Human rights or social justice? The problem of rights inflation. *The International Journal of Human Rights*, 22(2), 155–169. <https://doi.org/10.1080/13642987.2017.1349245>
106. Code civil des Français. (1804). *Imprimerie de la République*. <https://data.globalcit.eu/NationalDB/docs/Code%20Civil%201804%20FR.pdf>
107. Collins, S. (2020). Collective Responsibility and International Relations. Bazargan-Forward, S., & Tollefsen, D. (Eds.). *The Routledge Handbook of Collective Responsibility*. (Pp. 331-346). New York: Routledge.
108. Cook, R. T. (2002). *Vagueness and mathematical precision*. Mind.
109. Copi, I. M., Cohen, C., & McMahon, K. (2011). *Introduction to logic* (14th ed.). Pearson Education.
110. Council of Europe (Committee of Ministers). (2006). Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements. <https://rm.coe.int/16806eebf0>

111. Council of Europe (Committee of Ministers). (2022a). On the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe. CM/Res(2022)2. <https://rm.coe.int/0900001680a5da51>
112. Council of Europe (Committee of Ministers). (2022b). On legal and financial consequences of the cessation of membership of the Russian Federation in the Council of Europe. CM/Res(2022)3. <https://rm.coe.int/resolution-cm-res-2022-3-legal-and-financial-conss-cessation-membershi/1680a5ee99>
113. Council of Europe. (1950). European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
114. Council of Europe. (1996). European Social Charter (Revised). <https://rm.coe.int/168007cf93>
115. Cover, R. M. (1983). Nomos and Narrative. *Harvard Law Review*, 97(1), 4–68.
116. Cranston, M. (1967). *Human rights, real and supposed*. In D. D. Raphael (Ed.), *Political theory and the rights of man*. Indiana University Press.
117. Davis, B. P. (2023). *Choose your bearing: Édouard Glissant, human rights and decolonial ethics*. Edinburgh University Press. <https://www.euppublishing.com/doi/10.3366/ppc.2025.0093>
118. Dembour, M.-B. (2010). What are human rights? Four schools of thought. *Human Rights Quarterly*, 32(1), 1–20.
119. Deneen, P. J. (2018). *Why liberalism failed*. Yale University Press,.
120. Derksen, R. (2008). *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Brill.
121. Diamond, L. (2015). *Facing up to the democratic recession*. *Journal of Democracy*, 26(1), 141-155. <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0019>
122. Dotlačil, J., & Brasoveanu, A. (2021). The representation and processing of distributivity and collectivity: ambiguity vs. underspecification. *Glossa: a journal of general linguistics* 6(1): 6. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.5334/gjgl.1131>

123. Douzinas, C. (2007). *Human rights and empire: The political philosophy of cosmopolitanism*. Routledge-Cavendish
124. Dunn, J. (1989). John Locke's liberalism [Review of the book John Locke's liberalism, by R. W. Grant]. *The Journal of Modern History*, 61(4), 768–769.
125. ECtHR. (2013a). *Rudnichenko v. Ukraine*. App. no. 2775/07. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122187>
126. ECtHR. (2013b). *Oleksandr Volkov v. Ukraine*. App. no. 21722/11. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>
127. Einstein, A. & Infeld, L. (1961). *The evolution of physics*. Simon and Schuster.
128. Ellinek, G. (2011). System der subjektiven öffentlichen Rechte (J. Kersten, Ed.; 2nd rev. and enhanced ed., orig. work published 1905). Mohr Siebeck. URL: <https://doi.org/10.1628/978-3-16-167244-6>
129. Ernst, G. & Heilinger, J. (2012). *The Philosophy of Human Rights: Contemporary Controversies*. Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110263886>
130. Follesdal, A. (2017). Theories of Human Rights: Political or Orthodox – why it matters. In R. Malik & J. S. Karlsson (Eds.), *Moral and Political Conceptions of Human Rights: Implications for Theory and Practice* (pp. 77–96). Cambridge University Press.
131. Forst, R. (2012). *The Right to Justification: Elements of a Constructivist Theory of Justice*. Columbia University Press.
132. Foucault, M. (1984). Nietzsche, genealogy, history (D. F. Bouchard & S. Simon, Trans.). In P. Rabinow (Ed.), *The Foucault reader* (pp. 76–100). Pantheon Books. (Original work published 1971).
133. Frankl, V. (2016). *Man's Search for Meaning. Psychologist in Concentration Camps*. Glagoslav Distribution.
134. Frankl, V. E. (1997). *Viktor Frankl recollections: An autobiography*. Trans. by J. Fabry & J. Fabry. New York: Insight Books/Plenum Press.

135. Freeden, M. (1996). *Ideologies and political theory: A conceptual approach*. Clarendon Press.
136. Freedman, R., & Mchangama, J. (2016). Expanding or Diluting Human Rights?: The Proliferation of United Nations Special Procedures Mandates. *Human Rights Quarterly* 38(1), 164-193. <https://dx.doi.org/10.1353/hrq.2016.0012>
137. Frege, G. (1960). *Translations from the philosophical writings of Gottlob Frege*. Blackwell. Geach, P. T. (transl.) [in English].
138. French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen. (1789). <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>
139. Freund, J. (1961). La Convention Européenne des Droits de l'Homme et la politique. *Fondements des Droits de l'Homme: Colloque de l'Université de Strasbourg* (c. 70–82).
140. Freund, J. (1987). *Politique et impolitique*. Éditions Sirey.
141. Gallie, W. B. (1955/56). Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, 167–198. URL: <http://www.jstor.org/stable/4544562>
142. Gamauf, R. (2009). Aliquid de iure gustare: Portrayal and Criticism of Lawyers in Petronius. In P. Mach (Ed.), *Ius Romanum schola sapientiae*. Pocta Petrovi Blahovi k 70. narodeninám (pp. 151-165). Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave.
143. Geach, P. &, Black, M. (Eds.). (1970) *Translations from the philosophical writings of Gottlob Frege*. Basil Blackwell.
144. Gerber, C. Friedrich von. (1880). *Grundzüge des deutschen staatsrechts*. 3. aufl. Leipzig: B. Tauchnitz.
145. Ginsburg, T. (2020). Authoritarian International Law? *American Journal of International Law*, 114(2), 221–260. <https://doi.org/10.1017/ajil.2020.3>
146. Gledhill, J. (2010). Amartya Sen, The Idea of Justice. [Review of the book The Idea of Justice, by A. Sen]. *Public Reason*, 2(1), 84–90.

147. Glock, H.-J. (2008). *What is analytic philosophy?* Cambridge University Press.
148. Google. (n.d.). *Google Books Ngram Viewer*. <https://books.google.com/ngrams>
149. Grant, R. W. (1987). *John Locke's liberalism*. University of Chicago Press.
150. Griffin, J. (2010). Human Rights: Questions of Aim and Approach. *Ethics*, 120(4), 741–760.
151. Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. MIT Press.
152. Habermas, J., & Luhmann, N. (1971). *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie: Was leistet die Systemforschung?* Suhrkamp
153. Hafner-Burton, E. M. (2008). Sticks and Stones: Naming and Shaming the Human Rights Enforcement Problem. *International Organization*, 62(4), 689–716.
154. Hamilton, A., Madison, J., & Jay, J. (2003). *The Federalist: With Letters of Brutus*. (T. Ball, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
155. Hardin, C. L. (2000). Vague predicates, specific intensions. In D. Graff & T. Williamson (Eds.), *Vagueness* (pp. 161–172). Ashgate. (Original work published 1988).
156. Harper, D. (n.d.). *Online Etymology Dictionary*. Retrieved February 7, 2026, from <https://www.etymonline.com/word/>.
157. Harris, J. (2006). *Rewriting: How To Do Things With Texts*. University Press of Colorado.
158. Hart, H. L. A. (1961). *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press.
159. Hazony, Y. (2018). *The virtue of nationalism*. Basic Books.
160. Heisenberg, W. (1958). *Physics and philosophy: The revolution in modern science* (F. S. C. Northrop, Introduction). Harper & Row. (World Perspectives, Vol. 19).
161. Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (J. C. A. Gaskin, Ed.). Oxford University Press. (Original work published 1651)

162. Hobbes, T. (2012). *Leviathan* (N. Malcolm, Ed.). Clarendon Press; Oxford University Press. (The Clarendon Edition of the Works of Thomas Hobbes, Vols. 3, 4, 5).
163. Hohfeld, W. N. (1964). *Fundamental legal conceptions as applied in judicial reasoning* (W. W. Cook, Ed.). Yale University Press. (Original work published 1919)
164. Honge, M. 2025 Asian Forum on Human Rights opens in SW China. (2025, April 21). *ECNS.cn*. <https://www.ecns.cn/news/politics/2025-04-21/detail-iheqvnys2371436.shtml>
165. Hooghe, L. & Marks, G. (2017): Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage, *Journal of European Public Policy*, doi: 10.1080/13501763.2017.1310279
166. Hooghe, L., & Marks, G. (2018). Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage. *Journal of European Public Policy*, 25(1), 109–135. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1310279>
167. Hopgood, S. (2013). *The endtimes of human rights*. Cornell University Press.
168. Hunt, L. A. (2007). *Inventing human rights: A history*. W. W. Norton & Company.
169. Hutton, C. (1998). *Semantics and the 'etymological fallacy' fallacy*. *Language Sciences*, 20(2), 189-200. [https://doi.org/10.1016/S0388-0001\(97\)00025-9](https://doi.org/10.1016/S0388-0001(97)00025-9)
170. Ignatieff, Michael. (2000). Human Rights as Politics, Human Rights as Idolatry. The Tanner Lectures on Human Values. Delivered at Princeton University.
171. Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton University Press.
172. Inter-Allied Declaration. (1942). *Punishment for War Crimes*. His Majesty's Stationary Office. <https://nla.gov.au/nla.obj-648522001/view?partId=nla.obj-648522082>

173. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. (2024). *The Global State of Democracy 2024: Strengthening the legitimacy of elections in a time of radical uncertainty*. <https://doi.org/10.31752/idea.2024.55>
174. Ishay, M. (2008). *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*. Berkeley: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520934917>
175. Jaspers, K. (2000). *The question of German guilt*. Trans. by E. B. Ashton. New York: Fordham University Press.
176. Jaspers, K., & Jaspers, K. (1979). *Die Schuldfrage ; Für Völkermord gibt es keine Verjährung* (1.-10. Tsd.). Piper.
177. Johnson, M. (1990). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. The University of Chicago Press.
178. Jolly, S., Bakker, R., Hooghe, L., Marks, G., Polk, J., Rovny, J., Steenbergen, M., & Vachudova, M. A. (2022). Chapel Hill Expert Survey trend file, 1999–2019. *Electoral Studies*, 75, 102420. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102420>
179. Joyce, G. H. (1908). *Principles of logic*. Longmans, Green, and Co.
180. Kant, I. (2011). *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten / Groundwork of the Metaphysics of Morals: A German-English Edition* (J. Timmermann, Ed. & Rev.; M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press.
181. Kassner, J. J. (2024). *A New Philosophy of Human Rights: The Deliberative Account*. Lexington. doi.org/10.5771/9781793621542
182. Keefe, R. (2000). *Theories of Vagueness*. Cambridge University Press.
183. Kelsen, H. (1967). *Pure Theory of Law*. University of California Press.
184. Khvostova, Margaryta. (2020). *The Contemporary Discourse of Human Rights: Crossroads of Theory and Practice*. Lazarski University Press. [doi:10.26399/978-83-66723-12-2](https://doi.org/10.26399/978-83-66723-12-2).
185. Kitschelt, H. (1994). *The transformation of European social democracy*. Cambridge University Press.

186. Krueger, P., Mommsen, T., & Justinian I. (1870). *Digesta Iustiniani Augusti (Vol. 1)*. Google Books.
187. Laband, P. (1876). *Das Staatsrecht des deutschen Reiches*. Tübingen: H. Lauppsche Buchhandlung.
188. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
189. Landau, D. (2013). *Abusive Constitutionalism*. *U.C. Davis Law Review*, 47, 189–260.
190. Landman, T. (2018). Democracy and human rights: Concepts, measures, and relationships. *Politics and Governance*, 6(1), 48–59. doi:10.17645/pag.v6i1.1186
191. Langley, W. (1999). *Encyclopedia of human rights issues since 1945*. Greenwood Press.
192. Laslett, P. (1988). Introduction. In J. Locke, *Two treatises of government* (Student ed., pp. 3–122). Cambridge University Press..
193. Le Robert. (n.d.). *Dico en ligne Le Robert*. Retrieved February 7, 2026, from <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/>.
194. League of Nations. (1919, June 28). *Covenant of the League of Nations*. Refworld. URL: <https://www.refworld.org/legal/constinstr/lon/1919/en/17145>
195. League of Nations. (1924, September 26). Geneva Declaration of the Rights of the Child. *League of Nations Official Journal Special Supplement (21)*. <https://hrlibrary.umn.edu/instreet/childrights.html>
196. Legendre, P. (1995). The Other Dimension of Law. *Cardozo Law Review*, 16(3-4), 943–961.
197. Legg, C. (2024). Pragmatism. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2024 ed.). (Substantive revision).
198. Leininger, Julia & Grävingholt, Jörn & Schlumberger, Oliver. (2009). *The Three Cs of Democracy Promotion Policy: Context, Consistency and Credibility*.
199. Leiter, B., & Rosen, M. (Eds.). (2007). *The Oxford handbook of continental philosophy*. Oxford University Press.

200. Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. Crown.
201. Ligue des droits de l'homme. (2007, November 30). *1936 : Complément de la LDH à la Déclaration des droits de l'homme*.
202. Lipset, S. M., & Rokkan, S. (Eds.). (1967). *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. Free Press.
203. Liu, C. (2025a, April 19). Officials and scholars call for technology oriented toward human rights protection at forum, opposing certain countries' trampling of human rights via tech blockades. *Global Times*. <https://www.globaltimes.cn/page/202504/1332443.shtml>
204. Locke, J. (with Goldie, M.). (2016). *Second Treatise of Government and a Letter Concerning Toleration*. Oxford University Press USA – OSO. (Original work published 1713 / 1714)
205. Locke, J. & Shapiro, I. (2003). *Two treatises of government: And a letter concerning toleration*. Yale University Press. (Original work published 1713)
206. MacIntyre, A. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (3rd ed.). University of Notre Dame Press.
207. Macpherson, C. B. (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford University Press.
208. Maggs, G. E. (2007). A concise guide to the Federalist Papers as a source of the original meaning of the United States Constitution. *Boston University Law Review*, 87, 801.
209. Main, J. T. (1990). The Antifederalists. In B. Ollman & J. Birnbaum (Eds.), *The United States Constitution: 200 Years of Anti-Federalist, Abolitionist, Feminist, Muckraking, Progressive, and Especially Socialist Criticism* (pp. 60-72). New York University Press.
210. Malcolm, N. (2017). Human rights and political wrongs: A new approach to Human Rights law. *Policy Exchange*
211. Maritain, J. (1948). Introduction. In *Human rights: Comments and interpretations*. (p. 1).
212. Maritain, J. (1951). *Man and the State*. University of Chicago Press.

213. Marks, G., Attewell, D., Rovny, J., Hooghe, L. (2021). Cleavage Theory. In: Riddervold, M., Trondal, J., Newsome, A. (eds) *The Palgrave Handbook of EU Crises*. Palgrave Studies in European Union Politics. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51791-5_9
214. Marks, S. P. (2016). *Human rights: A brief introduction*. Harvard University, T.H. Chan School of Public Health.
215. Mayerfeld, J. (2016). *The promise of human rights: Constitutional government, democratic legitimacy, and international law*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
216. Mazower, M. (2004). The strange triumph of human rights, 1933–1950. *The Historical Journal*, 47(2), 379–398. doi:10.1017/S0018246X04003723
217. Mazurkiewicz, S. (2023). *Grounding human rights in human nature*. Springer Nature.
218. McCrudden, C. (2015). Human rights histories. *Oxford Journal of Legal Studies*, 35(1), 179–212. <https://doi.org/10.1093/ojls/gqu020>.
219. Michel, J.-B., Shen, Y.K., Aiden, A.P., Veres, A., Gray, M.K., Google Books Team, Pickett, J. P., Hoiberg, D., Clancy, D., Norvig, P., Orwant, J., Pinker, S., Nowak, M.A., & Aiden, E.L. (2011). Quantitative analysis of culture using millions of digitized books. *Science*, 331(6014), 176–182. <https://doi.org/10.1126/science.1199644>
220. Mill, J.S. (1991). On Liberty. In J. Gray (Ed.), *On Liberty and Other Essays* (pp. 17-137). Oxford, New York: Oxford University Press.
221. Mitchell, S.A. (2013). *Influence and autonomy in psychoanalysis*. Routledge.
222. Möller, K. (2013). Proportionality and Rights Inflation. *LSE Law, Society and Economy Working Papers*, 17/2013. London School of Economics and Political Science.
223. Moores, C. (2017). *Civil Liberties and Human Rights in Twentieth-Century Britain*. Cambridge: Cambridge University Press. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316105085>

224. Morsink, J. (1999). *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, drafting, and intent*. University of Pennsylvania Press.
225. Morsink, J. (2009). *Inherent human rights: Philosophical roots of the universal declaration*. University of Pennsylvania Press.
226. Moyn, S. (2010). *The last utopia: Human rights in history*. Belknap Press of Harvard University Press.
227. Moyn, S. (2012). Substance, scale, and salience: The recent historiography of human rights. *Annual Review of Law and Social Science*, 8, 123–140. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102811-173847>
228. Moyn, S. (2017). *Human rights and the uses of history* (Expanded new ed.). Verso.
229. Mu, X. (2025, April 21). 15. 2025 Asian Forum on Human Rights successfully wraps up with Chongqing Consensus. *iChongqing*. <https://www.ichongqing.info/2025/04/21/asian-forum-on-human-rights-wraps-up-with-chongqing-consensus/>
230. Mutua, M. (2016). *Human rights standards: Hegemony, law, and politics*. State University of New York Press
231. Naquet, E. (2001). La Ligue des droits de l’homme dans le premier xxe siècle. Une association en politique. In C. Andrieu, G. Le Béguec, & D. Tartakowsky (éds.), *Associations et champ politique*. Paris: Éditions de la Sorbonne, 477-491. URL: <https://doi.org/10.4000/books.psorbonne.60799>
232. Naquet, E. (2009). La Ligue des Droits de l'homme et l'école de la République dans la première moitié du XX e siècle. *Histoire@Politique*, 9(3), 99-99. URL: <https://doi.org/10.3917/hp.009.0099>.
233. Naquet, E. (2014). *Pour l’humanité*. Rennes: Presses universitaires de Rennes. URL: <https://doi.org/10.4000/books.pur.51404>
234. Nickel, J. (2013). Human rights. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2013 ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/rights-human/>

235. Nickel, J., & Etinson, A. (2024). Human rights. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2024 ed.). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/rights-human/>
236. Nussbaum, M. C. (1997). Capabilities and human rights. *Fordham Law Review*, 66(2), 273–300.
237. O’Connell, M. E., & VanderZee, L. (2013). The History of International Adjudication. B. C. P. R. Romano, K. J. Alter, & Y. Shany (Ed.), *The Oxford Handbook of International Adjudication* (c. 0). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.003.0003>
238. OAS (1969). San Jose Pact. in: *Inter-American Specialized Conference on Human Rights. OAS, Treaty Series, No. 36*. https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf
239. Olsthoorn, J. (2019). Self-Ownership and Despotism: Locke on Property in the Person, Divine Dominion of Human Life, and Rights-Forfeiture. *Social Philosophy and Policy*, 36(2), 242–263. <https://doi.org/10.1017/S0265052519000438>
240. Paine, T. (1989). *Rights of man* (H. Fast, Intro.; L. Ward, Illus.). Easton Press. (Оригінальні видання – 1791, 1792).
241. Panikkar, R. (1981). La notion de droits de l’homme est-elle un concept occidental?, in: Diogène, October-December 1982. Cited after Benoist, A. de. (2011). *Beyond human rights: Defending freedoms*. Arktos.
242. Peacocke, C. (2000). Are vague predicates incoherent? In D. Graff & T. Williamson (Eds.), *Vagueness* (pp. 173–193). Ashgate. (Original work published 1981).
243. Petrik, A. (2010). Core concept «political compass»: How Kitschelt’s model of liberal, socialist, libertarian and conservative orientations can fill the ideology gap in civic education. *Journal of Social Science Education*, 9(4), 45–62.
244. Pogge, T. W. (2002). *World poverty and human rights: Cosmopolitan responsibilities and reforms*. Polity Press.

245. Raz, J. (1986). *The morality of freedom*. Clarendon Press.
246. Raz, J. (2010). Human rights without foundations. In S. Besson & J. Tasioulas (Eds.), *The philosophy of international law* (pp. 321–338). Oxford University Press. https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1491
247. Ricoeur, P. (1994). *The rule of metaphor: Multi-disciplinary studies of the creation of meaning in language (Repr.)*. London: Routledge.
248. Risse, M. (2023). The Fourth Generation of Human Rights: Epistemic Rights in Life 2.0 and Life 3.0. In: *Political Theory of the Digital Age: Where Artificial Intelligence Might Take Us*. Cambridge University Press.
249. Roberts, G. (2020, May 1). One Chinese GONGO's war against global human rights. *China Change*. <https://chinachange.org/2020/04/30/one-chinese-gongos-war-against-global-human-rights/>
250. Roberts, K.M., Bunce, V.J., Pepinsky, T.B., & Riedl, R.B. (2025). Global Challenges to Democracy: Backsliding, Resiliency, and Democratic Theory. In V. J. Bunce, T. B. Pepinsky, R. B. Riedl, & K. M. Roberts (Eds.), *Global Challenges to Democracy: Comparative Perspectives on Backsliding, Autocracy, and Resilience* (pp. 7–32). Cambridge: Cambridge University Press.
251. Roosevelt, F.D. (1941a, January 6). Annual message to Congress on the State of the Union [Four Freedoms speech]. *The American Presidency Project*. (G. Peters & J. T. Woolley, Eds.). URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/annual-message-congress-the-state-the-union-four-freedoms-speech>
252. Roosevelt, F.D. (1941b, November 27). *Proclamation 2524–Bill of Rights Day*. The American Presidency Project. (G. Peters & J. T. Woolley, Eds.). URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-2524-bill-rights-day>
253. Roosevelt, F.D. (1941c, December 15). *Radio address on the 150th anniversary of the ratification of the Bill of Rights*. The American Presidency Project. (G. Peters & J. T. Woolley, Eds.). URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/radio-address-the-150th-anniversary-the-ratification-the-bill-rights>

254. Rorty, R. (1993). Human Rights, Rationality, and Sentimentality. In S. Shute, & S. Hurley (Eds.), *On Human Rights: The Oxford Amnesty Lectures 1993*. Basic Books.
255. Rorty, R. (1999). Analytic philosophy and transformative philosophy [Unpublished manuscript]. Stanford University. <https://web.archive.org/web/20051102050053/http://www.stanford.edu/~rrorty/analytictrans.htm>
256. Rosenblatt, H. (2018). *The Lost History of Liberalism: From Ancient Rome to the Twenty-First Century*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv346q96>
257. Ryan, A. (2012). *The Making of Modern Liberalism*. Princeton University Press.
258. Sandholtz, W. (2019). Resurgent Authoritarianism and the International Rule of Law. *KFG Working Paper Series*, No. 38. <https://doi.org/10.25932/publishup-43589>
259. Santos, B. de S. (2015). *If God were a human rights activist*. Stanford University Press
260. Sartori, G. (1970). Concept misformation in comparative politics. *The American Political Science Review*, 64(4), 1033–1053.
261. Schabas, W. A. (2013). *The Universal Declaration Of Human Rights - The Travaux* (1st ed., 3-Vol Set). Cambridge University Press.
262. Scheppele, K. L. (2013). The rule of law and the Frankenstate: Why governance checklists do not work. *Governance*, 26(4), 559–562. <https://doi.org/10.1111/gove.12049>
263. Scheppele, K. L. (2018). Autocratic Legalism. *University of Chicago Law Review*, 85, 545–584.
264. Schindler, S. (2018). *Theoretical Virtues in Science: Uncovering Reality through Theory*. Cambridge University Press.
265. Searle, J. R. (1995). *The construction of social reality*. Free Press.

266. Sederberg, P. C. (1984). *The politics of meaning: Power and explanation in the construction of social reality*. University of Arizona Press.
267. Sen, A. (2004). Elements of a theory of human rights. *Philosophy & Public Affairs*, 32(4), 315–356.
268. Sen, A. (2005). Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*, 6(2), 151–166. <https://doi.org/10.1080/14649880500120491>
269. Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjnrv7n>
270. Shapiro, S. (2006). *Vagueness in context*. Oxford University Press : Clarendon Press.
271. Shcherbyna, O. (2022). On the question of logical analysis of argumentation in legal discourse. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(6), 59-62. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2022/6-11/13>
272. Shcherbyna, O., & Zayets, S. (2024). Difficulties of interpreting the concept of «human rights»: a logical and philosophical aspect. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(10), 57-62. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2024/10-11/11>
273. Shute, S. & Hurley, S. (Eds.), *On Human Rights: The Oxford Amnesty Lectures 1993*. Basic Books.
274. Simpson, R. M. (2019). [Review of the book *Philosophical foundations of human rights*, edited by R. Cruft, S. M. Liao, & M. Renzo]. *Journal of Moral Philosophy*, 16, 517–520.
275. Siu, J. (2023, January 18). How China is rewriting the norms of human rights. *Lawfare*. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/how-china-rewriting-norms-human-rights>
276. Smiley, M. (2022). Collective Responsibility. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2022 Edition). <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/collective-responsibility/>

277. Sorensen, R. A. (2000). An argument for the vagueness of «vague». In D. Graff & T. Williamson (Eds.), *Vagueness* (pp. 103–106). Ashgate. (Original work published 1985).
278. Sorensen, R. A. (2001). *Vagueness and Contradiction*. Oxford University Press.
279. Spellman, W.M. (1997). An Enlightenment Legacy. In: *John Locke. British History in Perspective*. Palgrave, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-25392-0_7
280. Stanton, T., & Stuart-Buttle, T. (2024). Hobbes and Locke: Meaning, Method, Modernity: Introduction. *Hobbes Studies* 37(1), 1-10. <https://doi.org/10.1163/18750257-bja10073>
281. Stein, P. G. (2007). The Roman Jurists' Conception of Law. In A. Padovani & P. G. Stein (Eds.), *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*. Volume 7: The Jurists' Philosophy of Law from Rome to the Seventeenth Century (pp. 1-29). Springer.
282. Stock, S. G. W. J. (1903). *Logic (2nd ed.)*. B. H. Blackwell; Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co.
283. Storing, H. J. (1981). *What the Anti-Federalists were for: The political thought of the opponents of the Constitution*. University Of Chicago Press.
284. Stoutland, F. (2008). The Ontology of Social Agency. *Analyse & Kritik*, 30(2), 533–551. <https://doi.org/10.1515/auk-2008-0210>
285. Strauss, L. (1953). *Natural Right and History*. University of Chicago Press.
286. Sweetser, E. (1990) *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*.
287. Tasioulas, J. (2010). Taking Rights out of Human Rights. *Ethics*, 120(4), 647–678. URL: <https://doi.org/10.1086/653432>
288. Tasioulas, J. (2012a). On the nature of human rights. In G. Ernst & J.-C. Heilinger (Eds.), *The philosophy of human rights: Contemporary controversies* (pp. 17–59). De Gruyter.

289. Tasioulas, J. (2012b). Towards a philosophy of human rights. *Current Legal Problems*, 65(1), 1–30. <https://doi.org/10.1093/clp/cus013>
290. Tasioulas, J. (2015). On the foundations of human rights. In R. Cruft, S. M. Liao, & M. Renzo (Eds.), *Philosophical foundations of human rights* (pp. 46–70). Oxford University Press.
291. Taylor, C. (2001). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press.
292. The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen. (2022, December 14). Élysée. <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rightsof-man-and-of-the-citizen>
293. The University of Chicago. (n.d.). *Logeion*. Retrieved February 7, 2026, from <https://logeion.uchicago.edu/>.
294. Theilen, J. T. (2021). The inflation of human rights: A deconstruction. *Leiden Journal of International Law*, 34(4), 831–854. doi:10.1017/S0922156521000297
295. Tocqueville, A. de. (2010). *Democracy in America* (E. Nolla, Ed.; J. T. Schleifer, Trans.). Liberty Fund, Inc. (Original work published 1835)
296. Tomalty, J., & Woods, K. (Eds.). (2026). *The Routledge handbook of the philosophy of human rights*. Routledge.
297. Tully, J. (1983). *A Discourse on Property. John Locke and his Adversaries*. Cambridge University Press.
298. UN GA (1948). Universal Declaration of Human Rights. in: General Assembly of the United Nations. *Resolution 217 A*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
299. UN GA (1966 a). International Covenant on Civil and Political Rights. in: *General Assembly resolution 2200 A (XXI)*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
300. UN GA (1966 b). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. in: *General Assembly resolution 2200 A (XXI)*.

- <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
301. Unger, P. (2000). There are no ordinary things. In D. Graff & T. Williamson (Eds.), *Vagueness* (pp. 3–40). Ashgate. (Original work published 1979).
302. United Nations (2021). Human Rights Day – Women who shaped the Universal Declaration. United Nations. <https://www.un.org/en/observances/human-rights-day/women-who-shaped-the-universal-declaration>
303. United Nations (General Assembly). (2001). *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*. A/RES/56/83. <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F56%2F83&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>
304. United Nations. (1998). *The Rome Statute of the International Criminal Court*. A/CONF.183/9. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/rome-statute-international-criminal-court>
305. United Nations. (n.d.). *United Nations Charter* (full text). <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
306. Universal Declaration of Human Rights, *Resolution No. 217 A* (1948). <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/043/88/pdf/nr004388.pdf>
307. Vasak, K. (1977). A 30-year struggle: The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier*, 30(11), 29–32. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048063>
308. Vermeule, A. (2022). *Common Good Constitutionalism*. Polity Press.
309. Villey, M. (2007). *O direito e os direitos humanos* (M. E. de A. P. Galvão, Trans.). WMF Martins Fontes
310. Waldmann, F. (2021). *John Locke as a Reader of Thomas Hobbes's Leviathan: A New Manuscript*. *The Journal of Modern History*, 93(2), 245–282. doi:10.1086/714068
311. Waldron, J. (2002). *God, Locke, and Equality: Christian Foundations in Locke's Political Thought*. Cambridge University Press.

312. Waldron, J. (2012). The Decline of Natural Right. In A. W. Wood & S. S. Hahn (Eds.), *The Cambridge History of Philosophy in the Nineteenth Century (1790–1870)* (pp. 623–650). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
313. Waldron, J. (2015). Rights and Human Rights. In R. Cruft, S. Liao, & M. Renzo (Eds.), *Philosophical Foundations of Human Rights* (pp. 151–171). Oxford University Press.
314. Weiss, M. L. (2018). On the Prehistory of Latin *ius*. In M. De Martino (Ed.), *The Comparative Mythology Today*. Moller, Frazer, Dumézil. Perspectives from the Past to the Future: Atti del convegno Accademia Belgica, Roma – 12 ottobre 2017 (pp. 11–67). Agora & Co.
315. Weston, B. H. (2024). *human rights*. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved April 02, 2024. <https://www.britannica.com/topic/human-rights>
316. Wheeler, S. C., III. (2000). On that which is not. In D. Graff & T. Williamson (Eds.), *Vagueness* (pp. 41–59). Ashgate. (Original work published 1979).
317. Williamson, T. (1994). *Vagueness*. Routledge.
318. Williamson, T. (2003). Vagueness in reality. In M. Loux & D. Zimmerman (Eds.), *The Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford University Press.
319. Wright, C. (1975). On the coherence of vague predicates. *Synthese*, 30(3/4), 325–365. <http://www.jstor.org/stable/20115035>
320. Wright, C. (2000). On the coherence of vague predicates. In D. Graff & T. Williamson (Eds.), *Vagueness* (pp. 109–149). Ashgate. (Original work published 1975).
321. Young, I. M. (2011). *Responsibility for justice*. Oxford, New York: Oxford University Press.
322. Zayets, S. (2023) Human rights: notion and definitions. *The Days of Science of the Faculty of Philosophy–2023, International Scientific Conference (2023; Kyiv)*. *International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2023» [Abstracts]* / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. Publishing

center «Kyiv University», 287-291. <https://daysofscience-knu.net.ua/index.php/conference/issue/view/12>

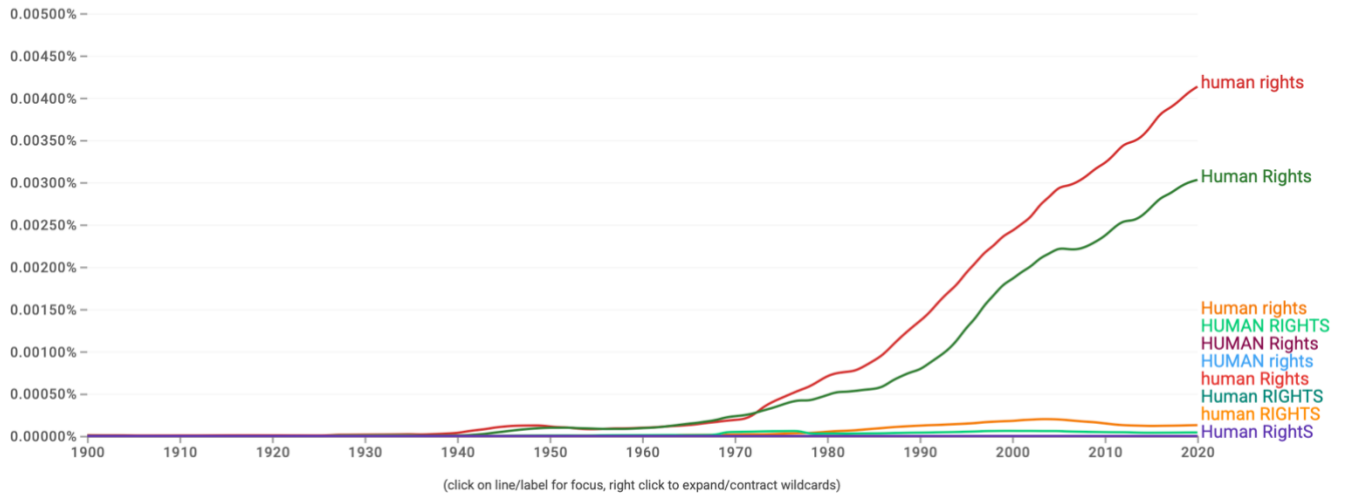
323. Zbikowski, L.M. (2002). *Conceptualizing music: Cognitive structure, theory, and analysis*. Oxford University Press.
324. Zieck, M.Y.A. (1992). The Concept of «Generations» of Human Rights and the Right to Benefit from the Common Heritage of Mankind with Reference to Extraterrestrial Realms. *Verfassung Und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 25(2), 161–198. <https://doi.org/10.5771/0506-7286-1992-2-161>
325. Zuckert, M. P. (2002). *Launching liberalism: On Lockean political philosophy*. University Press of Kansas.
326. Zwart H. (2021). Care for Language: Etymology as a Continental Argument in Bioethics. *Journal of bioethical inquiry*, 18(4), 645–654. <https://doi.org/10.1007/s11673-021-10125-z>

ДОДАТОК 1

Google Books Ngram Viewer

Q human rights X ?

1900 - 2020 British English Case-Insensitive Smoothing of 4

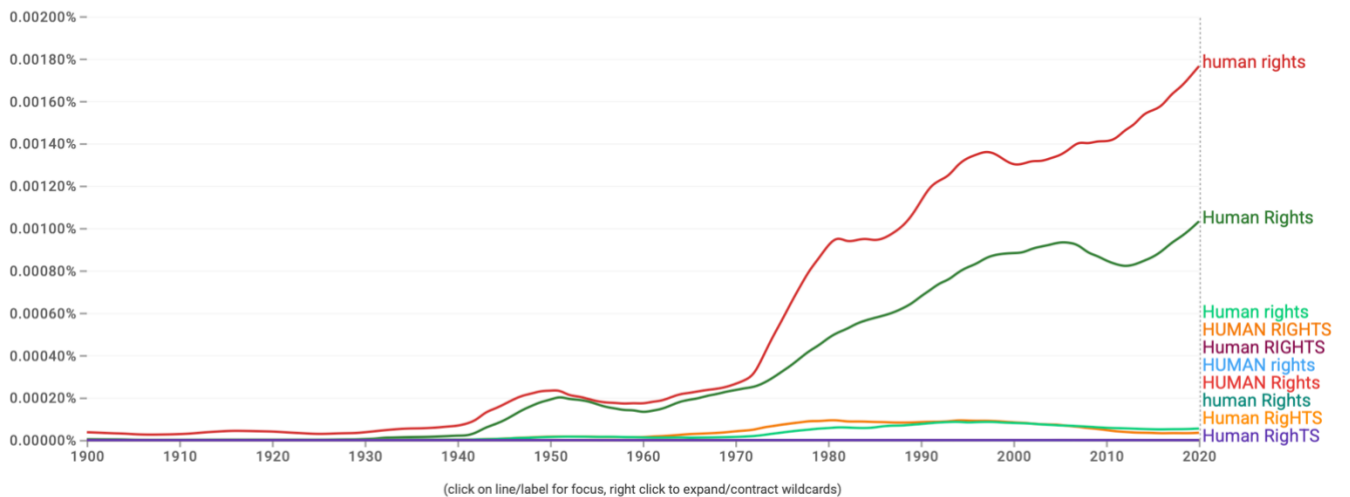

Мал. 1. Динаміка використання виразу «human rights» в британській англійській мові за період з 1900 по 2020 рік (за даними сервісу Google Books Ngram Viewer)

Google Books Ngram Viewer

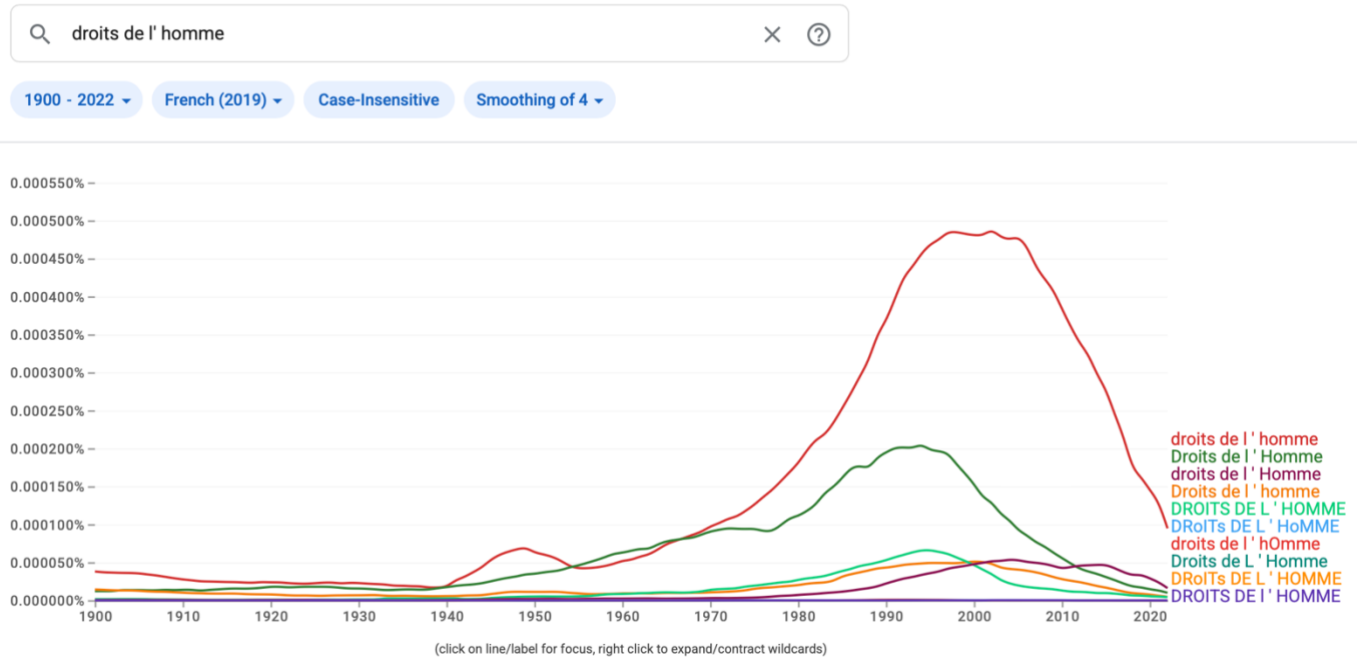
Q human rights X ?

1900 - 2020 American English Case-Insensitive Smoothing of 4

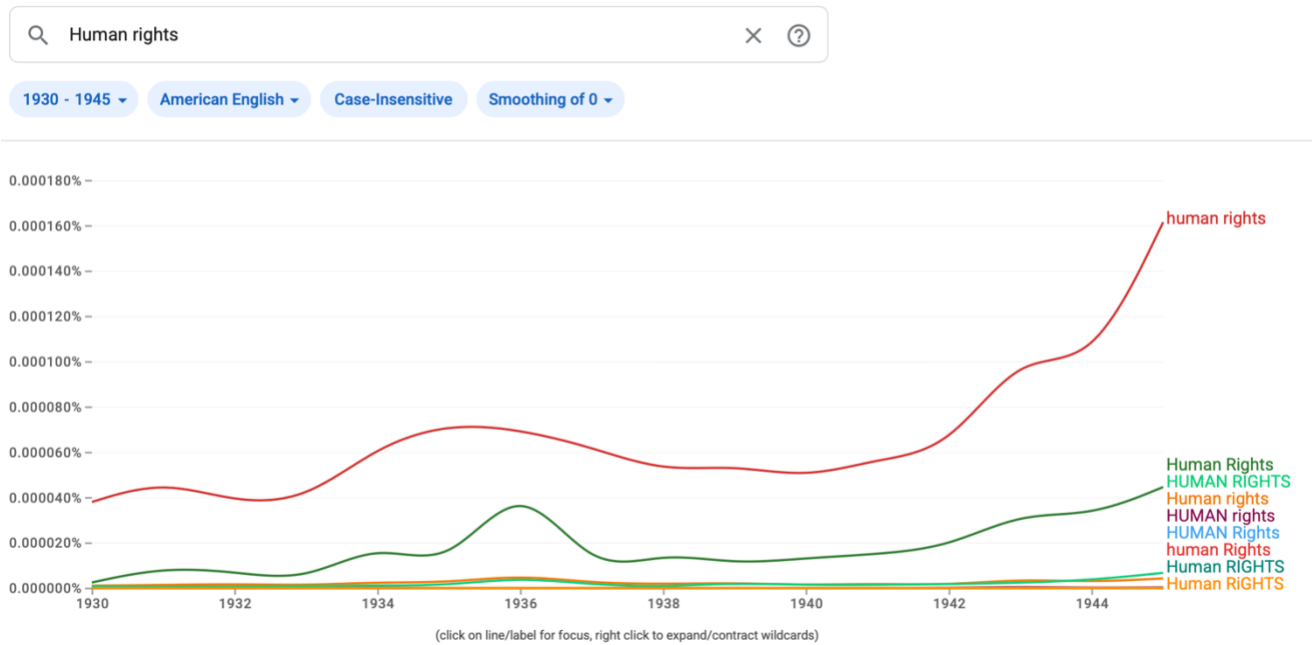
Мал. 2. Динаміка використання виразу «human rights» в американській англійській мові за період з 1900 по 2020 рік (за даними сервісу Google Books Ngram Viewer)

Google Books Ngram Viewer

Мал. 3. Динаміка використання виразу «droits de l'homme» у французькій мові за період з 1900 по 2020 рік (за даними сервісу Google Books Ngram Viewer)

Google Books Ngram Viewer

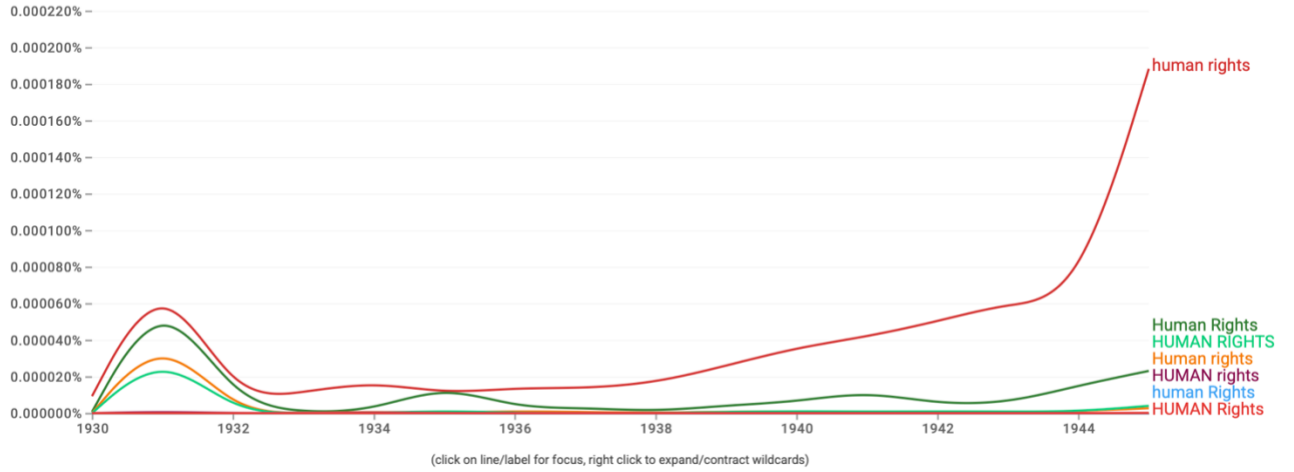

Мал. 4. Динаміка використання виразу «human rights» в американській англійській мові за період з 1930 по 1945 рік (за даними сервісу Google Books Ngram Viewer)

Google Books Ngram Viewer

Human rights

1930 - 1945 British English Case-Insensitive Smoothing of 0

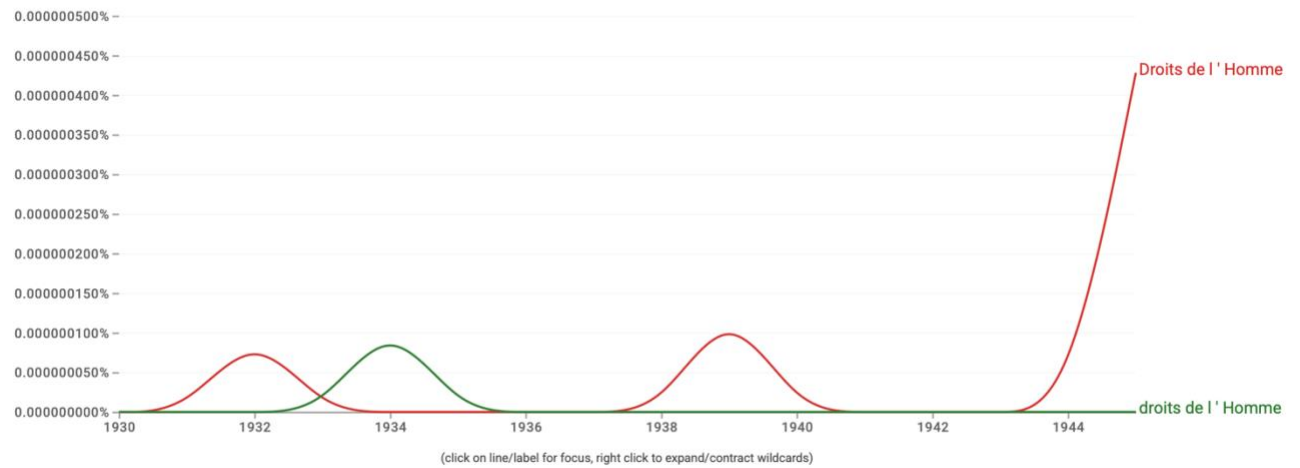
Мал. 5. Динаміка використання виразу «human rights» в британській англійській мові за період з 1930 по 1945 рік (за даними сервісу Google Books Ngram Viewer)

Google Books Ngram Viewer

droits de l'homme

1930 - 1945 French Case-Insensitive Smoothing of 0

Replaced droits de l'homme with droits de l'homme to match how we processed the books.

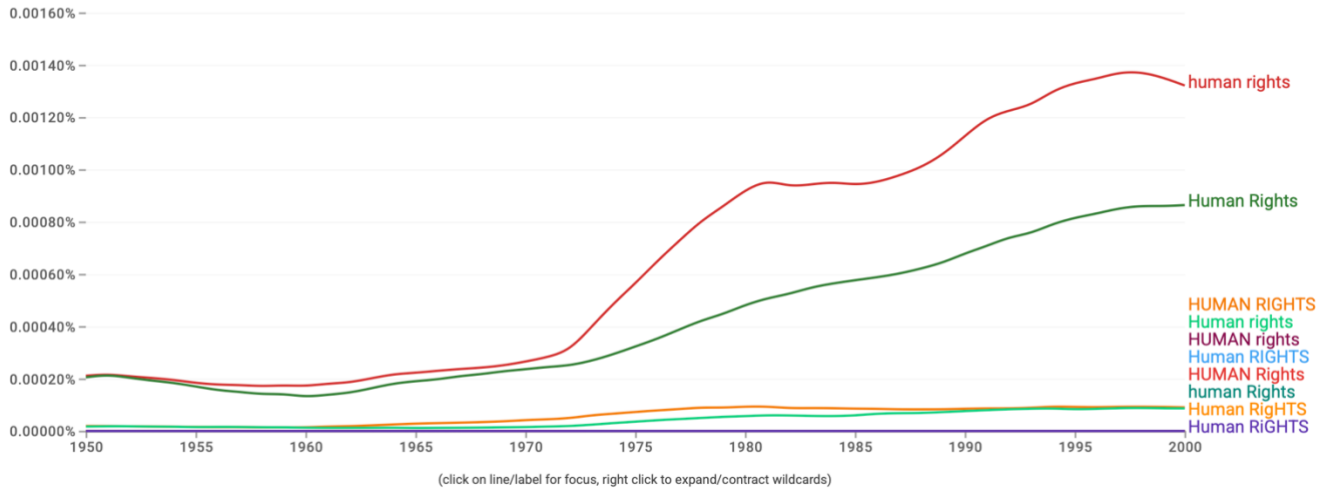

Мал. 6. Динаміка використання виразу «droits de l'homme» у французькій мові за період з 1930 по 1945 рік (за даними сервісу Google Books Ngram Viewer)

Google Books Ngram Viewer

human rights

1950 - 2000 American English Case-Insensitive Smoothing of 4

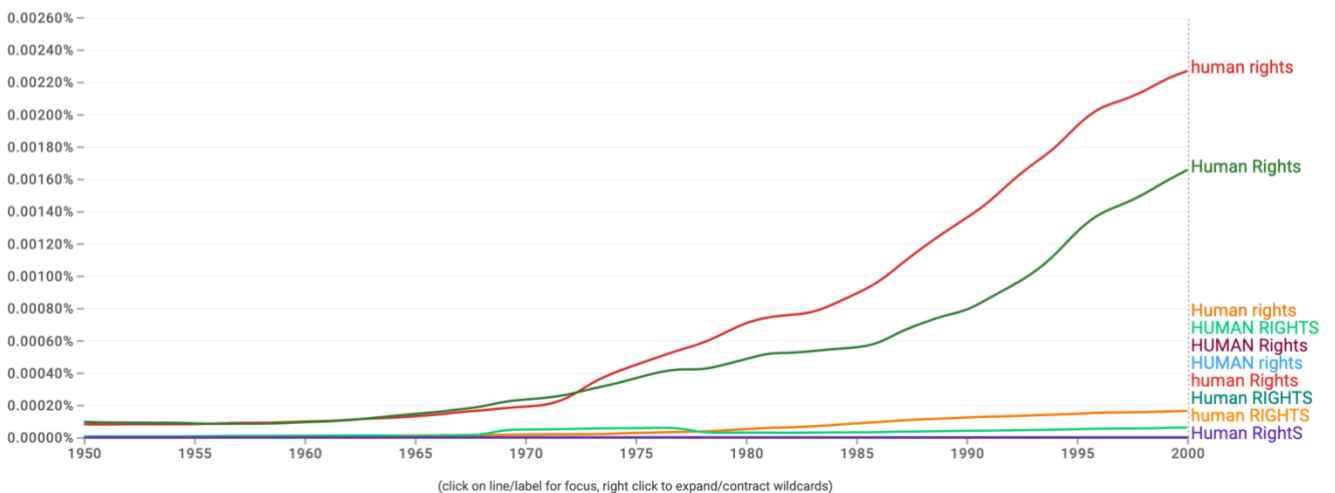

Мал. 7. Динаміка використання виразу «human rights» в американській англійській мові за період з 1950 по 2000 рік (за даними сервісу Google Books Ngram Viewer)

Google Books Ngram Viewer

human rights

1950 - 2000 British English Case-Insensitive Smoothing of 4

Мал. 8. Динаміка використання виразу «human rights» в британській англійській мові за період з 1950 по 2000 рік (за даними сервісу Google Books Ngram Viewer)

ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО ДЖЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ УЧАСНИКІВ СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини	Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)
<p>1. Alexy, Robert Госеплаг, Ш., Ломанн, Г. (2008). Філософія прав людини (О. Юдин, & Л. Доронічева, Пер.). Ніка-Центр.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/raju.12272 • https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2159&context=concomm • https://online.uni-graz.at/kfu_online/wbl_db2_downloadDocument?plstNr=307729&plstSchichtNr=9401541&pDocStoreNr=398550
<p>2. Allan, James Allan, J. (2014). Democracy in decline: Steps in the wrong direction. McGill-Queen's University Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://dailysceptic.org/2026/01/01/the-marvellous-miseries-of-multiculturalism • https://lawliberty.org/book-review/the-constitutional-heresy-of-james-allan/ • https://www.mqup.ca/democracy-in-decline-products-9780773543508.php • https://fedsoc.org/events/democracy-in-decline
<p>3. Amijeem, Fatema Amijee, F. (2026). An Islamic foundation for human rights. In J. Tomalty & K. Woods (Eds.), The Routledge handbook of philosophy of human rights. Routledge.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.researchgate.net/publication/361116837_How_to_Be_a_Feminist_Muslim • https://philosophy.ubc.ca/profile/fatema-amijee/ • https://philpeople.org/profiles/fatema-amijee • https://philpapers.org/rec/AMITEJ
<p>4. An-Na'im, Abdullahi Ahmed Weston, B. H. (2026, February 3). Human rights. Encyclopedia Britannica</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://law.emory.edu/faculty/faculty-emeritus/annaim-emeritus-profile.html • https://www.hup.harvard.edu/books/9780674034563 • https://www.carnegie.org/awards/honoree/abdullahi-ahmed-naim/ • https://courier.unesco.org/en/articles/abdullahi-ahmed-naim-human-rights-secular-state-and-sharia-today • https://www.ukm.my/ikmas/wp-content/uploads/2016/05/An-naim-cv.pdf
<p>5. Ashford, Elizabeth Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/elizabeth-ashford • https://www.hinckley.utah.edu/uncategorized/elizabeth-ashford-bio/ • https://research-portal.st-andrews.ac.uk/en/persons/elizabeth-ashford/ • https://independent.academia.edu/ElizabethAshford • https://forum.effectivealtruism.org/posts/Wvwx29aoH9vs9SXN/the-ethics-of-giving-part-four-elizabeth-ashford-on-justice
<p>6. Bauer, Joanne R. Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.sipa.columbia.edu/communities-connections/faculty/joanne-bauer • https://rightscolab.org/team/joanne-bauer/ • https://www.opendemocracy.net/en/author/joanne-bauer/

Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини	Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)
Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://ssir.org/articles/entry/do_benefit_corporations_respect_human_rights • https://www.researchgate.net/profile/Joanne-Bauer
7. Bauman, Zygmunt Biletzki, A. (2020). Philosophy of human rights: A systematic introduction. Routledge.	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.britannica.com/biography/Zygmunt-Bauman • https://scholar.google.com/citations?user=wp4RL1sAAAJ&hl=en • https://shs.cairn.info/revue-internationale-de-philosophie-2016-3-page-281?lang=en • https://www.cccb.org/en/w/participants/zygmunt-bauman • https://www.ebsco.com/research-starters/biography/zygmunt-bauman
8. Baxi, Upendra Weston, B. H. (2026, February 3). Human rights. Encyclopedia Britannica	<ul style="list-style-type: none"> • https://law.lclark.edu/live/profiles/21274-upendra-baxi • https://www.india-seminar.com/2010/6/15/615_upendra_baxi.htm • https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/2007_1/baxi_biodata/ • https://www.india-seminar.com/2002/5/13/513%20upendra%20baxi.htm
9. Beetham, David Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://secretariat.leeds.ac.uk/home/obituaries/david-beetham/ • https://www.simonandschuster.com/authors/David-Beetham/167491008 • https://www.opendemocracy.net/ru/author/david-beetham/ • https://www.semanticscholar.org/author/David-Beetham/91051982
10. Beitz, Charles Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://plato.stanford.edu/entries/international_justice/ • https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-philosophy-supplementary-volume/article/abs/global-distributive-justice-an-egalitarian-perspective/3A94782A4920349B067AB15B3F8EE637 • https://books.google.com/books/about/For_the_People.html?id=e0weEQAAQBAJ • https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-1-4020-9160-5_422 • https://muse.jhu.edu/article/9150/summary • https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/5584143.pdf
11. Bellamy, Richard Bellamy, R. (2007). Political constitutionalism: A republican defence of the constitutionality of democracy. Cambridge University Press.	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.psypress.org/books/titles/0-271-00879-2.html • https://online.library.wiley.com/doi/10.1111/jols.12401 • http://www.jstor.org/stable/25166412 • https://philpapers.org/rec/BELRAD • https://philpapers.org/s/Richard%20Bellamy
12. Benhabib, Seyla	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.law.columbia.edu/faculty/seyla-benhabib • https://politicalscience.yale.edu/people/seyla-benhabib

	<p>Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини</p>	<p>Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
	<p>Tomalty, J., & Woods, K. (Eds.). (2026). <i>The Routledge handbook of the philosophy of human rights</i>. Routledge.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/ • https://www.democracyandtolerance.org/sev/la-benhhabib/ • https://www.cambridge.org/core/books/rights-of-others/06822099EB47933C07C843FC5E0F7FCD#findtn-information • https://www.resetdoc.org/story/israels-stalemate/
<p>13.</p> <p>Benoist, Alain de</p> <p>Benoist, A. de. (2011). <i>Beyond human rights: Defending freedoms</i>. Arktos.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://arktos.com/book-author/alain-de-benoist/ • https://x.com/DailyBenoist • https://pantheon.world/profile/person/Alain_de_Benoist#google_vignette • https://tempspresents.com/2019/07/24/alain-de-benoist-and-the-new-right/ 	
<p>14.</p> <p>Beyleveld, Deryck</p> <p>Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", <i>The Stanford Encyclopedia of Philosophy</i>, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.durham.ac.uk/staff/deryck-beyleveld/ • https://www.researchgate.net/profile/Deryck-Beyleveld • https://philpeople.org/profiles/deryck-beyleveld • https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/D/bo3642334.html 	
<p>15.</p> <p>Biggar, Nigel</p> <p>Tomalty, J., & Woods, K. (Eds.). (2026). <i>The Routledge handbook of the philosophy of human rights</i>. Routledge</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://thecritic.co.uk/author/nigel-biggar/ • https://www.theology.ox.ac.uk/people/professor-nigel-biggar • https://nigelbiggar.uk/about/ • https://www.elonetwork.org/NigelBiggarOxfordUK • https://newcriterion.com/article/the-rhodes-affair/ 	
<p>16.</p> <p>Biletzki, Anat</p> <p>Biletzki, A. (2020). <i>Philosophy of human rights: A systematic introduction</i>. Routledge.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://mondoweiss.net/2012/05/why-i-am-not-a-liberal-zionist-a-response-to-liberal-zionists-speak-out/ • https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315766638/philosophy-human-rights-anat-biletzki • https://brooklynrail.org/2004/06/express/in-conversation-life-in-the-o-t-anat-bil/ • https://philpeople.org/profiles/anat-biletzki • https://knowbdsinrael.com/lecturers/anat-biletzky/ • https://ngo-monitor.org/ngos/world-peace-foundation-wpf/ • https://philpapers.org/s/Anat%20Biletzki 	
<p>17.</p> <p>Bowsher, Josh</p> <p>Bowsher, J. (2022). <i>The informational logic of human rights: Network imaginaries in the cybernetic age</i>. Edinburgh University Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://profiles.sussex.ac.uk/p565449-josh-bowsher • https://www.researchgate.net/profile/Josh-Bowsher • https://link.springer.com/article/10.1007/s10978-017-9198-3 • https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1368431018800506 • https://eoin.pub/the-informational-logic-of-human-rights-network-imaginaries-in-the-cybernetic-age-139950990x-9781399509909.html 	

	<p style="text-align: center;">Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
<p>Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини</p>	
<p>18. Brems, Eva Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://hrc.ugent.be/staff/eva-brems/ • https://www.cambridge.org/core/books/abs/diversity-and-european-human-rights/diversity-and-european-human-rights/73C6445A5A0622C60FC5DF9E863C100 • https://www.ejiltalk.org/we-need-to-look-at-international-human-rights-law-also-as-a-whole/ • https://www.e-ir.info/2018/02/21/the-european-court-of-human-rights-and-face-veil-bans/#google_vignette • https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3431162
<p>19. Brock, Gillian Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://profiles.auckland.ac.nz/g-brock • https://global.oup.com/academic/product/global-justice-9780199230945 • https://philpapers.org/s/Gillian%20Brock • https://philpeople.org/profiles/gillian-brock/publications?order=viewings • https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/16544951.2021.1926084#abstract
<p>20. Brownlee, Kimberley Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philosophy.ubc.ca/profile/kimberley-brownlee/ • https://philpeople.org/profiles/kimberley-brownlee • https://plato.stanford.edu/entries/civil-disobedience/ • https://www.uehiro.ox.ac.uk/people/professor-kimberley-brownlee • https://rhodesproject.com/kimberley-brownlee-profile • https://scholar.google.com/citations?user=3IKM0QwAAAAJ&hl=en
<p>21. Buchanan, Allen Edward Bibliography of Stanford Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://ndpr.nd.edu/reviews/human-rights-legitimacy-and-the-use-of-force/ • https://www.routledge.com/Political-Tribalism-How-it-Hijacks-Our-Minds-and-Diminishes-Our-Humanity/Buchanan/p/book/9781041009603 • https://scholars.duke.edu/person/allenb • https://duke.academia.edu/AllenBuchanan • https://philpapers.org/s/Allen%20Buchanan
<p>22. Bufacchi, Vittorio Tomalty, J., & Woods, K. (Eds.). (2026). The Routledge handbook of the philosophy of human rights. Routledge.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://scholar.google.com/citations?user=I20JcKMAAAAJ&hl=en • https://research.ucc.ie/en/persons/vittorio-bufacchi/ • https://philpeople.org/profiles/vittorio-bufacchi • https://vittoriobufacchi.com • https://www.rte.ie/brainstorm/2018/0501/958659-my-brother-knows-karl-marx/
<p>23. Bunch, Charlotte Anne Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://disruptnow.org/wp-content/uploads/2021/05/Lesbians-In-Revolt.pdf • https://lgbtqreligiousarchives.org/profiles/charlotte-anne-bunch • https://www.goodreads.com/book/show/6021511-passionate-politics

	<p style="text-align: center;">Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
<p>Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини</p>	<p>Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p> <ul style="list-style-type: none"> • https://watchingthewheelsdad.net/2015/04/10/feminist-herstory-pt-4-the-swingin-second-wave-arrives/ • https://www.newday.com/films/passionate-politics-the-life-work-of-charlotte-bunch • https://www.researchgate.net/publication/322285166_A_Conversation_with_Charlotte_Bunch_Seeing_Women's_Rights_as_Human_Rights
<p>24. Cochrane, Alasdair Tomalty, J., & Woods, K. (Eds.). (2026). The Routledge handbook of the philosophy of human rights. Routledge</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.sheffield.ac.uk/politics/people/academic-staff/alasdair-cochrane • https://global.oup.com/academic/product/sentientist-politics-9780198789802?cc=ua&lang=en& • https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17449626.2016.1149090 • https://scholar.google.com/citations?user=nO7qE0QAAAAAJ&hl=vi • https://philpapers.org/s/Alasdair%20Cochrane
<p>25. Cohen, Joshua Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/joshua-cohen • https://politicalscience.stanford.edu/people/joshua-cohen • https://orcid.org/0000-0003-1227-8416 • https://www.bostonreview.net/articles/whats-left-for-the-left/ • https://berkeley.academia.edu/JoshuaCohen
<p>26. Collins, Stephanie Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://research.monash.edu/en/persons/stephanie-collins • https://philpapers.org/rec/COLTCA-7 • https://philpeople.org/profiles/stephanie-collins • https://scholar.google.com/citations?user=fsqwpnYAAAAAJ&hl=en • https://stephaniecollins.xyz
<p>27. Corradetti, Claudio Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpapers.org/s/Claudio%20Corradetti • https://scholar.google.com/py/citations?user=4uyizzwAAAAAJ&hl=en • https://www.researchgate.net/profile/Claudio-Corradetti • https://nva.sikt.no/research-profile/554863 • https://www.seup.com/doi/abs/10.18261/ISSN1891-814X-2013-04-07 • https://scienzepolitiche.uniroma2.it/wp-content/uploads/2018/09/Cv-Corradetti.pdf
<p>28. Cranston, Maurice William Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://spectator.org/w/whatever-happened-to-liberalism/ • https://norman.hrc.utexas.edu/fasearch/findingAid.cfm?eadid=00312 • https://research.hrc.utexas.edu/fasearch/pdf/00312.pdf • https://encyclopedia.pub/entry/38166

	<p>Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
<p>29. Davis, Benjamin Palmer Davis, B.P. (2019). The Politics of Édouard Glissant's Right to Opacity. The CLR James Journal.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://scholar.google.com/citations?user=xXFp8usAAAAJ&hl=en • https://www.slu.edu/arts-and-sciences/african-american-studies/faculty/benjamin-davis.php • https://benjaminpdavis.com • https://publicseminar.org/essays/why-does-white-fragility-never-break/ • https://eupublishingblog.com/2023/08/23/a-qa-with-benjamin-davis-on-decolonizing-human-rights/
<p>30. Deneen, Patrick John Deneen, P. J. (2018). Why liberalism failed. Yale University Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://politicalscience.nd.edu/people/patrick-deneen/ • https://www.patrickdeneen.com • https://firstthings.com/unsustainable-liberalism/ • https://abouthungary.hu/news-in-brief/pm-orban-meets-patrick-j-deneen-to-discuss-importance-of-family-and-god • https://www.frontpagemag.com/patrick-deneens-unsettling-vision-of-regime-change/ • https://www.hws.edu/news/2024/1s-There-a-Conservative-Tradition-in-America.aspx
<p>31. Donnelly, Jack Nickel, James and Adam Etnson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpapers.org/s/Jack%20Donnelly • https://scholar.google.com/citations?user=2X0DLYwAAAAJ&hl=en • https://jackdonnelly.org/published-articles/ • https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1041&context=hrhw • https://korbel.du.edu/directory/jack-donnelly/ • https://research.com/u/jack-donnelly
<p>32. Douzinas, Costas Weston, B. H. (2026, February 3). Human rights. Encyclopedia Britannica</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.amazon.com/Syriza-Power-Reflections-Accidental-Politician/dp/150951158X • https://www.wikiwand.com/en/articles/Costas_Douzinas • https://www.versobooks.com/products/2175-the-idea-of-communism • https://www.intellectbooks.com/costas-douzinas • https://www.timeshighereducation.com/books/philosophy-and-resistance-in-the-crisis-greece-and-the-future-of-europe-by-costas-douzinas/2005273.article • https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-008-9069-1 • https://douzinas.gr/en/can-syrizas-use-of-soft-power-be-reconciled-with-the-values-of-the-radical-left/ • https://criticallegalthinking.com/2013/05/23/seven-theses-on-human-rights-3-neoliberal-capitalism-voluntary-imperialism/
<p>33. Etnison, Adam Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.st-andrews.ac.uk/philosophy/people/ae45/ • https://www.adametnison.com • https://www.researchgate.net/profile/Adam-Etnison • https://dissentmagazine.org/online_articles/one-hundred-days-of-student-protests-in-quebec-printemps-erable-or-much-about-nothing/ • https://philpapers.org/s/Adam%20Etnison

	<p>Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини</p>	<p>Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
34.	<p>Evans, Tony Weston, B. H. (2026, February 3). Human rights. Encyclopedia Britannica</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.riener.com/uploads/4cf45d8d846.pdf • https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/13092691.pdf • https://peacenews.info/node/5068/tony-evans-politics-human-rights-global-perspective • https://www.erudit.org/fr/revues/ei/2000-v31-n4-ei3083/704233ar.pdf • https://go.tonyevans.org/tony-evans-the-kingdom-agenda/ • https://urbanfaith.com/tony-evans-gay-marriage-is-not-a-civil-rights-issue/
35.	<p>Feinberg, Joel Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/feinberg-joel-1926-2004 • https://www.britannica.com/topic/paternalism/Moral-considerations-of-paternalism#ref1193717 • https://philpapers.org/s/Joel%20Feinberg • https://muse.jhu.edu/book/77245/
36.	<p>Flikschuh, Katrin Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.lse.ac.uk/government/people/academic-staff/katrin-flikschuh • https://scholar.google.com/citations?user=rDaXjrYAAAAAJ&hl=en • https://philpeople.org/profiles/katrin-flikschuh
37.	<p>Follesdal, Andreas Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/andreas-follesdal • https://www.follesdal.net • https://www.jus.uio.no/smr/english/people/aca/andreasf/ • https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/abs/global-distributive-justice-state-boundaries-as-a-normative-problem/81226627DFA2591C779CA437A560D61B • https://link.springer.com/book/10.1007/1-4020-3142-4
38.	<p>Forst, Rainer Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://cup.columbia.edu/book/the-right-to-justification/9780231147088 • https://www.wzb.eu/en/persons/rainer-forst • https://philpeople.org/profiles/rainer-forst • https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/ • https://ndpr.nd.edu/reviews/the-right-to-justification-elements-of-a-constructivist-theory-of-justice/
39.	<p>Freund, Julien Benoist, A. de. (2011). Beyond human rights: Defending freedoms. Arktos.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • http://journal.telospress.com/content/1995/102/3.abstract • https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137581266_3 • https://chr.grandest.fr/wp-content/uploads/sites/2/2022/03/colloque-julien-freund.pdf • https://www.academia.edu/44561138/Julien_Freund_on_War_and_Peace_Mitigated_Realism

	<p style="text-align: center;">Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
<p>Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини</p>	
<p>40. Glendon, Mary Ann Nickel, James and Adam Etinson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/njhr/vol2/iss1/5/ • https://firstthings.com/renewing-human-rights/ • https://princetoncatholic.org/news/mary-ann-glendon-on-human-rights/ • https://hls.harvard.edu/faculty/mary-ann-glendon/ • https://fedsoc.org/bio/mary-ann-glendon • https://www.pass.va/en/academicians/former/glendon.html
<p>41. Goodale, Mark Goodale, M. (2009). Surrendering to utopia: An anthropology of human rights. Stanford University Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://applicationspub.unil.ch/interpub/oaauth/php/Un/UnPers.php?PerNum=1163529&LanCode=8&menu=rech • https://www.dukeupress.edu/a-revolution-in-fragments • https://www.researchgate.net/profile/Mark-Goodale • https://mark-goodale.com/about/
<p>42. Gray, John Nicholas Gray, J. (2000). Two faces of liberalism. The New Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/john-gray-the-nationalist-philosophy-stoking-culture-wars-fires-analysis/ • https://sublatinmedia.com/john-gray-is-the-lady-gaga-of-political-philosophy/ • https://www.newstatesman.com/politics/2019/03/brexit-has-left-the-british-political-class-trapped-by-its-own-history • https://www.amazon.com/False-Dawn-Delusions-Global-Capitalism/dp/1565845927
<p>43. Griffin, James Patrick Nickel, James and Adam Etinson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://ndpr.nd.edu/reviews/on-human-rights/ • https://www.ccc.ox.ac.uk/about-corpus/whats/news/professor-jim-griffin-1933-2019 • https://academic.oup.com/book/2439 • https://philpapers.org/s/James%20Griffin
<p>44. Hassoun, Nicole Nickel, James and Adam Etinson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://global.oup.com/academic/product/global-health-impact-9780197514993?cc=ua&lang=en& • https://orcid.org/0000-0002-5547-1710 • https://philpapers.org/s/Nicole%20Hassoun • https://psyche.co/authors/nicole-hassoun • https://orb.binghamton.edu/philosophy_fac/16/
<p>45. Hazony, Yoram Reuben Hazony, Y. (2018). The virtue of nationalism. Basic Books.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://nationalconservatism.org/national-conservatism-a-statement-of-principles/ • https://www.hoover.org/research/yoram-hazony-rediscovers-conservatism • https://forward.com/opinion/633660/jd-vance-yoram-hazony-israel/ • https://herziinstitute.org/en/people/yoram-hazony/

Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини	Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)
46. Hopgood, Stephen Biletzki, A. (2020). Philosophy of human rights: A systematic introduction. Routledge.	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.cornellpress.cornell.edu/book/9780801452376/the-endtimes-of-human-rights/ • https://www.soas.ac.uk/about/stephen-hopgood • https://www.researchgate.net/profile/Stephen-Hopgood • https://www.cambridge.org/core/journals/ethics-and-international-affairs/article/abs/endtimes-of-human-rights-stephen-hopgood-ithaca-ny-cornell-university-press-2013-255-pp-2795-cloth/C63CE58E0AD3ABC57454DA34AF01CCC9
47. Ignatieff, Michael Grant Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.washingtonpost.com/opinions/2025/01/14/michael-ignatieff-liberalism-canada/ • https://michaelignatieff.ca/article/2025/the-adults-in-the-room-cold-war-liberalism-revisited/ • https://agendapublica.es/noticia/20081/michael-ignatieff-liberal-state-faces-crisis-it-cannot-resolve-and-neither-can-counter-revolutionary-solution • https://revdem.ccu.edu/2022/01/31/michael-ignatieff-liberalism-has-been-weakened-by-its-bloodless-cosmopolitanism/
48. Ishay, Micheline Rose Weston, B. H. (2026, February 3). Human rights. Encyclopedia Britannica	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.ucpress.edu/book/9780520256415/the-history-of-human-rights • https://www.michelineishay.com • https://korbel.du.edu/directory/micheline-ishay/ • https://philpapers.org/s/Micheline%20Ishay
49. Kassner, Joshua Kassner, Joshua J. A New Philosophy of Human Rights: The Deliberative Account, Lanham: Lexington, 2024. https://doi.org/10.5771/9781793621542	<ul style="list-style-type: none"> • https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-73578-4 • https://philpeople.org/profiles/joshua-j-kassner • https://www.ubalt.edu/directory/profile/jkassner • https://www.researchgate.net/profile/Joshua-Kassner-2
50. Lacroix, Justine Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/justine-lacroix • https://shs.cairn.info/publications-de-Justine-Lacroix--100?lang=en • https://philpapers.org/s/Justine%20Lacroix • https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Justine-Lacroix-2128934375
51. Letsas, George Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://profiles.ucl.ac.uk/7844-george-letsas • https://global.oup.com/academic/product/a-theory-of-interpretation-of-the-european-convention-on-human-rights-9780199563883?cc=ua&lang=en& • https://www.researchgate.net/scientific-contributions/George-Letsas-25664370 • https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3251807
52. Liao, Matthew	<ul style="list-style-type: none"> • https://publichealth.nyu.edu/faculty/s-matthew-liao

	<p style="text-align: center;">Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
<p>Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини</p>	<p>Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p> <ul style="list-style-type: none"> • https://global.oup.com/academic/product/the-right-to-be-loved-9780190234836?cc=ua&lang=en&# • https://philpapers.org/s/S.%20Matthew%20Liao • https://sparks.cern/liao-s-matthew
<p>53. Makau, Mutua</p> <p>Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://digitalcommons.law.buffalo.edu/articles/565/ • https://www.law.buffalo.edu/facultyDirectory/MutuaMakau.html • https://iccforum.com/users/mutua • https://x.com/makaumutua?lang=uk • https://scholar.google.com/citations?user=qdeFYFYAAAAAJ&hl=en
<p>54. Maldonado-Torres, Nelson</p> <p>Maldonado-Torres, N. (2008). Against war: Views from the underside of modernity. Duke University Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philosophy.uconn.edu/person/nelson-maldonado-torres/ • https://www.caribbeanstudiesassociation.org/wp-content/uploads/2018/01/Nelson_Maldonado-Torres_CV.pdf • https://contendingmodernities.nd.edu/decoloniality/no-peace-without-decolonization/ • https://www.udesc.br/arquivos/ceart/id_cpmenu/5800/MALDONADO_Torres_ON_THE_COLONIALITY_OF_BEING_1550515847301_5800.pdf • https://caribbeanstudiesassociation.org/docs/Maldonado-Torres_Outline_Ten_Theses-10.23.16.pdf • https://uconn.academia.edu/NelsonMaldonadoTorres
<p>55. Maritain, Jacques</p> <p>Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://plato.stanford.edu/entries/maritain/ • https://maritain.nd.edu • https://www.britannica.com/biography/Jacques-Maritain • https://www.mdpi.com/2077-1444/16/4/506
<p>56. Mazurkiewicz, Szymon</p> <p>Mazurkiewicz, S. (2023). Grounding human rights in human nature. Springer Nature.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/szymon-mazurkiewicz • https://scholar.google.com/citations?user=AIky6koAAAAAJ&hl=pl • https://www.researchgate.net/profile/Szymon-Mazurkiewicz-2
<p>57. McCrudden, Christopher</p> <p>Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.researchgate.net/profile/Christopher-McCruiden • https://www.thebritishacademy.ac.uk/fellows/profiles/christopher-mccrudden-FBA/ • https://www.qub.ac.uk/News/find-an-expert/ProfessorChristopherMcCrudden.html • https://www.blackstonechambers.com/barristers/christopher-mccrudden/ • https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2812289

	<p style="text-align: center;">Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
<p>58.</p> <p>Milbank, John</p> <p>Milbank, J. (2014). Against human rights: Liberty in the Western tradition. In C. Douzinas & C. Gearty (Eds.), <i>The meanings of rights: The philosophy and social theory of human rights</i> (pp. 37–60). Cambridge University Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/john-milbank • https://berkeleycenter.georgetown.edu/people/john-milbank • https://www.theguardian.com/profile/john-milbank • https://x.com/johnmilbank3 • https://www.researchgate.net/profile/John-Milbank • https://impact.ref.ac.uk/casestudies/CaseStudy.aspx?Id=28886 • https://academic.oup.com/ojlr/article-abstract/1/1/203/1547656
<p>59.</p> <p>Molefe, Motsamai</p> <p>Tomalty, J., & Woods, K. (Eds.). (2026). <i>The Routledge handbook of the philosophy of human rights</i>. Routledge.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.wits.academia.edu/MotsamaiMolefe/CurriculumVitae • https://philpeople.org/profiles/motsamai-molefe • https://www.unisa.ac.za/sites/sbl/default/Faculty-&-staff/Office-of-the-Academic-Director/Academic-Management/Copy-of-Prof-Motsamai-Molefe • https://x.com/MotsamaiMolefe • https://academic.oup.com/book/59548/chapter/502603177 • https://philarchive.org/s/Motsamai%20Molefe
<p>60.</p> <p>Morsink, Johannes</p> <p>Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", <i>The Stanford Encyclopedia of Philosophy</i>, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://users.drew.edu/jmorsink/ • https://www.researchgate.net/profile/Johannes-Morsink-2 • https://peacepalace.library.nl/publication/morsink-j-article-article-universal-declaration-human-rights-new-generation • https://www.researchgate.net/publication/260470511_Inherent_Human_Rights_Philosophical_Roots_of_the_Universal_Declaration_by_Johannes_Morsink
<p>61.</p> <p>Mouffe, Chantal</p> <p>Mouffe, C. (2005). <i>On the Political</i>. Routledge.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.westminster.ac.uk/about-us/our-people/directory/mouffe-chantal#publications • https://www.goodreads.com/author/show/24238.Chantal_Mouffe • https://www.britannica.com/topic/agonism-philosophy#ref1207656 • https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0067.xml • https://www.versobooks.com/products/712-for-a-left-populism
<p>62.</p> <p>Moyn, Samuel Aaron</p> <p>Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", <i>The Stanford Encyclopedia of Philosophy</i>, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.hup.harvard.edu/books/9780674241398 • https://quincynist.org/author/samuel-moyn/ • https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/quincy-trita-parsi-soros-koch-armin-rosen • https://law.yale.edu/samuel-moyn • https://www.californialawreview.org/print/democratizing-the-supreme-court • https://dissentmagazine.org/article/left-foreign-policy-beyond-liberal-internationalism/

	<p>Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини</p>	<p>Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
63.	<p>Nickel, James Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://people.miami.edu/profile/9b4fa44b73689b8e6a9f8c95818c3cc0 • https://www.researchgate.net/profile/James-Nickel • https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/ • https://scholar.google.com/citations?user=8Nzh_PAAAAAJ&hl=en
64.	<p>Nozick, Robert Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://plato.stanford.edu/entries/nozick-political/ • https://www.britannica.com/topic/Anarchy-State-and-Utopia • https://www.britannica.com/biography/Robert-Nozick • https://www.independent.org/person/robert-nozick/
65.	<p>Nussbaum, Martha Craven Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.law.uchicago.edu/faculty/nussbaum • https://www.nybooks.com/contributors/martha-c-nussbaum/ • https://philpeople.org/profiles/martha-craven-nussbaum • https://www.pdenet.org/pdc/bvdb.nsf/purchase26?openform&fp=apara&id=apara_2013_0673_0678_98 • https://www.sandiego.edu/kyoto/past-symposiums-and-laureates/2016.php
66.	<p>O'Neill, Onora Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/onora-o-neill • https://www.nuffield.ox.ac.uk/people/profiles/onora-oneill/ • https://cambridge.academia.edu/OONeill • https://holbergprize.org/laureates/holbergprize/onora-oneill/
67.	<p>Orford, Anne Orford, A. (2003). Reading Humanitarian Intervention: Human Rights and the Use of Force in International Law. Cambridge: Cambridge University Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://law.unimelb.edu.au/about/staff/anne-orford • https://www.idi-ii.org/en/membres/orford-anne/ • https://scholar.google.com/citations?user=0KQ8t6gAAAAAJ&hl=en • https://www.jpil.org/anne-orford • https://voelkerrechtsblog.org/authors/anne-orford/
68.	<p>Pogge, Thomas Winfried Menko Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philosophy.yale.edu/profile/thomas-pogge • https://dgap.org/en/user/31999/dir-thomas-pogge • https://plato.stanford.edu/entries/justice-global/ • https://scholar.google.com/citations?user=MUjMkrYAAAAAJ&hl=en • https://www.cceb.org/en/w/participants/thomas-pogge

Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини	Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)
Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.carnegiecouncil.org/people/thomas-pogge
69. Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://instituteofpoliticscience.academia.edu/JeanYvesPranchère • https://difusion.ulb.ac.be/vufind/Author/Home?author=Pranchère,%20Jean-Yves • https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Jean-Yves-Pranchère-2129282122
70. Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.balliol.ox.ac.uk/news/2022/may/professor-joseph-raz-1939-2022 • https://global.oup.com/academic/product/the-morality-of-freedom-9780198248071 • https://www.researchgate.net/publication/228183769_On_the_Value_of_Distributional_Equality • https://www.law.columbia.edu/faculty/joseph-raz • https://www.researchgate.net/profile/Joseph-Raz
71. Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://scholar.harvard.edu/sen/home • https://global.oup.com/academic/product/development-as-freedom-9780192893307?cc=ua&lang=en& • https://www.nybooks.com/contributors/amartya-sen/ • https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1998/sen/biographical/ • https://www.uv.es/uvweb/office-principal/en/awards-distinctions/honoris-causa-doctors/honoris-causa-doctors-20th-century/alphabetical-order/ceremony-naming-amartya-kumar-sen-doctor-honoris-causa-1285872205494/Honoris.html?id=1285878388334 • https://www.ebsco.com/research-starters/biography/amartya-sen
72. Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.merton.ox.ac.uk/people/professor-henry-shue • https://www.researchgate.net/profile/Henry-Shue • https://philpeople.org/profiles/henry-shue • https://www.uehiro.ox.ac.uk/people/professor-henry-shue
73. Tomalty, J., & Woods, K. (Eds.). (2026). The Routledge handbook of the philosophy of human rights. Routledge.	<ul style="list-style-type: none"> • https://saskiastucki.ch • https://animal.law.harvard.edu/team-member/saskia-stucki/ • https://voelkerrechtsblog.org/authors/saskia-stucki/ • https://mpil.academia.edu/SaskiaStucki • https://www.mpil.de/en/pub/institute/personnel/senior-research-affiliates/stucki-saskia.cfm

	<p>Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини</p>	<p>Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)</p>
<p>74. Tasioulas, John Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/john-tasioulas • https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/persons/john-tasioulas/ • https://www.ae-info.org/ae/Member/Tasioulas_John • https://theconversation.com/profiles/john-tasioulas-1486056 • https://www.radcliffe.harvard.edu/people/john-tasioulas 	
<p>75. Thomson, Judith Jarvis Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/judith-jarvis-thomson • https://spot.colorado.edu/~heathwoo/Phil1160,Fall102/thomson.htm • https://www.scribd.com/document/847512035/Thomson-1973-Preferential-Hiring • https://news.mit.edu/2020/professor-emerita-judith-jarvis-thomson-influential-philosopher-dies-1204 • https://historyofwomenphilosophers.org/jarvis-thomson-judith-4-10-1929-20-11-2020/ 	
<p>76. Vermeule, Adrian Vermeule, A. (2022). Common good constitutionalism. Polity Press.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://hls.harvard.edu/faculty/adrian-vermeule/ • https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/03/common-good-constitutionalism/609037/ • https://fedsoc.org/bio/adrian-vermeule • https://sejprofiles.com/profile/12967 • https://www.americamagazine.org/arts-culture/2019/08/30/review-what-motivated-jesuit-missionaries-new-france/ 	
<p>77. Villey, Michel Benoist, A. de. (2011). Beyond human rights: Defending freedoms. Arktos.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://www.wikiwand.com/en/articles/Michel_Villey • https://shs.cairn.info/journal-droit-et-societe-1-2009-1-page-93?lang=en • https://www.rep.routledge.com/articles/biographical/villey-michel-1914-88/v-1 • https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-68068-1_2 • https://classic.austlii.edu.au/au/journals/GriffLAWRw/2000/5.pdf 	
<p>78. Waldron, Jeremy Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://psycnet.apa.org/record/2012-13213-000 • https://www.nybooks.com/contributors/jeremy-waldron/ • https://x.com/JeremyJWaldron • https://its.law.nyu.edu/facultyprofiles/index.cfm?fuseaction=profile.overview&personid=26993 	
<p>79. Wellman, Christopher Heath Nickel, James and Adam Etnison, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://philpeople.org/profiles/christopher-heath-wellman • https://scholar.google.com/citations?user=ntNaWJQAAAJ&hl=en • https://philosophy.wustl.edu/people/kit-wellman • https://ndpr.nd.edu/reviews/debating-the-ethics-of-immigration-is-there-a-right-to-exclude/ • https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Christopher-Heath-Wellman-2034592196 • https://philpapers.org/s/Christopher%20Wellman 	

Дослідник та підстава його віднесення до учасників сучасного дискурсу про права людини	Джерела інформації (орієнтовний перелік; для оцінки політичних переконань можуть бути використані будь-які інші достовірні відкриті джерела інформації)
<p>80. Wenar, Leif Nickel, James and Adam Etninson, "Human Rights", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Bibliography</p>	<ul style="list-style-type: none"> • https://profiles.stanford.edu/leif-wenar • https://philarchive.org/archive/WIELWB • https://plato.stanford.edu/entries/rights/ • https://x.com/LeifWenar • https://cap.stanford.edu/profiles/viewCV?facultyId=74955&name=Leif_Wenar • https://scholar.google.com/citations?user=XT6WFX0AAAAAJ&hl=en